

૨૫૯૪

EVIL

FRIENDSHIP'S MIRROR

BY

KANIALAL MOTILAL MUNSHI.

Welcome! Welcome! Hurra! Hail!
Mark the Gaudy streamer's wave!
of નિતિ's જ્ય and અનિતિ's fall
with Helping God in end and all.

AHMEDABAD

Sankadisheri, Jati's pole.

Only very few copies
For the taste of
The literary Native-patrons.

(All rights reserved.)

Price 0—8—0 Postage extra.

Fortune and God with all.

May 1886.

Printed at the Ahmedabad United Printing
and General Agency Company (Limited) Press
by Ranchorlal Gangaram.

૨૬૯૪

કુમિત્ર દર્પણ.

નાટક.

૨મી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

કનૈયાલાલ મોતીલાલ મુનશી.

મંદાકાન્તા.

ભૂડા મિત્રો વિષ રૂપ ગણી, સર્વ આપે નીવારો,
 કુંઠે જાતાં વિષ નિજ રૂપે, સર્વ મારે નીહાળો ;
 ખોટૂ માનો દરપણ મહીં, આપ પ્રેમથી બાળો,
 રૂડા મિત્રો રતન કરમાં, પારખી તર્ત આલો.

—***—

અમદાવાદ.

સાંકડીચેરી જતીનીપોળ.

વિદ્યોત્તેજકોની પરિક્ષાને માટે

જુજ નકલો.

કીંમત રૂ-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદુ.

સર્વ હક સ્વાધીન.] સુભં ભવતું [સને ૧૯૮૬.

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલી મધ્યે સુનાહોટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જન
રલ એજન્સી કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં
રાણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

DEDICATION

TO

All the dear readers and dramatists
with the hope that the first should
go over this and the second play
their parts with all the force
and eloquence that the au-
thor intends them to do
and to get themselves
and their friends corrected
of the evil that the author has
here criticised.

By their humble Welwisher,
THE AUTHOR.

અર્પણ પત્રીકા.

પ્રીય વાંચનારા અને નાટકકારોને આ પુસ્તક
અર્પણ કરવામાં આવેછે. આશાછે કે વાંચનારે
અને ભજવનારે આ ગ્રંથ ને જુસ્સા છતાં તથા
રસથી લખાયોછે તેજ જુસ્સો વીગેરે પો-
તાના કામમાં આણી કામ શરૂ કરવું
અને આ પ્રમાણે ને દુર્ગુણ ગ્રંથ
કર્તાને દીકા સાથે વીવેચન કરવાનો
વખત મળ્યોછે તે અવગુણ સુધા-
રી લેશે અને બીજાને તે સુધ-
રાવવા પણ પ્રયાસ કરશે.
સુમેચ્છક ગ્રંથ કર્તા.

સૂચના.

‘મિત્રચિત્ર દ્રોહ’ એ નામનું એક નવીન નાટક લખવું એ વિચાર માહારા મનમાં આવવાથી પ્રિયભાઈ બાપા-લાલ રણછોડલાલને સુચવતાં તેઓએ માહારા મનને પૂર્ણ ટેકો આપી મદદ કરી હતી માટે હું તેમનો આભારી હતો પરંતુ તે પુરૂ થયે મેં આ નાટક પ્રિય મિત્ર. ભોળાનાથ બાપાલાલ કંચારીયા તથા શિવપ્રસાદ મણિલાલ યોધ. એઓને બતાવતાં “મિત્રચિત્ર દ્રોહ” નામ કાઢી નાંખી સાર્વજનિક “કુમિત્ર દર્પણ” નામ રાખવાની સૂચના કરી તેઓના વિચાર પૂર્ણ રીતિયે દર્શાવી અથથી ઇતિ સુધી પૂર્ણ મદદ કરી તેને માટે હું તેઓનો પૂર્ણ આભારી થઈ મધ્યર પાસે તેઓની હયાતી માગી તેઓનાં નામ આ ટેકાણે અચળ રાખવા પ્રસિદ્ધ કર્યું.

આ નાટકમાં વાંચનારને વિચિત્ર લાગે પરંતુ ભજવનારને અને તેના જ્ઞેનારને ગમ્મત પડે તેવી રીતે વિદુષકની વેઠ કાઢી છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે પ્રિય વાંચનાર ગુંચવણમાં ન પડતાં આ ઘેરી રસ્તાપર વિદુષકની સમય સૂચક આનંદી વાણીરૂપિ ગમત ગોડીયાની સોબતમાં આહ્યા જઈ સમજણરૂપિ વિશ્રામ સ્થાને આવી પોહોચથે. ફારણકે વિદુષકની વાણી વારે વારે મુકવાનો સમય એજ કે કંટાળેલા મનને નવી ચંચળાઈ આવે. અને આગળ જાણવાની આતુરતા વધે. ઘણાંએક નાટકોમાં હમારા ધારવા પ્રમાણે રસાલંકારનો વિવેક નથી અર્થાથ હાશ્વરસ બતાવવા બેઠા તો હાશ્વરસનોજ ઢગલો, ગમેતો પછી તે હાશ્વરસ અનીતિને રસ્ત દોરે કે મનને કંટાળે આપે, અથવા તો કરુણારસ કે હરકોઈ રસાલંકારનું તે-

મજ સમજવું. અને વળી બીજી ખામી એ માલમ પડે છે કે તેઓનો નાટક બનાવાનો હેતુ ફક્ત હસાહસને રડા-રડા કરવાનો હોય છે. જે કોઈ વિષય ઉપર તેઓ લખવા આહાય છે તેમાં તેઓનો ખુદ અભીપ્રાય શો છે તે શી રીતે લોકોને બતાવવો તે કાંઈ સમજતા નથી અને તેથી કરીને નાટકની શરૂઆતમાં પ્રસ્તાવનાની અંદર જણાતા સુવધાર અને નટીના પ્રવેશમાં થાનું નાટક અને તેમાં શું શું છે તેજ ફક્ત કહી આપે છે.

કોઈપણ પુસ્તક કર્તાનો અભીપ્રાય હરઘડી પૂર્ણ રીતી-અને પૂર્ણ જોરસાતા વાક્યોમાં મજાક કે ખરી લાગણીની વાણીમાં બતાવો આપવો જોઈએ—આજ તો નાટક હો, વાર્તા હો કે ઇતિહાસ હો—

આ વિચાર અમનેજ સુઝી આવવાથી અમારો અભિપ્રાય વિદુષકની વાણીમાં જણાવેલો છે. કોઈક ઠેકાણે હાસ્ય રસમાં છે અને કોઈક ઠેકાણે વીર-કે કહણા રસમાં છે.

કોઈ ટીકાકાર પોતાનો ધર્મ રૂપી હથોડો અમારા પુસ્તક રૂપી એરણ ઉપર ઠોકવા આજ અને મુખ્યત્વે કરીને એવી થોડીએક જગ્યાઓ કે જ્યાં અમારો પ્રિય વિદુષક પણ મારે ખાય તેવી જગ્યાઓ અમે પેહેલેથી છાતી ઠોકી કહીએ છીએ કે ટીકાકારને વાસ્તે કારણસર બાજબી નથી કારણ કે જો કે અમારો ખરો અભિપ્રાય વિદુષક પાસે બતાવવાનો છે તોપણ સારા ગ્રંથકારનું કામ એ છે કે આલતો રસ ન તોડવો પણ બળતામાં ધી હોમવું, માટે અમે પણ કોઈ કોઈ સ્થળે ખુબીની ખાતર, રસની ખાતર, કે મજાકની ખાતર વિદુષકને તેવા મતમાં બેજવી દીધો હય અને કોઈક ઠેકાણે આનંદી કુદ્રતી વર્ણનને માટે પણ કદાચ

તેમ કરવું પડ્યું હશે. જેના એક દાખલા માટે આ નીચેની નીચાનીવાળા વિદુષકના ભાષણ તરફ નજર કરો.

આટલી વિનંતી છતાં પણ હાલનું વલણ એ છે કે જરોડે પણ સારી કે નકારી ઓપડીનું નામ સાંભળ્યું કે તરત ટીકાકાર શિકારી કે વાઘની પેઠે તે ઉપર તક્રપ મારેછે. આવીજ રીતે જો વળણ હાલના ટીકાકારોનું હૃદયસુધાને મળ્યું નહોત્યો “May God help them to do what they like.”

નાટક ભજવનારને સૂચના આપવામાં આવે છે કે વિદુષકને જે વળુ જગા શિવાય પડદાની આશપાશ રહેતી બંને બાજુની સીનરીઓમાંથી જે નજરમાં આવે તેને અડેલીને ઉભા રહી અલગજ પોતાનો પાર્ટ ભજવવાનો છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે અમને કોઈ નાટકના અનુભવી કરતાં દોઢગણા નહીં કહેશે.

અંતે અમારી ઉદ્દતાઈને માટે ક્ષમા માગી સ્વદેશી ભાઈઓને વિનવીએ છીએ કે આ અમારા પ્રથમ પ્રયાસને ઉરફેરણી આપી ભોળે ભાવે અમને પૂર્ણ મદદ કરશે. હાલ ગ્રંથકારની ખોટ નથી, અને તેથી કરીને સારા ખોટા સરખા ગણાયછે અને કોઈને ઉત્તેજન મળવું નથી. તેમ અમને પણ સામાન્ય રીતીયે કહીએ તો આશ્ચર્ય ઠીક મળ્યો છે પણ સંતોષકારક નહિ. અમે જેટલા કોર્ટીને લાભના લોભી છીએ તેથી વિશેષ દેશોબતિના લોભી છીએ અને તે માટેજ આ અમારું પ્રથમ પગલું ભરાયલું છે. ખોડ આમી વાંચનાર દરગુજર કરશે અને તત્ત્વ ગૂહણ કરશે. નાટક લખવાનો હેતુ એજ કે દેશને આ પુસ્તકના વંચનથી તથા તેના ભજવવાથી ખેવડો લાભ થાય માટે છેવટે ઈશ્વરને વિદ્યા અને વિદ્વાનોનો ફેલાવો, દેશની ચઢતી અને ઉ

તેજકોનો પૂર્ણ આશ્રય વધતો જાય અને દેશની ઉત્તની થાય એજ અમારી પ્રાર્થના છે તે સફળ થાયો અને આ પાછળ મુકેલા સદગ્રહસ્થો જેઓ હમેશાં હરકોઈ પુસ્તકને આશ્રય આપ્યા વિના રહેતા નથી અને વગર પૂછે આવીને અમારી પાસેથી આશ્રયદાતાનો ખેતાબ લઈ જાય છે તેવા અમુલ્ય યશવાન મણીયોને આ ગ્રંથરૂપી અમુલ્ય ધરેણામાં છાપખાનાની અથાગ સામવણીવાળી મેહેનત રૂપી કુંદનથી જડેલા છે તે સર્વેનું સદાને માટે કલ્યાણ થાયો. અને વિદ્યાના લયકરોનું પણ ન ચાલતે કેહેવું પડે છે કે મહુ થાયો અને શિખામણ હ્યો.

હું ઉછરતો યુવાન છું તેમજ મારા મદદનીશ પણ ઉછરતા યુવાનો છે તેથી હમારી કલમે ઉછળતો જ્યુસ્સો બતાવવાને છુટ લીધી હશે તે અનુભવી અને વૃદ્ધ વિદ્વાનોને ખામી બરેલું લાગશે. દુનિયામાં જન્મ પામેલા કાંઈ પ્રથમથીજ વિદ્વાનો હોતા નથી પરંતુ “કાંકરે કાંકરે પાળ ખંધાય ને ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય” એજ કેહેણી મુજબ સર્વે કોઈ વિદ્વાનની માહાન પંક્તિમાં આવ્યાછે, આવેછે અને આવશે તે કાંઈ શંકાયુક્ત નથી. આ માહારી કલમ સદગ્રહસ્થોને જો રમુજ લાગી મને પુરતો આશ્રય મળશે તો સાર્વજનિક સુખના વિષયો સુધરેલે ગ્રંથરૂપે થવા માહારા કબજામાં આવશે.

તમારો સર્વ રીતે સુભેચ્છક ગ્રંથકર્તા,
અને તેના સાથીઓ.

कुमित्र दर्पण.

अंक १ लो.

पात्र.

सुत्रधार	नाटकाचार्य.
नटी.....	नाटकाचार्यनी प्रीया.
विदुषक	हृस्वजनक पुरय.
प्रभाषीकराय	कमणानंदनो पिता.
कमणानंद.....	प्रभाषीकरायनो पुत्र.
लगवतराय	कमणानंदनो भ्रात्र.
विलासानंद.....	कमणानंदनो नवित भ्रात्र.
सत्यप्रसाद... ..	विलासानंदनो भ्रात्र.
चतुरलक्ष्मी.....	कमणानंदनी जनेता.
ठाभागवरी	कमणानंदनी पत्नी.

કુમિત્ર દર્પણ નાટક.

અંક ૧ લો.

પ્રસ્તાવના.

સ્થળ—નાટકશાળા.

સૂત્રધાર નટી વિદુષક.

મંગલાચરણ.

સોરઠની ગજલ.

૧ી કંઈ પ્રભુ તાહરી, યોગ્ય શક્તિ થાવા માહરી—ટેક.
તું થકી સહ થાયછે, દીન સૂખમાં પ્રભુ જાય છે;
૧ રંક સુખ દુઃખો ખમે, પ્રભુ શક્તિ મોહોટી તાહરી. વીન૦
ચંદ્ર તારો અને ગૃહો, પ્રભુ દેવ અને દાનવો;
૧ તારોનો છે એ દાખલો, સ્વામી શક્તિ મોહોટી તેથી કહી. વીન૦
કૃપાથી ચાલે જગત આ, સ્વામી થાય દીન અને નીશા;
કૃપાથી કામ ઘણાં બને, પ્રભુ જગતમાં પ્રસરી રહી. વીન૦
કૃપાવિના કશું નૈ'થયે, એક પત્ર સ્વામી ન હાલયે;
કૃપાવિના શક્તિવાન બહો, કાય મંદ તેની બને ખરી. વીન૦
૧ કામ કેમ હુંથી બને, શક્તિમંદ છે પ્રભુ માહરી;
કય થાવ સ્વામી કૃપા કરી, શક્તિવાન થાઉં આ ઘડી. વીન૦
હે વીસ્તીર્ણ ભારત ભૂમીના વિદ્વાન સુત્ર અને વ્યાધિ
પતનીયો ! વિચારશે તો માલમ પડશે કે હાલમાં તમારા
દેશમાં દશે દીશાએ કેટલી અણહદ અનીતિનો ફેલાવો

વર્તમાન કાળમાં થયેલો છે, અને કેટલા વહેમો અને દુ-
ર્ગુણો સહ કુટુંબ વાસ કરી રહેલા છે ? ઓહો ! બેશક !
અત્યંત !!

અનીતિના ફેલાવાનાં કેટલાંક કારણોમાં મુખ્ય “ક્રમિ-
ત્ર” પણ છે માટે આ વખત બીજા કારણોને વિશે સંપૂર્ણ
બોલવા સમય ન હોઈ વગર વિચારે મિત્રતા કરવાથી અ-
ર્થાર્થ ગુણ-દોષ પરખ્યા શીવાય મિત્રો કરવાથી તેઓ પા-
છળથી કેવા દગલખાજ અને બલિચારી નીવડેછે, તે તથા
બાળ્યું તુણું બણેલી પ્રેમદા ધણીને આપું અવળું સમજાવી
ક્રૂરપુરુષથી કેવી એક વારાંગનાની સાથે રહેતા ગાંધર્વની
માફક બતાવી દઈ કુડી વાંચનાઓ પૂર્ણ કરેછે, તે તથા
મિત્ર પરિક્ષા, ધોળુ એટલું કુધ દેખી રહેલા સર્વને અત્રે
અતિ હર્ષથી “દર્પણ” કરી આપુંછું. અને પાછળથી બ-
લિચાર રૂપિ નર્કના અધાધ આડામાં પડતાં પેહેલાં પ-
ડનારને તેના સ્નેહીયો કે મિત્રોએ, યા સ્ત્રીને તેની સાહે-
લીયોએ જે જે શીખામણ આપી હીતનાં બોધ વચન
કહેલાં તે બાળુ ઉપર મુકી ઇંદ્રવરણના કૂળને નારંગી
ધારી પડેલા પરંતુ પાછળથી તે કૂળમાં કડવાસ તથા ધુ-
માડા દેખી પોતાના સ્નેહીયોની શીખામણને અંતઃકરણ
પૂર્વક યાદ કરી જે જે પસ્તાવો કરેલો તે બધું બ્યાન સાં-
ભળવા અને આખેહુબ ચિતાર જોવા સાર એક સ્વર્ગ સ-
ભાને પણ બાળુ ઉપર મુકે એવાં રમુજ પ્રસંગથી ઈશ્વર
કૃપાનુંસારે અતી હર્ષ થાય છે.

(પડદા તરફ જોઈને) મિયા ! (થોડીકવારે) આટલું
બધી વાર કેમ થઈ ?

નટી—આસા માહારાજ ! (નામ બતાવી) આ નવી વાળી
ધારણ કરતાં થએલા થોડાક વિલંબને માટે ક્ષ-
મા કરશો.

સૂ૦—કાંઈ ચીંતા નહીં પ્રિયા. પરંતુ હું ધારું છું કે સૂચના
આપ્યા મુજબ આજે જે પ્રસંગ છે તે માટે સર્વ
પાત્રોને તૈયાર થઈ રહેવા કેહેલુંજ હશે.

નટી—સ્વામીનાથ ! આજ્ઞાનું સારે ચાલવા તેઓને પ્રય-
મથીજ કેહેલું છે.

સૂ૦—બહુજ સાર પ્રિયા.

નટી—ત્યારે હવે આરંભ કરવામાં વીલંબની શી જરૂર છે ?

સૂ૦—કાંઈજ નહીં. પણ શરૂઆતમાં આ સભા રંજક અને
કૂકમિષોને સજ્જકારક વીનંતીરૂપે કાંઈક ગાયન થાય
તો ઠીક.

નટી—જેવી આજ્ઞા.

(હુમરી.)

બાપી રહું જગત મોહાપ્ધીની મહીરે,
રચાયલું પ્રભુ હસ્તથી. બાપી૦
જગમાં જનમે જેમ જેમ જંનો;
અને કૂકર્મ કરી પાપી અતિરે. રચાયલું૦
બબીચારી બની જીંદગી માંહી;
લંપટ છાપ થતા મૂર્ખ થઈરે. રચાયલું૦
પૂછે કદાપી આ શું કરોછો;
કેજી હરીએ એવી દીધી મતિરે. રચાયલું૦
અધર્મી પાપી પ્રભૂને શીરે;
નાંખે કલંક જીહું મૂર્ખ બનીરે. રચાયલું૦
પણ ધર્મર એ કૃતો સર્વે;
બુલે ન દીલમાંથી તે તો જરીરે. રચાયલું૦
સત્યને પંથે જીવાને માટે;
આજ્ઞા દીધેલી પ્રભુ હસ્ત થઈરે. રચાયલું૦
એવા હરામો જગમાં વસે છે;

અધર્મિ, પાપી, કુડા, લંપટ અતિરે. રચાયલું

શિક્ષા કરો દયા સિંધુ કૃપાળુ;

નિતિ રિતિના સુમિચ્છક અતિરે. રચાયલું

અરજ આટલી મહારી સ્વીકારો;

અધમ જન હરનાર હરિરે. રચાયલું

સૂં—વાહ! વાહ! વખતને અનુસરીનેજ ગાયન કર્યું છે

ને—પ્રિયા! તહારીતો ખુબી ઓરજ છે.

વિં—હાં! હાં! હું સમજ્યો. ખુંધી બોર ખાય છે. ઓર તે
અહીયાં કે ભાંચમાં?

સૂં—અરે! તુંતો વિચીત્ર બાસે છે.

વિં—બસે તે કુતરાં અને બાસે તે બાનું. અહીયાં તો તે-
માંનું કાંઈજ નથી. પણ અરે વીચીત્રને બદલે હું,
તું, અને આ, મળી ત્રીચીત્ર જણાઈએ છીએ તો—
કાંઈ ફીકરે નહીં. કારણકે આપણે બધાં સગાં
નીકળ્યાં.

સૂં—બાઈ જોતો નથી કે સભા સભ્ય મનુષ્યોથી ભરા-
યલી છે ?

વિં—લે વળી ? ભરાઈ છે ત્યારે ભમે છે કેમ ?

સૂં—બસ હવેતો તાહારાથી માહાઈ માથું પાક્યું પણ તું
કોણ હર્ષિ વાઈ ?

વિં—માથું પાક્યું હોય તો લાવને નસ્તર મુકુંકે બલા જાય.
દેખતો નથી કે હું કોણ છું ? કાંઈ ઓપગું તો નથી.

સૂં—તેતો ખરુંસ્તો કે તું માણસ છે પણ તાહાઈ નામ શું ?

વિં—કાંઈ રસ્તામાં પડ્યું નથી તો—આવી ગયું !!! એ-
મ કંઈ કેહેવાનું નોહોય.

સૂં—મળેતો—

વિં—ત્યારે તો વાર શાની. જલજ્વેસ્તો.

સૂ—શું જોઈયે ?

વિ—જણતો નથી કે ॥બ્રાહ્મણાનાં મોદિકં પ્રિયમ્॥

સૂ—અરે ! તું તો કોઈ વિદ્વાન જણાય છે ?

વિ—વિના—વાન તું, તાહરો આપ, ને તાહરી સાત પેઠી.

જો વળી નમીને ચાલીએ ત્યારે ગાળો ભાંડે.

સૂ—(કાંત પકડીને) બાઈ ! હું તો વિ-દ-વા-ન કહું છું.

વિ—એ એ !!! દુર રહે કાંત કેમ લઈ જાઈ ? તું કેલે-

છે એમ હોય તો તો ઠીક. કુંભારને મન ગધેડાં ડાહ્યાં

તેમ તાહારે મન માહારાચી તો કોણ ડાહ્યું હોય ?

સૂ—ઠીક ! પણ બોલ. તાહારું નામ કેલેતો ॥ મોદિકં પ્રિયમ્ ॥ મળે.

વિ—એમકે ! ત્યારે તો સાંભળ—જો પણ કાંતમાં પુમડાં

ધાલીને હાં—રંગલો, વિદુષક, મશ્કરો—અરે હવે તો

નહીં કહુ. બાકી છે તો ઘણાંએ. મારી કોઈના ઘર-

માં કાંઈ ખોટ નથી.

સૂ—ત્યારે તો તું મને સાદ્ય યમ્મશ એમ લાગે છે.

વિ—એર ડકોળ ! સાદ્ય તને તાહરો આપને તારી આય-

ડી. હું શું કરવા ?

સૂ—બાઈ ! હાલમાં તો નામ પ્રમાણે ગુણ જવાદે ને જે

કામ કરવાનું તે સાંભળ.

વિ—બોલ સુખેથી આ બેડા (પલાંડી વાળી બેસે છે)

સૂ—સાંભળ, આ ઢેકાણે માહારે “કુમિત્ર દર્પણ” નાટક

બજવી ખતાવવાનું છે.

વિ—હાં હાં !!! એમ છેકે ? ત્યારે તો ઠીક. જુઓ હવે

બાઈના ભડકા ઉડશે તે (એમ કહી મુચ્છોપર હાથ

નાંખે છે) પણ બાઈ તેમાં વ શું શું કરીશ ?

સૂ—સાંભળ—ફુનિયામાં માણસો છળમેદથી મિત્રો બની

કેવાં ખરાબ વર્તન કરેછે, તેમના સ્ત્રીયો સાથે કપટથી
કેવી કૂડી વાંચનાં પુરી કરેછે અને તેનાં કડવાં ફળ
આપી આખરે કેવા દુઃખી થઈ તેમનો અંત આવે-
છે, તેનો બધો ચિતાર તથા મિત્ર તપાસ ખતાવવીછે.

વિ०—વાહ! વાહ! હીક તારે તો તું માહારા મતનેજ મળતો
નીકળ્યો. આ વાત માહારા મનમાં ઘણા દિવસથી
ઘણે ઠેકાણે આવા દેખાવો બનવાથી ધુમી રહી હતી.
સાબાશછે તને ! થેંકીયુ ! થેંકીયુ ! આ સાંભળી હું ઘણેજ
ખુશી થયોહું. હમ મુળતો ખાત્તાણબાઈ લાડુબટમાં ગ-
ણાઈએ તેથી બોલેલું વફર વિના બહાર પડે અને
હુરીયો હુરીયોથાય માટે બોલતો નોહોતો. માહારાથી પ-
ણસર્વે ઠેકાણે જ્નેવામાં આવતી અનીતિ લગાર પણ
દેખી શકાતી નોહોતી. હીક થયુ કે હાલમાં તું સર્વે બા-
યલામાંથી શુરવીર નીવડી પ્રત્યક્ષ ચિતાર રૂપિ આબકો
મારવા તૈયાર થયોછે.

મૂ०—(નમીને) માહારાજ ! આપની સમય સ્ત્રયક વાણીથી
હું ઘણેજ આનંદ પામ્યોહું અને માત્ર એટલીજ
વીનંતી કરુંછું કે આજનો માહારો આ શુભ પ્રસંગ
પૂરો થતા સુધી આપ અત્રે રહી મને પૂર્ણ મદદ ક-
રી આપના ગુણથી નાટકને દીપાવી આપશો.

વિ०—પ્રિય સત્રધાર ! ઉત્સાહીક પુરૂષોના ઉત્સાહને મદદથી
હત્તેજન આપવું એ મનુષ્ય માત્રનો ધર્મછે તેને અ-
નુંસરીને હું તને માહારા ખરા દીલથી મદદ કરી બ-
નતા પ્રયત્ને તને પૂર્ણ આશ્રય આપીશ.

મૂ०—આહો માહારાજ ! ચાલો તારે, હવે અપણે આરંભ
કરીયે.

વિ०—આયસ ! આયસ ! ચાલો ચાલો ! (લોકો તરફ) આ-
લરાઈટ. આરડર એન્ડ પીઈસ ફોરધી પ્રેઝન્ટ.

બેલ કમ ઉવેલ કમ હુરરા હેઠલિ
માકું ધી ગોડી સ્ટ્રીમર્સ ંહેવ;
ઝોફ નીતીઝ જય ઝેન્ડ ઝનીતીઝ ફોલ,
ઉવીય હેલપીંગ ગોડ ઇન ઝેન્ડ ઝેન્ડ ઝોલ;

સૂ—

હરીગીત છંદ.

મિત્રો કરી ગૂણી ઘણા, પ્રીતી વધારો હેતથી,
શઃ મિત્રને પરખીજ કા'ઢો, દુર કહુધું રીતથી;
સારાં સુ કામ કરો ઘણાં, સુમતિ ઝસાકર ધારીને,
ફૂડી મતી રૂપ જાળજે, સૂખી ખનોજ નિવારીને.
સદ્ગૃથો ! હવે જીવ્યો ઝને ખાત્રી કરોકે “First love
and then suffer ” ઝે ખર છે.

ઇતિ પ્રસ્તાવના.

—❧❧❧❧❧❧—

અંક ૧ લો.

દર્શન ૧ હું.

સ્થળ—વિલાસાનંદવું ગૃહ.

વિલાસાનંદ.....સત્યપ્રસાદ.....વિદુષક.

વિલાસ—ઝોહો ! તણ તો વાગી ગયા.હજી સત્યપ્રસાદ કે-
મ ઝાઝો નહીં હોય વારં ? કહ્યા કરતાં તો વધારે
વખત થઇ ગયો છે. ચાલ કાલને રસ્તે થઈ કા-
લવાળીની ચીકીત્સા જોઈ સત્યપ્રસાદને ત્યાં જઈ
આવું.

વિદુ—હા બાઈ જાઝો જાઝો કાલખાદેવીનેતો ચુકશે
નહી. બધી વાત પછી.

સત્ય૦—કેમ મેહેરબાન તાલમેલ થઈને ક્યાં જવાનો ધરાદો રાખો છો ?

વિજ્ઞા૦—ઓહો ! આપ આવી પોહોઆકે ? કહ્યા કરતાં વાર થઈ માટે તમારી તરફજ આવતો હતો, એટલામાં તો આપ પધાર્યા.

વિજ્ઞા૦—ભાઈ ! આજ કેમ આટલી બધી વાર લાગી ?

સત્ય૦—જરાક હું માહારા પિતાજીની પાસે તેઓ “યોગ વાશિષ્ઠ”વાંચતા હતા તે સાંભળવા બેઠો હતો માટે—

વિજ્ઞા૦—તારેતો હવે તમે નાહાની ઉમરમાંજ યોગ ધારણ કરશો કે શું ?

સત્ય૦—કાં નાહાની યા મોહોટી, આજ તે ઉમર હોય પણ માણસ જો હમેશાં સ્વધર્મ પ્રમાણે વર્તે અર્થાથ પુરુષ એક પત્નીવૃત્ત અને સ્ત્રી એક પતિવૃત્ત પાળી નીચ વાંચના દીલમાં કદી પણ ન લાવે તો તે યોગધારી કરતાં પણ માહાન પુરુષ ગણાયછે.

વિજ્ઞા૦—અરે ભાઈ ! એમ કેમ હોય ? આ દુનિયામાં તો જન્મીને “ જીવ્યા કરતાં જોયું બલું ” ને “ જોયા કરતાં ભોગવ્યું બલું ”—

વિં—ખોટું ભોગવી પસ્તાવું બલું.

બાકીનું બધું બર્થ જાણવું. વાહ ! ઠીક થયું કે આ વાતનો પ્રસંગ આવ્યો. અરે મિત્ર ! કાલની વાતતો હું તને શી કહું !

સત્ય૦—અરે ભાઈ ! એવું તે શું છે ? જરાક કોહોતો ખરા ?

વિં—કેહેશું કરમ ? કેહેતાં વાંતજ અર બનેને—

વિજ્ઞા૦—અરે ભાઈ ! કહું શું ? મન માનવુ નથી અને કાળજી કળજાઈ જાયછે. અરે મિત્ર ! કાલે બજારમાંથી જતાં રમતાની સડક ઉપર આવેલી એક

(૧૬)

હવેલીના ઝરખામાં ૦ ૦ ૦ (સુદ્ધિમાં આવી)
બાઈ! શું કહું? ઇંદ્રની અપ્સરાને અળગી કરે એ-
વી નવ જોખનયંત્રી કામા સોળશણગારે સજી
ખીરાજેલી ૦ ૦ ૦ (સુદ્ધિમાં આવી)આહા હા!

શું એની લટક! શું એનું મુખ!

ટુંકામાં હે મિત્ર!

(ગઝલ.)

મૂખ શશી શોભતું, ગુલાબી ગાલ સાય;
શીર કેશ શ્યામ ખુબ, દેખુ કોમળ હાય;
ધનુ ભગુરી શોભનાથી, હારે મેઘ બાણ,
કાળજી વીંધી ક્ષણે તે લેજ પુરૂષ પ્રાણ.

અરે મિત્ર! એ કામોનીને જોઈ ત્યારથી હૃદયમાં
પ્રાણે છે તે નહોત જોવો સમજીધું. મોજશોખ, ખાનપાન
ખુણે સંતાઈ ગયું છે, નિંદ્રા નાશી ગઈ છે, માહાર મન
તેની પાછળ ભ્રમરની પેઠે ભમે છે એવી જે વારાંગના જેનું
રંગની રંજનથી રટન કરે છે, આહા! હા! આ પ્રભુ!
એવી શ્યામાઓના સંગ વીનાની જીંદગી શુન્ય છે માટે
વહાલા મિત્ર હવે એ શશીવદની જલદી પ્રાપ્ત થાય એવી
સલાહ બતાવ કે હું શીતળ થાઉં.

વિ०—હાય માહાર બાપ! વર્ણન તો એવું ઝડ ઝમકમાં
ચાલે છે કે જાણે વરસાદનું જ ઝાપટું. કાંઈ પૈસા બેસે
છે કે વાર લાગે? પણ મૂરખા શીતળને બદલે વીકળ
થાઉ એમ કેહેને—

સત્ય—થાણા મિત્ર! તું કેહે છે તે ખરું. પણ સમજી
થઈને ક્યમ સમજતો નથી? તે ઘણે ઠેકાણે વાં-
ચ્યું હશે, સાંભળ્યું, હશે અને દીડું પણ હશે કે
બિભિચારથી કેટલું પાપ તથા દુઃખ થાય છે. યાદ

રાખ કે જોણે માત્ર બબિચારની આશાજ રાખી તેઓનું પણ એઈ દિવસ સારું થયું નથી તો પછી જે માણસ તેમ કરવા જાય તેની તો બાકીજશી? તને સાંભરવું નથી કે—

(ગજલ બિહાગ.)

રામ રમા રાવણે રાજીથી હરી આપ,
(તો) કળ મૂળ કાઢિયું, રામે ગ્રહીને આપ;
ફુજ ફરીયોધનેજ, દ્રૌપદિ પર કોપ,
કરી, સભામાં લાવવા, દિલે ધર્યોતો રોશ.
તેથિ બીમ કોપિયો, કરિ ફુજને સજય,
હોઝ્યો અંધુ મિત્ર સાથ, યમપુરિની માંભ;
જય બબિચારથિ, આ મેદિનીનું સુખ,
ઈથ દ્વારે જય ગ્યારે, પામતા બહુ દુઃખ.

વિલાં—નહીં બાઈ નહિ. તું કહેછે તે મને બીલકુલ પસંદ નથી. દુનિયામાં આવી આનંદ કરવો એજ ઇશ્વરનો હુકમ છે. નહીંતો તે એવી વસ્તુઓને પેદાજ શા માટે કરત ?

વિં—બાઈ! તમારા જેવાનેજ માટે. પણ યાદ રાખજો કે, “ ઇશક બીશક ખાંશી ખીશક, ખુન ખાન મ-ધુપાન, ઇતને છુપાયે નવ છૂપે પ્રગટ હોય નીધાન ”

સત્યં—પણ મૂરખા ! યાદ રાખ કે ઇશ્વરે જે વસ્તુઓ બનાવી છે તેમાં તેના નીયમો છે, બાવાર્યઓ, કે—કેટલીક ઓળે એક સરખી રીતે વાપરવાની છે.—કુતરી બલાડી જેવી ઓળેનું કાંઈ અમુક ઇરાવેલા પતિ સાથે લગ્ન થવું નથી—અને કેટલીક, સ્ત્રીઓ જેવી વસ્તુઓ તો, તેના ખરા માલીક શીવાય બીજાથી ઉપયોગમાં લેવી કદી પણ ઇઠારત નથી, વ-

જી ધારો કે ધરમાં ખેન હોય ને રૂપવંતી હોય તો શું
તેના પર કુદ્રષ્ટી થાય કે ?

વિલા૦—(ઝંખવાણો પડી) નહિ. નહિ એતો જીદી વાત છે.
શું આપણા ને પારકાં સરખાં કેહેવાય ? માટે જો તું
માહારો ખરો મીત્ર હોય તો એ રત્ન પ્રાપ્તિનો રસ્તો
બતાવ.

ચિ૦—અરે ભાઈ ! પડવાદોને આંધજાને કુવામાં—કાંઈ
દીવો ધરે દેખવાનો છે ? દાઝથે ને ડામ પડથે તારે
ઘણોએ પસ્તાથે. હમણા તો આંખે ધાંસીના ધરનાં
ચશ્મા છે.

સત્ય૦—ભાઈ સમજતો નથી કે આપણાં આપણને તેવાં
પારકાં તેમને વાહાલાં હોયજ. આપડે તેમનાં ઉ-
પર તો તે આપણાં ઉપર પણ કુદ્રષ્ટી કરેજ. કાંઈ
આપણાં સ્વર્ગેથી પડતાં નથી કે કોઈ બાકી રાખે.
કરીએ એવું તો પામીએસ્તો ! માટે તું કહેછે તે મને
લગાર પણ પસંદ નથી આવી સલાહ દુશ્મનને નહીં
તો તને તો ક્યાંથીજ આપુ ? (સ્વગત) હવે આની
દોસ્તી ન જોઈએ (પ્રકાશ) ભાઈ ! હવે હું જાણું.

વિલા૦—હાજી પધારો, તમારેને હમારે હવે છેલ્લી સલામ.
(પડદો પડેછે).

દર્શન ૨ જી.

સ્થળ. કમળાનંદનું ઘર.

કમળાનંદ... વિલાસાનંદ..... વિદુષક..... ભગવતરાય.

વિલા૦— (મેવાડો.)

હોશે કીયું મકાન રે, હું ખોળું ને અહીં,
દેખું ખુબ હવેલીયો, ચઢતી એકે એક;

વાતો કરતી આકાશમાં, રહી મદમાં તે છેક. રેહું.
 પુછતાં નર પંડીત બને, પુછવું માટે આજ,
 નાગરવાડો આ રહ્યો, હથે નફી તેઆ ઠામ. રેહું.
 બાણું સઘળાં નામ હું, ધરમાં રેહેતાં જેહ,
 લાબ્યોહું હું યુક્તિથી, તપાસ કરી તેહ. રેહું.
 પુછવું શું મહારે જઈ, આ ધર કેરીમાંહ,
 આવી યાદ નીશાની જે, બતલાવી તેણે ત્યાંહ. રેહું.
 કમળાનંદનું ગૃહ આ કે ?

કમળાં—એ કોણ હથે વાંરે ?

વિં—ધર ધાલનાર માહામૂર્તિ.

કમળાં—આવો ભાઈ તમે શોધોછો તે આજ ધરછે. આ-
 વો મેહેરબાન પધારો.

વિલાં—હા હા ! સેહેજ કામ હોવાથી આવ્યો છું.

વિં—સેહેજ છે કે કેવું છે તે તો પાછળથી બબર પડશે—

કમળાં—મેહેરબાન સુખેથી ફરમાવો.

વિં—એટલે ભાઈ ગુલામ થઈ જાય.

કમળાં—પણ આપનું નામ શું ?

વિં—છપ્પન વેહેપારી.

વિલાં—ભાઈ સાહેબ હું આ શહેરનોજ રહીશ છું, મારું
 નામ વિલાસાનંદ છે. અને માહારે આપનું આસ
 કામ હોવાથી આવ્યો છું.

વિં—હીક. શહેરનો રહીશજ શહેરીનું ધર ધાલે તો—

કમળાં—હાહા ! આપનો મોહોટો ઉપકાર થયો. ભાઈ મા-
 હારા સરખું કામ કાજ ?

વિલાં—ભાઈ આપની અને માહારી વચ્ચે આ પ્રથમજ
 સમાગમ હોઈ પ્રથમજ પરીચય છે માટે કદાચ મા-
 હારી વાત માનવામાં નહીં આવે એમ અંદેશો ઉ-

મન થાય છે તથાપિ આપના સ્વાર્થની હોઈ તે ક-
હ્યા વગર ચાલતું નથી.

વિ०—હા ! ખરી વાત. વિક્રમથી તો અધીક પરમાર્થિ ત-
મેજ નીકળ્યા કે વીર્ય હાનીથી નબળા ન થાય-કોણ ?
તે સમજ્યા? આ ભાઈ સાહેબરો !—માટેજ આપ
મંગળ મૂર્તિ તેની સ્ત્રીને માટે આવ્યા છો તો-જુઓ!
હવે તો એ મુખરૂપિ દરમાંથી સાપ નીકળ્યો જાણો-
ઓ આવ્યો ! અરે અભાગી ! જરા નીતિથી બીહી
બોલતાં અચકાતો ખરો કે તાહાર બધો ભવ કહ્યાણ
થાય.

વિલા०—પ્રીય ભાઈ ! હું કહું છું તે સાચુ કરી માનજો,
કે તમારો મિત્ર ભગવતરાય તમારી સ્ત્રી સાથે બદ
કામની લાલચે હમેશ અહીં આવે છે. માહારે
અને તેને સાધારણ ઓળખાણ છતાં મેં અ-
ચાનક કેટલોક ઘાડો સંબંધ બાંધ્યો જેથી પ્રસંગો-
પાત તેના મનની બધી વાત માહારા આગળ જા-
હેર કરી મને તે કામમાં સામેલ થવા ઘણીજ નમ્ર
આજીજીથી તથા વિનંતી પૂર્વક કહું પણ મેં તો તે
વાતનું જળ લીધું છે. તેથી મેં તેને કાંઈ જવાબ
ન દેતાં તમને કેહેવા ઇચ્છ્યું. હવે તમારે એનાથી
જળવીને જેમ બને તેમ દુર રહેવું જાઈએ.

વિ०—તરકડી સતી થવા માગેછે. ફીક, જળતો એમ લીધુ
હસે કે એ વાત ગમે તેમ થાય તોપણ કરવીજ. પાપનો
ઘડો ક્યાં સુધી છકાયા વિના રહેશે ? યાદ રાખજો વિ-
લાશીયા કે—

“રંડી કે યાર સદા ખુવાર

ધાસ કે બીછાને જીતીકા માર.”

કમળા०—વિલાસાનંદજી આપે કહ્યું તે મને પણ સત્ય લા-

ગેછે. માહારા મનમાં પણ આ વિશે ઘણા દી-
વસથી ઘોળ હતો પણ હવે તેની આજ પાત્રી
થઈ. ચાલો વારૂં ઠીક થયું. આપે મને ચે-
તવ્યો તેને માટે હું અવાચ્ય આભારી થયો છું.
ઠીક વારૂં એકના કરતાં બેની સામીતીથી વધારે
પાત્રી થાય. આજથી તે દ્રોહીનું કદી પણ સ્થા-
ન મુખ્ય જોનાર નથી. અને પ્યારા બાંધવ !
આજથી તું જેમ માહારો શુભેચ્છક તેમ માહારો
ખરેખરો મિત્ર થજે.

વિ०—આ રાહુએ તહાર ચંદ્ર ગ્રહણને બદલે મન ગ્રહણ
કરેલું છે. ભાઈરે જરાક ચેતી જવા રૂપિ પુન્યદાન
કરે તો તે દુષ્ટ રાહુનું બળ કાંઈક જાદે કમી થાય.

વિલા०—તારે મેહરબાન હાલતો હું રજા લઉં છું. પણ
અરે ! હું બુદ્ધ્યો—ભાઈ જોજો તમે તેને માટે માહ-
રૂં નામ દેતા. હું કાલસોરો તો પાછો આપની પા-
સે આવીશ.

વિ०—આ કામી તપસ્વીને તો કુલ્લે વધાવે પણ પુર પ-
ડવાનું નથી. એમને તો પુજા પાત્રી જોઈએ ખરી.

ભગવત०—કેમ ભાઈ કમળાનંદ ?

કમળાનંદ०—જ મૂખ્ય, મને તાહારૂં દુષ્ટ મુખ બતાવી-
શ નહીં.

વિ०—અરે રામ ! શું ઈશ્વરની કૃપા એવીછે કે નીતિ અ-
ને નીતિવાન પુરૂષોને પ્રથમ દુઃખનો પ્રહારજ બ-
તાવવો, પણ ભાઈ ધીરજ રાખ. ઈશ્વર નીતિવાન
ની પ્રથમ પરીક્ષા કરેછે અને જો દ્રઢ માલમ પડે
તોપછી દુઃખના બર ઉનાળામાં પણ સુખના કુ-
વારા નીચે સદાને માટે આનંદકરતાં બેસવાનું છે
અનીતિનો જય આંખ મીચકારા જોડોજ છે મા-

ટે હમણાં તો બેસો અનીતીને ઘોડે પણ પછીયા
પડો રોડાની ગોડે,

ભગવ૦—બાઈ! આમ એક દમજ કેમ? હું નસીબ હી-
ણનો એટલો તે શો વાંક પડ્યોછે કે આવતાં
વાંતજ-અરે!

વિ૦—અધારે પછેડો આવ્યોછે. તમેતો હવે જતા રોહો.
એ સાપે તો હવે છઠુંદર ગળૂંછે તેથી અંધાપો
આવ્યો છે.

કમળા૦—અરે દુષ્ટ ડગારા! શું કેલ કરવા આવ્યોછે? શું
એમ જાણેછે કે હું તાહારે કપટ નહીં જાણતો હ-
ઉ? બદમાસ! શું તે માહારી પાસે રહીને મ-
નેજ ખરાબ કર્યો? ઠીક! ઠીક! પણ દયાની
ખાતર ચાલ્યો જ. અને ફરી આવ્યો તો ચારી
નાંખીસ. નીમક હરામ. ચલ! જ!

ડોપસીન.

દર્શન ૩ જી.

સ્વપ્ન કમળાનંદનું ઘર.

કમળાનંદ .. પ્રમાણીકરાય...ચતુરલક્ષ્મી...વિલાસાનંદ.

કામાગવરી ..વિદુષક.

વિ૦—આ બાઈ સાહેબ! હું આટલી બધી વાર આવ્યો
પણ જ્યાં હોય ત્યાં કમળાનંદનું ઘર ઘર ને ઘરજ.
પણ એમજ હોય તો! કારણકે એ મંદીરમાંજ રાજબો
ગના દરશન થવાનાં છેકને!

ચતુ૦—અલ્યા અહીં આવ.

વિ૦—શું જાપ મારવા?

કમ૦—કેમ બા, શું કેહેછે ?

વિ૦—તાહારાજ મનને પુછને !

“આ આબ્યો.”

ચતુ૦—તાહાર શરીર દીવસે દીવસે કેમ સુકાતુ જાયછે ?

કાંઈ બાણુતોએ નથી કે ચીંતા હોય, તેમ રજવાની

પણ ફીકર નથી તે છતાં ૦ ૦ ૦

વિ૦—વિર્થ ઘટવાની ફીકર છે તો--

કમળા૦—મા ! એતો માહારું શરીરજ એવું છે.

વિ૦—યાર સોધવાની ફીકરમાં પડ્યાછો તે ન હોય ?

પ્રભાણી૦—જાણીને શું પુછવું ? નાનપણમાં પરણાવ્યો
એસ્તો.

ચતુ૦—એતો બધા વિદ્યાદોરના વેહેમ છે. કાંઈ એની

બાઈડી મોહોટી નથી, કે બે ચાર છોકરાં નથી, કે

બાઈને પજવણી થાય.

વિ૦—અરે એમ હોય તારેતો મજાજ પડે તો. દાદાના

દેખતાં છોકરવાદી બાપાપાસે છોકરાં કાઉન્હાઉજ કરી

મુકેતો ! વિદ્યા દોર તે બીજા ક્યાં લેવા જઈએ ?

આપડા બાઈજ છેને !

પ્રમા૦—બેશ બેશ શંખણી.

વિ૦—જુઓ, “ધર દર્પણ” નો ચિતાર આબ્યો.

વિલા૦—કેમ બાઈ ! ખુશી તો ખરા ?

વિ૦—તમને દીડા તારેસ્તો. નીકર તો ધબાય નમઃ. જાણે

સાધીની પેઠે મોંએ શાઈજ ચોપડી ન હોય, એવા

તમને ન દીડા ત્યાં સુધી હતા તો. હવે તો વાહ !

ગોરદીધુ મોહોડું ને ચુલામાં ઘાલું.

કમળા૦—આવો બાઈ ! તમારીજ રાહ જોતો હતો ને--

વિ૦—શા સાર નહિ ? હાલ તો એમનોજ ખપ છેકની !

વિલાં--પણ ભાઈ ! પછી ભગવતરાય વીંચે કાંઈ કંઈ કે નહિ ?

વિં--હ્યો વળી તમારે કહે તો કુતરાની ચાટમાંથી પણ ખાય તો પછી એ તે ક્યાં વીના રહે ?

કમળાં--અરે ભાઈ તજવીજ તો શું ? એતો આબ્યો તે-વોજ લીધો લખડ ધક્કે કે પછી ઉભો રેહેજ શાનો ? એતો આબ્યા તેવાજ હોળીના નાળીએરની પેઠે વધેયા.

વિં--તમે હતા નહિતો. નીકરે તો તમને પણ શેષ મળત. પણ સસલાનીજ ગતી કરી ગયા ને ! પકાઈ તો ખરેખરી.

વિલાં--કપટીની એજ નીશાની.

વિં--નકટ ! શાણાનીજ એ નીશાની.

કમળાં--સાચુ છે.

વિં--મોહોટુ આંખળા જેવું ને જો ન ગમે તો ગાડાના પૈડા જેવું.

કામાગવરીં--પ્રાણનાથ ! આહા તૈયાર થઈ છે લાવું ?

વિલાં--(સ્વગત.) અરે ! આ દેવાંગના અને આ કોઠું શું એનો પ્રાણનાથ ! ખેર ! ઈશ્વર કૃપા એરજ છે.

વિં--ભાઈ ! એ કોઠું તો એનો પ્રાણનાથ થયો છે, પણ તમે વળી બીલું તો તેના પ્યારા પ્રીતમ થવાના, એટલે તો પછી અક્રમિના પડીયાજ કાંણા તો.

કમળાં--એમાં પુછવું છે શું ? કાંઈ વેદખેદ તો ભણવાના નથી. તૈયાર હોય તો લાવ.

વિં--મૂર્ખા બુલે છે કેમ ? હવે તો આ નવામિત્ર આબ્યા તેની સાથે તમારી ગેરહાજરીમાં હરદમ મહા ભિ-દ ભણવાના છેતો ! અને કામની રૂદ્રી થવાની છે. વળી બે પુજરીઓને કામની પ્રસાદીની દક્ષણા

મળશે. પણ તમે તો રેહેવાના માથુ મુડાવ્યા વગર
ડબોળ કાઢલા જેવા.

વિલાં—(સ્વગત) ઓહો! શું આંની બોલવાની-અરે !
અને તેથી વળી વીશેષ ચાલવાની છટા છે? આ
મુઠની પ્રિતી કરી જરૂર હું આ રતને પ્રાપ્ત કરવાનો.

વિં—ભાઈ, કારણજ આટલી બધી મેહેનતનું એ છે
કની ! જો ન મળે તો ધુળધાણીજ થઈ જાય તો-મ-
તીમુઠ થાદ રાખ કે વીજામાં હાથ ધાલવાથી ખ-
રાખજ થવાના.

વિલાં—(સ્વગત) વસંતતીલકા વૃત.

આહા ખુબી મુખ તણી, કવિ શું વખાણે,
લાજ મુધાકર થતો હીણ તેજ ટાણે;
હારી જતી ઉરવશી રૂપ જોઈ એનું,
સુલોચના કરે તણી, ખુબી શી વખાણું.
હોયે ઉભી જવ કરે, લઈ તે રૂમાલ,
બોલાવતી નારખુ હું, પ્રીત લાવી ંહાલ;
હંસો ગયા વન વીશે, કમળાક્ષી ચાલે,
પ્રીતીની બાથ મુખ મુંબન સાથ ચાલે.

વિં—આહાહા ! શું મઝા ! શું વર્ણન છે ! જાણે અત્યારે
માઘ પંડીતજ ન આવ્યા હોયને !

વિલાં—કેમ બાબી સાહેબ ? હમને આહા પાશોકે ?

વિં—જાઓ મારા સાહેબ ! તમારે માટે તો કરી હશે.
અને તમને નહીં પાય તો કેને એના બાપને ?—

કામાં—એ કાંઈ મારા હાથમાં છે ? તમારા બાઈ જાણે.
તમને મુકીને તો ગળે નહીં ઉતરે ?

વિં—અરે બાપુ ના શીદને કહેછે ? આહાને બદલે.....
પણ સ્વાહા !

વિલાં—(સ્વગત) ઓહો ! શું મનહરે શબ્દો ! માહાર કા-

જાન્યુ તો બેશક કોરાઈજ ગયું ! શું શબ્દની લાવણ્યતા
 ઝાહો ! મનહરમૂર્તિ સાથે વાણી પણ મનહરજ છે.
 અરે ! શું કોઈ ઉમદા કારીગરથી કોતરી કઠાયલી
 આર્યદેવી તો નહીં હોય ? આવી પ્રીયા વાળાનો તો
 અવતાર ધન્યજ જાણવો. આહા ! (કામાગવરીને)
 એતો પાથેસ્તો. એમાં તમે શું કર્યું ?

વિ०—હો ! ભાઈને તો અત્યારથીજ એમની પાસેથી કાં
 દક બેઠાએ છીએ. ઉતાવળે તે આંખા પાકે ? ધી-
 રજ રાખો એટલે જરાક કાચા હશે તો પાકીને તમા
 રે માટે સાખ જેવા થશે.

કામા०—હુંતો લાવીને હાજર કરું. બીજું શું ?

વિ०—તાહારે માથુ—હમણા બીજું નહિ કરો તે ખતાવીશ.
 પાછા પત્રીતરની પુછડી ખરાં કની તે તમારાથી તે
 થાય ! અને એમ હોય તો પણ શું ? કારણકે ખરેંતો
 હાજર કરવામાંજ છેતો—

વિ०—(સ્વગત) ઝાહો ! શું ચ દર્ય અને માધુર્યતા ! (કા-
 માગવરીને) તોએ આપની મોહોટી મહેરબાની.

કમળા०—વિલાસાનંદભાઈ ! આજથી આપણે એક અરે
 ખરી મિત્રતા થઈ તમાં કાંઈ તરેહનો દિક્ષિપ
 સમજવો નહીં.

વિ०—અરે ! ખરને ખરની દેસ્તી તો એવી થઈકેડક દુન
 વેચર પોઢેચાડે.

વિલા०—હા. શાસ્ત્રમાં પણ હુંએ કે--

શ્લોક;

પાપાન્નિવારયતિ યોજયતેહિતાય
 ગુહ્યંચગૂહતિ ગુણાન્પ્રકટીકરોતિ ।

આપદ્ગતંનચજહાતિદદાતિકાલે

સન્મિત્રલક્ષણામદં પ્રવદન્તિસન્તઃ ॥

વિ०--ભુએ! શાસ્ત્ર ભણેલી વિદ્વાનની પુંછડી ! એ કહ્યું
એમાનું તો જરાએ પાળો તો ઠીક. આ પાપ કર-
વાતો તમેજ આવ્યા છો તે વળી એનું તે શું પા-
પ નીવારશે? અહીંયા આવ્યા તે હીતજ કરવાને
માટેકની ! તમે હમણાં એની આપરનો વરદોડો
ચઢાવશે ને ભાઈશાખમાં અક્કલ કેટલીછે તે બ-
તાવી આપશે એટલે એનું છાતું ઢાંક્યુંજ કેહેવા-
યતો. આપરના કાંકરા કરશે એજ ગુણો પ્ર-
ગટ કર્યા કેહેવાશે ! વળી બીચારાને આપત્તીની
વખતે એવાતો મદદ આવશે કે એની તરફ પીકતે
એના ભણે શત્રુજ હોને ! વાહ ! બરોબર છે. પણ
હોયસ્તો હવે થોડાક વખતમાં કામ શાસ્ત્રના આ-
ચાર્ય થવાના છો કની ?

કમળા०--તમે કહ્યું તે સાચુંછે. એમાં કાંઈ સંદેહ નથી--

વિ०--કેહેનારને કબુલનાર જ્યાં પચ્ચરના ભમરડા ત્યાં
બાકી શું ?

વિજ્ઞા०--અલબત્ત. એમજછે. પણ ભાઈ દુનીયાં એવીતો
દોરંગીછે કે તેમાંના ઘણાક તો કોઈનું સાર થતુ જો-
ઈ પેટમાં બળ્યા કરે. ભાઈ !

હરીગીત.

અરણોદયે ધ્રુવ સીબડી મનમાં બળી ખેશી રહે,
ગાળો ઘણી મુખથીજ દેછે ભાનુ દિલમાં નવ લહે;
વંળી મેઘનુ બળ દેખિજદે દિલ જવાસાનૂં બળે,
પણ મેઘની પધરામણીથી જગતનાં દુઃખો ટળે ?
તેવી રીતે આ મેદિનીમાં મ્નેહિ સહુ સ્વ દેખિને,

મનમાં બળેયિ કલંક દેતા આપ બીજને શિરે;
પણુ રનેહ સાચો હોય ત્યાંતો દુષ્ટનો દિન નાવળે,
પછી પામતા પરિતાપ જાહે શ્યામ મૂખેથી દિલે.

વિ०--વાહરે વિલાસાનંદ! કાંઈ તાલીમ તો ઢીકલઈ આવ્યા
છો! પાતર કે ગવૈયા પાસે? ઘડીમાં પુરાણી, ઘડીમાં
કવિ, ઘડીમાં કામી અને વળી ઘડીમાં સતિયા. વાહ!
વિદ્યા તો બધીએ જાણો છોકે શું? ત્યાર વિનાં આ
મહા કાર્યની સિદ્ધી ક્યાંથી બને!

કમળા०--ત્યારે માહારો રનેહ પણ એવોજ જાણજો. ત-
મારો ઉપરની કવીતાનો અર્થ હું બરોબર સમજ્યો.

વિ०--અઠગતા દરીયા તેથી અર્થ તો-સ-અરે! -અ-
વ-જોજ સમજો તો.

કમળા०--પણ મને તેથી સમજતા નહીં. મુર્ખ લોકો ગમે
તેવી રીતે મને બમાવે તોપણ મેર અર્થ પણ
હું ડગનાર નથી. માહારો પ્રીતિ તો સાચીજ સમજ-
વી. અરે મિત્ર!

૫૬.

(નાથ કેસે ગજકો) એ રાહ.

પ્યારા રે માહારા મિત્રતું માનજે સાચૂ,
હાંહારે માન્ય સાચૂ. (૨) પ્યારા રે માહારા મિત્રતું માનજે સાચૂ. ટે.
જળ મીન જૂદાં ન થાયે કદાપી, થવાથી તે પ્રાણ તજે છે,
તેવી રીતે પ્યારા હું તું બંને, જુદા થવાથી બનેછે. પ્યારા રે.
પય શર્કરાનો સંબંધ સાચોછે, તેવોજ તહારોને મહારો,
માટે ચીંતા તેની નવ કરવી, નવ રાખવો મન ઉધારો; પ્યારા રે.

વિ०--ગાનમે ગુલતાન, બોલે ખોયા તેરા બાન, પ્રીય ક-
મળાનંદ બૂલેછે.

વિલા०--વાહ! શબ્દશબ્દે મિત્ર! આવો પ્રેમ સદાને
માટે હજો.

વિઃ—“ન” ભુલી ગયો ! કેહેને કે, સઘને માટે ન હજી.

કામાઃ—પ્રાણનાથ ! ચાહા ટાહાડી થઈ જાયછે.

વિઃ—અરે કેહેને, કેઆંના મેળાપની વાર થઈ જાયછે.

કમળાઃ—લોને ભાઈ આપ્યાલો. કેમ ખેશી રહ્યા છો ?

વિલાઃ—તમેતો કોહોછોસ્તો ! પણ ધરનાં માલીક ભાભી સાહેબ ક્યાં કેહેછે ?

વિઃ—ખરીવાત. એની આતર કામ થાય અને એની આસા વગર તે ચાલે ?

કામાઃ—એમણે કહ્યું તે મેંજ કહ્યું અધ્યહારોયે સમજી લેવું.

વિઃ—ઓહો ! આતો વળી તત્વજ્ઞાનીની પુછડીજ. કે શ-
બ્દમાંજ બાંધી લેછેને !

વિલાઃ—હાંહાં ! ત્યારે તો ઠીક; (ચાહાખી) હવે તો બહુ વાર થઈ માટે જાઉં.

વિઃ—અહીં આવ્યા ત્યારથીજ તમારે કર્મે રંગ પાણી કરવામાં વાર તો લખાઈજાયે, તે કાંઈ મીઠ્યા થવાનીંજ ?

કમળાઃ—જેમ મરજી. પણ પાછા વેહેલા આવજી.

વિઃ—મરજી તો નથીસ્તો. પણ તમે ખસતા નથી તે જ-
ળવુંજ પડે તો. આમને આમ હમેશ કરો ત્યારે તો
ઠીકસ્તો, પણ વળી તરકડીનું સત તો જાણુ અને બ-
હુતો ચાર દહાડાનું. વેહેલા આવથે તે કાંઈ તમારી
કે માહારી ગરજે? અવળા રહીનેસ્તો ! પ્રેમની આતર-
(વિલાસાનંદ જાયછે.)

કામાઃ—સ્વામીનાથ ! આ તમારા મિત્ર તો બહુજ ચ-
તુર ભાસે છે ?

વિઃ—જેજે ભાઈ, નજર ન લાગે ! તાહારો વિલાસાનંદ
તો ગયો. કાંઈ કઠાક્ષ બટાસે મારી નહીં. પણ પે-
હેલી બોણીમાં તે કઠાર હોય ? ઠીક હું સમજ્યો.

કમળા—હમે તે કાંઈ તાઈ પીંજરા રાખતા હૅશું કે ?
હમે તો જ કરીએ તે ઠીકજ કરીયે.

વિ.—નારે બાઈ એમ કેમ કહેવાય ! તમે તો ખાયડીના
ખરાકની-શું ? તખલસી-તેથી પેહેલવાન, કાંતીવાન
એખા જોવાજ એને માટે રાખો તો. અને મારા
શીવાય કોની મગદુર છે, કે તમે જ કરો તે ખોટુજ
કરોછો એમ કહી શકે ? ધુળ પડી અક્ષત ને વિ-
દ્યામાં. રાખોડી ને પાહાણા ફાંકે ખેડા ખેડા. એતો
કમળકામા ન શોભે પણ વિલાસ કામાજ શોભે.

(પડછે પડેછે.)

દર્શન ૪ થું.

સ્થળ—કમળાનંદનું ઘર.

પ્રમાણીકરાય...ચતુરલક્ષ્મી ..કમળાનંદ...વિદ્યાસાનંદ...
વિદુષક...

પ્રમાણીકરાય.— (રાગ ઓખાહરણ.)

આવ્ય કમળ અલ્યા તું આંહી, કેમ બણતો નથી તું કાંઈ.
આજસુ થઈ ખેશી રહેછે, સાર કામ કરે શું એતે ?

રોટલા ખાઈ ઓટલા ભાગ્યે, વળવાનું નથી કાંઈ આગે;
ઘસી ચંદન મફતનું ખાવું, નહિ બણવાથી પડશે પસ્તાવું.
મસ્તી કરીયાથી ફરીયાદી આવી, નફી ત્વચા ઉતરડીશહારી.

કમ.—શી પંચાત પડીછે તમારે, વધારે કહેવું ન લગારે.

પ્રસન્ન મન થશે તે કરીશું, સારો જોઈ કુવેજ પડીશું;
દમશે જો હરનીશ આમ, ખાપા થાશે ધારું નહિ કામ.

ચતુરલક્ષ્મી.— (રાગ વણુઝારો.)

હે મૂર્ખ ચખ્યો તું કેમ ? રાખે ન કમળ તું નેમ,

શું પુત્ર ફરજ છે આવી ? તે મુજ કુખ આજ લગતી,
શી ખશી ગઈ તમ વાત, વધુ વધવે ખાશો લાત.

પ્રસન્ન મન તુજ કેમ ? રાખે ન કમળ તું નેમ. ટેક.
શાને જીભ લાંબી કરતો, દન જતે બન્યો તું ખરતો,
મન વીશે વિચારે ન કેમ ? રાખે ન કમળ.

નીયમ મૂકી દુર ચાલ્યો, લાલછમાં દીવસ ગાળ્યો,
તે નામ બોળીયું કેમ ? રાખે ન કમળ.

ગર્જના કરે સિંહ જેમ, રહ્યો ભાંય તોય કરે કેમ,
સાકીની કમોદ ન જેમ, રાખે ન કમળ.
ઠોઠ ધિક ધિક તુજ જીવને, દરદી તું થયો બાળુવાને,
રાખી માઝા નહિ કેમ ? રાખે ન કમળ.

જીંધતાં ને રખડતાં કાયા, કરમાય નહિ મમ જાયા,
ક્યમ રેહેશે કુશળ ક્ષેમ ? રાખે ન કમળ.

નવ પિતા હુકમને માને, ધીક ધીક પુત્ર તેવાને,
તે પા'ણ પોખીનો જેમ, રાખે ન કમળ.

(વિલાસાનંદને) ભાઈ ! તું પણ કાંઈ કેહેતો નથી ?

વિ०—શું કેહે એના આપનું કરમ ? એ પોતેજ ભમરડા જે-
વો છેને !

વિલા०—એ કાંઈ અણસમજી છે કે હું એને શીખામણ
દઉં ? પણ આજ કાંઈ ભાઈના મીઠાજ જરાક પાણી
પીવા ગયા હશે તેમાં હેંશ ઉડી ગયાછે, ને આંખો
બોમ્બોએ આવી હશે !

વિ०—એતે એનું કરે કે શીખામણ દે ? ભાઈ આપ આ-
પકી ગોષ્ઠીજ સમાલીયે, માટે પધારોને તમારી વાત-
નોજ તાલ આંણને એટલે બયો બયો.

કમળા०—ભાઈ ! ચાલો ચાલો. અહીંયાં હભા રહેવામાં
માલ નથી. કોણ જાણે કોનુએ મોડું જોયું હશે !

વિ०—જાણતો નથી કે આ તાહરા વીલાશીયા કાગડાનું—

રો આજતો તાહારા નામની પોકો સુકીને—મોહોટી
મોહોટી—સંભારીને—બાકી ન રહી જાય. અમે તો
આ હીંડ્યા.

ડોપ સીન.
—ૐૐૐૐ—

દર્શન પ મું.

સ્થળ—કમળાનંદનું ઘર.

કમળાનંદ...વિલાસાનંદ વિદુષક.. કામાગવરી ..

કમળા૦—જોયુ બાઈ! પિતાજી બોલ્યા તે—

વિ૦—જોઈ ન જોઈને એમને શું બાળવુંતું? એમને તો

એમની પડી છે, ત્યાં તમારી શી વાત?

વિલા૦—હોય બાઈ. ઘરડાની તો ગત જાય, પણ આપણે
કાંત ઉપર કાંઈએ ન લેવું જોઈએ તો.

વિ૦—વાહ! શીખામણ તો શું સુંદર દીધી! સુમિત્ર ખરા

કન્યા॥પાપન્નિવારયતિ—વીગેરેનો અર્થ તો બરોબર
કર્યા.

કમળા૦—તમારું કેલેવું સત્ય છે.

વિ૦—એનું બોલ્યું માનવેજ એને કાવશે તો—

વિલા૦—આવો બાબી સાહેબ. મેહેરબાની તો છેકની?

વિ૦—અરે! તમારા ઉપર તે ન હોય! તમે ને એ બે મ-
ળીને તો આ બાપડાના છોડીયાં પાડશો—

કામા૦—સ્ત્રીની મેહેરબાની શા કામની?

વિ૦—તારે શું માહારા જોવાની? પણ તેમ તો નહીં થાય. હું
તો નીતિ ભક્ત ઉપરજ મેહેરબાની રાખું.

વિલા૦—સ્ત્રીની મેહેરબાની હોય તારેજ પુરૂષ તતમનાટ
કરેતો—બાકી શું?

કામા૦—એમ કેમ ?

વિ૦—અણુજાણ્યું ને આંધળુ બે બરાબર. સતી તો કેવા
થવા જાયછે, કે જાણે કશું જાણતીજ નથી ને—

વિલા૦—વળી સમજીને પાછા પૂછોજો શું ? હાલ રાજ્ય
પણ રાણીનુંજ છેકની ?

કામા૦—(સ્વગત.) મુલતાંની કુમરી
વચને વચને મન મોહું સહ મા'રે, એથી (૨)
છખી વસી દીલ માંહી હમારા.
આખો નહીં તે આવો પતી ક્યમ,
અંધેર ઘેરશું તારે પ્રભૂરે; વચને.
જેને જોઈએ તેવું ન ક્યમ તું,
આપી રે'તો દયાનીધી પ્રભૂરે. વચને.
હીરાની સાથે પરચરને શું,
જડવો નીચમ તમારો છે પ્રભૂરે? વચને.

(પ્રકાશ) તમારા ભાઈ કેમ કાંઈ બોલતા નથી ?

વિદુ૦—એમના બાપે એવો બાળ્યોછે તેથી રીસ ચઢીહયે.

કમળા૦—વિલાસાનંદજી! જરા ખેસશે? હું બજારમાં જઈ
આવું.

વિલા૦—(સ્વગત) કીક લાગ આવ્યો છે. (પ્રકાશ) પણ
ભાઈ, માહારે એકલા ખેસવું ઉચ્ચાત નથી.

કમળા૦—તેની તમારે કાંઈજ ચીંતા રાખવી નહીં. મને તે
વિશે તો પ્રથમથીજ કાંઈ પણ અંદેશો નથી.
(જાય છે.)

વિદુ૦—જુઓ નવલથા ધનજી ચાલ્યા—દીક્ષીના સાહુકાર—
ને સઘળો સરંજામ સોંપીને—

વિલા૦—(સ્વગત) કલ્યાણ.
હે દયાધના, પ્રભૂ પૂર્ણ કામદા,
પાડ માનું તાહરો, હું આજથી સદા. ટેક.

વખત પ્રમાણે સારું કીધું, કરીયો છાંથી દુર;
 ઇચ્છા સ્વામી કરજે પુરી, પ્રેમ આશ બરપૂર. હેદ્યા.
 અણધાર્યે તું આવી રીતે, સ્વામી આપે ચીજ;
 ઇચ્છા ઝાઝા દીન થકી, રાખેલી મુકે ઇશ. હેદ્યા.
વિદુઃ—તાહરી કવીતાને ટેક છે પણ તને ટેક નથી. વિ-
 લાશીયા ! શું તું એમ ધારે છે કે કહ્યાણુ રાગ ગા-
 વાથી તાહરું કહ્યાણુ થશે? કદી નહીં.

કામાઃ—(સ્વગત) અરે! માહરા મનહરના વિચાર આ
 ટાંણે કેવા હશે ? હવે મહારે કેવી હુકતીથી તેનું મન
 ડગાવવું? એ પ્રીતમની સાથે માહારી પ્રિતીનું અનુ-
 સંધાન નહીં થાય તો અરેઅર પ્રેમમાં હુબ્ધ થવા
 ઇચ્છનાર મનને તરફડી તરફડીને અચ્ચાત ચીંતા
 રાક્ષસીનો ભક્ષ થવું પડશે. અરે પ્રમુ ! આ વખતે
 જે હું તેના સાથે બચ્ચનો કાહાડું તેમાં તું મને સા-
 હ્ય થઈ દેહ વાટીકાના પુષ્પો જેનો સ્પર્શ કરવાને
 અસંત ખુશી છે તેના મનમાં તું પ્રીતિદેવો જન-
 ગૃત કરજે.

વિદુઃ—ઠીક! આતો એમ થાયછે, કે Love begets love.
 (કામાગવરીને) જાણતી નથી? કે તેના પણ વિચાર
 તાહરા જેવા કોડીનાજ છે. અરે ? તાહરા દેહવા-
 ટીકાના પુષ્પો દોઝે. શું ? પ્રીતિદેવી તમારા જેવા
 પાપીયોના મનમાં જગૃત થશે ? શું ઇશ્વર ન્યાયછે
 કે અન્યાય ? નીતિવાનનેજ ખરી પ્રીતિ મળે છે.
 બાકી તો સઘળા “ધુણીમાંના બાચકા”. શું એમજ
 સમજે છો કે ન્યાય ઇશ્વરને કલંક લગાડવા સારા
 કે ખોટામાં જેની રીતે ધુમાતા કે સળગતા દેવતા-
 માં અગ્નીહોત્રી ધી હોમ્યાજ કરે છે તેમ હોમવો ?

અરે દુષ્ટ પાપીઓ ! તે તમને કેમ સાદ્ય થાય ?
તમારું મનજ ઢેકાણે રાખીને જીવો, કે તમારી વાત
કબુલ કરે છે ? પછી બસ.

વિલાં—કેમ બાબી સાહેબ ? બાઈ સાથે ઠીક ચાલે છે
કની ?

વિદુ—વાહરે તાહરી ખુશી અને પ્રમ્મની યુક્તી ! કાંઈ
ફીકર નહીં. ચલાઓ એતો વીજળીના જેવા ગરબડ
ગોટા અને ખાઓ પાછળથી યમ દુતના સોટા. હ-
મણાં કોઈ પુછવાનું નથી.

કામા—(મોં મલકાવી) સવાલમાંજ સઘળું બસ છે. તથા-
પી સમા પ્રમાણે ઠીક છે.

વિદુ—હજી એન સાહેબને તો સમા પ્રમાણે ઠીક છે. એટ-
લે કાંઈ પસંદ નથી માટે ઠીક ઉપર ઠીકરી કોડે એટ-
લો લાવવો હશે.

કામા—સમજીને શું પુછવું ? ઉમ્મર પ્રમાણેજ બધું હોય
કની ?

વિલાં—ઉમ્મર ક્યારે ઠીક હોય ?

કામા—પૂર્ણ પ્રીતિથી તરણ વાટીકાના પ્રેમાળ પુખ્તોની
ખીલતી કળીનો ભોગ લેવાની કુદ્રતી ઇચ્છાનું પ્રતિ-
પાલણ થાય ત્યારેજ--

વિલાં—એ ઉમ્મરની નીશાની શી ?

કામાગવરી—પ્યારા પ્રીતમ એની નીશાની આજ--

વિદુ—અરે ગમારો ! નીતિનું ઉલંઘન કરનાર દુષ્ટ પાપીયો !
શું પ્રીતિની નીશાની બતાવવી તે ચુંબનથી ગાલ
અને ભેટથી છાતી ખરાબ કરીને ? અલી કામા !
શું તું ત્યારની પગ ઉપર પગ દબાવી બેશો રહી
તી તે આંતર માટે ? યાદ રાખજે કે “ગમાર ચાર
ગોઠીયા પીટાય જેમ પોઠીયા”. (બંને છુટા પડે છે.)

વિલાં—

(ખેત.)

પ્યારી કેમ શરમાય તું, ધાયું જ્યારે કામ,
 ઇચ્છા પૂરી નવ થશે, શરમાયાથી આમ.
 ઉઠો પ્રીત કરી તમે, જેહ કરીછે ફર,
 મનહર મૂરતી સંગને, ઇચ્છું દીલ ભરપૂર,

કામાં—

(ગરબી.)

મનહર પ્રીતમ મમ પ્રાણ, પાસે ખેસોને,
 આપોને પ્રીતી દાન દાસી માગેરે. ટેક.
 મન મોહું છે ઘણાં વખતથી, વાર કરોજો કેમ રે,
 તલથી ઇચ્છા રાખુ ઝાઝી, લેવાને તમ પ્રેમ. દાસી.
 વિદુઃ—લે વળી. ત્હારી કવિતા ને ટેક છે પણ તને એ
 વિલાસાનંદની પેટેજ નીતિનો ટેક નથી.

વિલાં—

(ગીતિ.)

મન ઇચ્છીત ફળ આઠ્યું, પ્યારી કેર ઘણા દિવસનું જે;
 પ્રાણવલ્લભા મા'રી, પાસે આવું હવે હું નીશ્ચીતે.
 (પાસે ખેશી ગળે હાથ નાંખી) કમળાક્ષી પ્રિયા! આજથી
 આપણે છુપો આનંદ થયો. આ વાત કોઈ જાણે નહિ
 અને પેલા મૂર્ખને ભમાવવો.

વિદુઃ—અરે ભાઈ બોરીઆવી તો આઠ્યુ નથી તો આ
 હાંદ તો ક્યાંથી આવે? પણ ભાઈ શાખ એ વાત
 કોઈએ જાણતું નથી. પણ હું ને પરમેશ્વર એ ખેતો
 જાણીએ છીએ. હું એનો આસીરન છું તે ધર્મરાજને
 ઘેર સાક્ષી પુરીશ. પછી તમારે જે કરવું હોય તે
 કરો. માહારે ન લેવા કે દેવા, ફક્ત આવાપીવા ને
 રહેવા.

કામાં—હૃદયહાર! એની કાંઈજ ચીંતા રાખવી નહિ.
 એતો આપણે કહીશું તેમ ચાલશે.

વિલા૦—પ્રિયે ! તાહરું ચાવુંયે તો હું કોઈજ સ્થળે દેખતો નથી. આ લોકમાં તો શું પણ ત્રીલોકમાંએ નહીં.

શાર્દૂલવિક્રિડીતછંદ.

મીઠા ખોલ મધૂર છે તુજ તણા, ખ્યારી કહૂં શું અતી,
આલે ચણું ઉપાડિને લટકતી, ખ્યારી ઘણી છે ગતી ;
ગુચ્છા કુસુમના સમા ભરૂં રહ્યા, ખ્યારા રૂડા ગાલ છે,
પ્રીયા પ્રેમ થયો અતી કુદરતી, તહારાપરે બહાલ છે.

કામા૦—(ખાત્રીને) તારે તમારી ખુબી ક્યાં આંહી છે ?
રૂપે કામ સમાન છો રતીરૂપે, શોભૂ તમારે ગ્રિવે,
ચાહે ચંદ્ર ચક્રે તે પ્રિય હવે, ચાહૂં તમો એ રીતે ;
ભાંતૂ જીવ્ય તો થયે હરખથી પુરુષો મુખી પાધરાં,
થાયેછે, તમ દેખીને પ્રિય હવે કામો સહૂં સુધર્મી.

વિક્ર૦—શું અજાણ્યેમ જેવી વાત ! કાંઈ મરનારને ઉચ્ચ-
કનારનો ભો હોય અને આ કામ કરનારને પકડાવા-
ની બહીક હોય કે ? પણ Love is blind and
Cupid is cold. આહા !!

મંદાકાન્તા વૃત.

ખાત્રી પોતે પરમ પ્રિયને, પ્રેમને હર આંહી,
શોભે જાણે સરસ ખુબિયી, વેલ વૃક્ષે જડાંહી.

(અધવચ) ભાઈઓ ! આવું તે ભોગવું છે ? આહા !

શું સરસ દેખાવ જણાય છે !

કામા૦—(કમળાનંદનો ઘાંટો સાંભળી કપાળે હાથ દઈ
નીરાશથી) અરે ! પ્રિતમ ૦ ૦ ૦ અરેરે !

વિક્ર૦—આવી રહુંરે ખાપ.

વિલા૦—પ્રિયા ! દીલગીર કેમ થાય છે ? મેં દોસ્તી તો
તારી પ્રિતિને માટેજ કરીછે. તહારા દર્શન વગર મને
એન પડવાનું નથી, તેથી હરનીય તહારા મુખાવીંદ-

ના દેવળ પાસે આવી નમી જઈશ. હવે વાર થતી
હશે માટે જા; બારણું ઉઘાડ.

વિક્રાં—જરાક બેસોને—એટલે બધુએ પોગળ વેરાય.

કમળાં—ઉઘાડતાં કેમ વાર લાગી ?

વિક્રાં—ભાભી સોત્ર કહાડતાં હતાં તેની ચાંચ બાકી
રહી હતી તે પરી કરતાં વાર લાગી.

વિક્રાં—વાહ ! સોત્ર તો ખરેખર. ચાંચ બાકી રહી હતી
તે બોળઈ નહીં હેં. હુંશીયાર સોતારનું કેહેવું શું ?
અફમી કે રહી ગયા. સોતારે સોતારા મળ્યા એટલે
જુઓને મો ઉપરજ કેવો સોતાર પડ્યો છે. શરમ-
રૂપિ લાલ શાહી ગુલાબના ફૂલોની માફક દીપતા
ખીલતા ગાલો ઉપર કેવી ખુબસુરતીથી આવી
રહેલી છે ?

વિક્રાં—કેમ ભાઈ ? જઈ આવ્યા ? હવે હું રજા લઉં.
ભાભી સાહેબ, તમારી રજા છેકની ?

કામાં—બીજું તો શું કરું, પણ વેહેલા આવજો.

વિક્રાં—તે તો ખરૂંતો. મારા નવા મીત્રના પ્રતિદર્શન
ક્યાં વીના તે ચાલે ?

વિક્રાં—ના ! કીયો હાંડો હા કેહેછે તે. બરાબર. આખરે
સુધી કુદજો અને પડજો. આવો નવો મીત્ર તને ફરી
ક્યાં મળશે જેની પાસે કટાક્ષો અરે ! કટારો મોહોરો-
ની ચેલીયો માફક બરી મુકો છે ?

કમળાં—હવે ચાલો આપણે પણ બ્યાળ કરી મુઠ રહીયે,
(પડદો પડે છે.)

અંક ૨ જો.

પાત્ર,

કમળાનંદ	કામાગવરીનો પતિ.
વિલાસાનંદ	તેનો મીત્ર.
વિદુષક	મશ્કરો.
કામાગવરી	કમળાનંદની સ્ત્રી.
નીતિબ્રહ્મ	} તેના સખીયો.
કપટીકોર	
ટપાલનો સીપાઈ.					

દર્શન ૧ હું.

સ્થળ—કામાગવરીનું ભૂવન.

કામાગવરી..... નીતિબ્રહ્મ.....વિદુષક.

કામાગવરી— માલીની વૃત.

અમ નવ નિતિ આવી, પ્રીય મા'રી સખી જે,
અસહ્ય દુખ હવે તો, થાય એના વિનારે;
તલપ તલપ થાએ, જીવ મા'રો બળેછે,
મિન નિરવીણ પેઠે, જીવ મા'રો કરેછે.
કદ્દી નવ સખી આવે, પ્રાણથી ખુબ પ્યારી,
દુખિ સ્થિતિ બનશે હાં, સુખદાઈ મહારી;
મરજી વૈરધ હોશે, મૂળથી શું થએહુ,
અનીશ્ય ખપ કેરૂં, કામ આવી પડેહુ.

વિદુષક—(ઉપરની કવીતાનો રાગ મેળવવા નાકરૂં પી સા-
રંગીમાંથી અવાજ કહાડતો અનં કાન આંબળતો
હતો તે લોકો તરફ જોઈને) ભાઈશ્યામ રાગબાગ તો
કાનમાં પણ ગીતિની રાહ ઉપર.

જખમારવા નવ આવી, તાહરી અળખામણી સખી થાશે;

નીતી ચાહે નહીં જો, ભર દરીએ કુખ્યા સમો રેહેછે.

નીતિલક્ષ્મી—કેમ ખેન કામાગવરી, ખુશી તો ખરી ? પણ
ઉદાશ કેમ દેખાયછે વાર ?

કામાગવરી—અરે ! આવી પોહોઆ કે ? હમણાંજ યાદ
કરતી હતીને ! આવરદા તો બહુ લાંબો જણાયછે.

વિદુષક—અનાતિ આગળ તો એક ઘડીનોજ !

નીતિલક્ષ્મી—હઝા હોય એવું ઘણું કરીને કુદ્રતી રીતેજ
બની આવેછે.

કામાગવરી—કેમ ખેન ઘણા દીવસથી જણાયાં નથી ? કાં-
ઈ વશવશ થઈ ગયાંછો કે શું ?

નીતિલક્ષ્મી—અરે ! બુલેછે કેમ ? જાણીને અજાણી કેમ
થાયછે ? શું તને ખબર નથી ? ખેશક. પતિના વશમાં
રેહેવું એતો સ્ત્રીનો ધર્મજ છે. ખેન ! હાલમાં એ-
મણે કેટલાંક નીતિનાં પુસ્તકો વાંચવાને આપ્યાંછે
તે વાંચવામાં ગુંથાઈછું એટલે નવરાશ મળતી નથી.

કામાગવરી—(નિઘાસ નાંખીને) તારે તો ખેન શું તુજ
ભાગ્યશાળી કે—

વિદુષક—એકવાર કે એકાણુંવાર ? તારાથીએ થાય તો કર-
ને. પણ વે દીન કાં હૈકે મીયાંકે પાગેમે જીતીયાં.

નીતિલક્ષ્મી—કેમ ખેન ? એમ કેમ બોલેછે ? હું ખરી ને
તું કેમ નહીં ? નીતિને રસ્તે ચાલ્યાથી તો દુઃખ છેજ
નહીં. પણ ખેન તું કેમ ઉદાશ દેખાયછે વાર ?

કામાગવરી—કાંઈજ નહીં ખેન ! પણ—(માં મલકાઈ
જાય છે.)

નીતિલક્ષ્મી—શું સારા સમાચાર છે ? કેહેતો ખરી કે હું
પણ તારા આનંદમાં ભાગ લઉં.

વિદુષક—અરે ! આણંદની બોરીઆવી નીકળશે !

કામાગવરી—કાંઈ નહીં બેન, આનંદની વાત તો કાંઈજ નથી. (સ્વગત) કહુ ? (વિચાર કરે છે)

વિદુષક—જીએ નીતિનું ગાંભીર્ય. અનીતિને બાહાર આવતાં કેટલી બીક લાગેછે ? બે વખત બાહાર આવવા ઉછાળા માર્યા પણ નીતિનું ભયંકર મોં જોઈ કુતર બીકથી પાછલા પગમાં પુંછડી ધાલી જીવ લઈ નાસેછે તેમ બીહી બીહીને ઉછાળા સમી જાયછે.

નીતિસદ્ભી—કેમ તું બે વખતથી બોલવાનું કરતે કરતે બંધ થઈ જાયછે ? શું બહુ અમુલ્યનું છે ?

કામાગવરી—ના ના, એમતો શું ! પણ મનમાં ખરખરો રહેછે, કે નીતિ કરતાં અનીતિમાં કાંઈ વિશેષ મુખ હશે ખરું.

વિદુષક—ખરતા મનમાં ખરેખર જ બરાબ રહેતો—

નીતિસદ્ભી—(ગુસ્સાથી) શું ? શું ? શું બોલી ? કદી સ્ફર્પના ગતિ પશ્ચિમથી પૂર્વમાં યાવ તોપણ તું કેહેછે તે સાચુ નથીજ. તારી અકલ ક્યાં મારી ગઈછે ?

વિદુષક—કાન્તોડીયે મોં ધોવા !

કામાગવરી—(છંછેડાઈને) સાંભળ ! સાંભળ ! અનુભવે હું ખરી છું.

નીતિસદ્ભી— (રાગ ભરથરી)

ધીકા! ધીકા! જીવું તાહરું, ધીકા! ધીકા વુજ અવતારજી;
બાબો વુજ જન્મારો પાપણી, લજ્જા નામ નારજી; ધીક.
પથર અવતરી કેમ ના, ઘોબી ધોઈને ખાતજી;
બાબ બાબ મોદું તાહરું, બાબ સુંદર જાતજી; ધીક.
નફર! અભાગી! પાપણી! લાજ નહીં કેમ જીભજી;
પૂડી પડી નહીં કેમ તે, ઉભી થઈ વદવા આપજી. ધીક.
મુખ સમજે શું તેહમાં, મતિ વુજ થઈ મુઠજી;

આપ્પર ખીલોડી શ્વાદ શું, જાણે નીતિ કેરો ધુલુ. ધીક.
ગરધવ સાકર ખાયતો, નીચે તજે નીજ જાતજી,
ગુજ મન નહારો કામજો, પડી દુરગુણી ભાતજી. ધીક.

ખેન! જરાક તો વિચાર કર. આ દુનિયામાં જન્મી જે સ્ત્રીઓ બલિચાર કરેછે તેઓને અંતકાળે કેવું દુખ સહન કરવું પડેછે? તેઓનાં આ ફના દુનિયામાં કેવાં શ્યામ મુખ થાયછે? અને ચસુર તથા પીયર પક્ષને કેટલું મોટું કલંક લાગેછે? માટે એ કામ કરવામાં કદી ફાયદો નથી. હજીસુધી તે એવો કોઈ દાખલો જોયોછે કે બલિચારી સુખી થયો છે? અગર કોઈ ઠેકાણે સાંભળ્યું કે વાંચ્યું પણ છે? તું બાણેલીછે તે છતાં આમ કેમ કરેછે? શું તું વિદ્યા ને લજ્જવા માગેછે? યાદ કર કે જાણે બલિચાર કર્યો છે તેની શી દશ થઈછે.

(ગઝલ.)

(આદમકું ખુદા મત કહો આદમ ખુદા નહિ) એ રાહ.

ખેન મુજ વાત મુણ, છું ચતુર ખુબ,
કોણ બલિચાર માંહી, પામીયુછે મુખ;
શીલા થઈ અહૈલીયા રીતી નહારીયી,
ફક્ત ભાજવાથી બલિચારે આંખથી,
રાત માંહી ઓજની, જવું પડ્યું ખરે,
રાણી પીંગળા પતી વીના રડ્યા કરે;
ભાજવાથી આંખું દુખ! કેવું તે કર્યે?
પ્રથમ રૂકુ લાગવાનું, બાજશે પછે.

માટે સખી! હવે તને ખાતરી થઈ કે બલિચારથી આપ્પરે મહા દુખ થાય છે. અરે! એટલું તો શું, પણ વળી કરનાર પાપી બની ઇશનો કોપ સહેછે; માટે હું ધારૂંછું કે તેમ કરવામાં કાંઈ પણ માલ નથી. સાંભળ પોતાની એજ કોઈને ન દેખાડવી તેને વિશે એક વાત છે કે—કોઈ એક

સમયે તાહારા જેવી મનની ભમેલી સ્ત્રીને કામવિકાર ઉત્પન્ન થયો, તેથી દીશાએ જઈ ઘેર જતા એક મુસલમાનને દુરથી જોઈ બોલાવ્યો, જેણે આવતાં વાંતજ તે સ્ત્રીના માં તથા આંખના આળા પરથી તેના મનની વાત વર્તિજઈ વિચાર કર્યો કે એવો એક ઉપાય કરું કે જન્મારા સુધી આ ટેવ ભુલી જાય, એમ ધારી ચરડો ફોડી નાંખી ખુબ કળાહોળ કર્યો. તે સ્ત્રીએ ગભરાઈને હસવાનું ખસવું થયું જોઈ ધીમેથી સોનાનો ચઉડો આપવા કહ્યું. પણ તેથી તો ખુબ રડી કેહેવા લાગ્યો કે, એને શું બાળું? હાથહાથરે ! અત્યાર સુધી માહરી એવું આંણેજ જોઈ હતી. અરે રે! શું માહારે હવે બીજા ચરડાને પણ માહારી એવું બતાવવી પડશે ? તે સ્ત્રી તુરત સમજી ગઈ. અને મીયાંને શુભિચ્છક ગણી શીરપાવ સાથે વીદાય કર્યો. અરે એટલું તો શું પણ વળી સદાને માટે નીતિની ખેલેન પણ થઈ. માટે ખેલેન ! એવું દેખાડતાં બહુજ ગેરીયત રાખી ઉજળું એટલું કુધ જોઈ મોહી ન પડ્યું. સાંણી સખી—

(વાત કરતાં લજ્જાજાજા, જાજાજા, જાજાજા જા(ર)એરાહ.
યારીમાંસારનથીસૂણજી, સુણનેસખી, સુણને સખી, સૂણજી,
યારીકર્યાથીદુઃખખહુપામેને, અન્તેસહુસુખજાએરે,
કામો ન થાએ, ને જીવ અકુળાએ, ફિટકારો તે અવનીમાં
થાએ, અવગુણજી. સૂણને.

સીતાસતીજેનીએસુ, વૃત્તિને, ગતીધણકિ'વાયરે,
રહી છે તે ટેકે, દિલ રાખી વિવેકે, રામ નામ ગુણ જી-
ભમાં જપાએ, અંતિ ધુનજી, સૂણને.

તારાનચુકીતેસત્તનમૂકી, કલિપતીનીસેવાયરે,
તો સૂખ પામિ ને કુખડારે વાંમી, ગૂણ સહુ વિશ્વમાંગાયે,
બહુ પૂન્યજી. સૂણને.

નંગલમાંકુંદંગલપારધીએવૈદ્રભીતોઅતીકેટરે.

પાપીનું પાપ ફરીવાળું આ માપે, આપ દીધો સતિયે ત્યાં
દ્રષ્ટે, થયો શુન્યજી; સ્મરુને.

કામાગવરી—તેં કહ્યું તે ખરું. પણ એતો માત્ર બાહારનાં
ડાહાપણ શીવાય કાંઈજ નથી. બાકી દુનિયાનું ખરું
સુખ તો મોજ શોખજ છે. સાથે શું લઈ જવાનું છે?

વિદુષક—અનીતિનો હોબાળોસ્તો.

નીતિલક્ષ્મી—તારે શું ગેરીયત પણ લઈ જવાની છે ?
બેશક! આખરજ. (સ્વગત) હવે આની મતિ બગડી
છે, માટે અહીં આવવું બાજબી નથી. માહારા
ધર્મ પ્રમાણે કહીતો ચુકી પણ લગારે માનતી નથી
અરે! આપણો શો ઉપાય? (પ્રકાશ) બેહેન, હવે તો
હું જાઉં.

કામાગવરી—કેમ ? એટલુંજ કે ? જશો ? તારે તો વહેલાં
આવજો.

વિદુષક—શું જખમારવા! કહ્યું છે કે—

પાદપાનાંભયંવાતઃપશ્ચાનાંશિશિરોભયમ્ ।

પર્વતાનાંભયંવજ્રઃસાધૂનાંદુર્જનોભયમ્ ॥

નીતિલક્ષ્મી—(સ્વગત) વણુજીરો.

ધીક પડ્યું મુજ જીવવું, જગમાંહીરે;

સખી દુષ્ટ થઈ આ વાર, પાપી પૂરીરે.

કરવી સખી આવી નહીં, જગમાંહીરે;

આખરને લગાડે કલંક, પાપી પૂરીરે.

(જાય છે)

વિદુષક—સત્ય છે. સાબળો અને યાદ રાખો. સારાને ન.
હારો પાસ લાગતાં કેટલી બધી વાર છે ? નીતિને

કામાનો જરા પણ પાસ બેઠો નથી. ધન્ય છે એવી સતિયોને ! ધીકારછે કામા ! નીતિએ બળદની પેઠે નાચ્યા છતાં હજી હડીલું વલણ તજતી નથી ખરેખર એના જેવી સ્ત્રીયોથી દુનિયાં ફીટી સ્વર્ગ થાય અને તાહારાથી સ્વર્ગ હોય તે પણ નર્ક થઈ જાય.

(પડદો પડેછે.)

દર્શન ૨ જી.

સ્થળ કમળાનંદનું ઘર.

કમળાનંદ...વિદુષક...વિલાસાનંદ ...કામાગવરી...૮-
પાલનો સિપાઈ...કમળાનંદ—

ગઝલ.

અરે એ કેમ નહીં આવ્યો, વિલાસાનંદ મુજ પ્યારો,
ખુબી એની બહુ ન્યારી, છટા લાગે મને પ્યારી.
ઓહો કેવો એ રાજે પ્રેમ, કદી ચૂક્યો નહીં એ નેમ ;
શીઆળામાંહી આવે ટાઢ, વખતે તેમ આવે આપ.
નથી ચૂક્યો હજી સુધી, નથી કીધો મને દુઃખી ;
સદાએ મીત્ર મુજ રહેજો, પ્રભુ દુઃખ એહનાં લેજો.
વિદુષક—એમ નહીં પણ—

નથી ચૂક્યો હજી સુધી, બહુ કીધો મને દુઃખી ;
સદા એ મીત્ર મુજ રહેજો, પ્રભુ દુઃખ એહને દેજો.
કમળાગવરી—પ્રાણનાથ ! આપ કોહો છો તે સત્ય છે.

મિત્રતાં વખાણ કર્યાં તે હજી બરાબર નથી. અરે !
એમ તે શું, પણ વર્ણવી શકવાંજ મુશ્કેલ છે. એની
છટા એવી તો સરસ છે કે તમને તો શુ, પણ એને
જેટલા જુવે તેટલા બધાને પ્યારી લાગે.

વિદુષક—પેહેલી તો તનેજ.

પ્રાણનાથ, જોઈ વારે, એ હજી કેમ નહીં આવ્યા ?
 વિદુષક—એ આવશે તારેજ તો—બાકી તો સત્તાનાશની-
 જપાટી. પણ હમણાંજ આવો બળવાનો છે એ-
 ટલે આવે શું કામ ?

કમળાનંદ—આવો વિલાસાનંદજી ! આજ કેમ વાર થઈ ?
 વિલાસાનંદ—હાજી ! આપનુંજ કામ કરતાં વાર થઈ ગ-
 ઈ, તે માફ કરશો.

કમળાનંદ—અરે વળી ! એમાં માફી શાની ?

વિલાસાનંદ—કેમ બાઈ ! હુગડાં કેમ પેહેરવા માંડ્યાં ?

કમળાનંદ—જરાક ખેસશો ? હું બહાર જઈ આવું.

વિલાસાનંદ—(કામાગવરીના અણસારાથી) હા ખેલાશક.

કામાગવરી—(સ્વગત) પ્રભુ મન હોય તો માળીએ પણ તું
 મળવે છે એ વાત સત્ય છે. એહો તાહારી અ-
 ગમ્ય શક્તિ !

વિદુષક—હોવેસ્તો ! માળીએ મળ્યાં તેમાં. નીકર તો બા-
 પડો કોણ જાણે કેટલીએ ગાળો ખાત ! અગમ્ય
 શક્તિ તો આગળ ઉપરજ જણાશે.

વિલાસાનંદ—(પોપટ પોપટીને સાથે જોઈ)

(પરવાની કુમરી.)

પ્રેમ નહીં જગમાંહી લીધો, ધીક ! બર્થ જીવ્યું નવ પ્રેમ
 લીધો. ટેક.

સર્વોત્તમ જગમાંહી ધાર, સત્ય પ્રભુથી પ્રેમ થએલો. પ્રેમ.
 ડાહ્યા પુદ્ધિહીણ બધામાં, પ્રેમવાસથી આપ રહેલો. પ્રેમ.
 કોઈમાં છુપો કો'માં ખુલ્લો, પ્રેમતણો છે વાસ થએલો. પ્રેમ.
 અણસમજી પ્રાણી સ્ત્રી સાથે, પ્રેમની માંહી છુપી રહેલો. પ્રેમ.
 પ્રેમ નીશાની કેવી રીતે, કરતો એ આપ નજર પડતો. પ્રેમ.

કામાગવરી— (રામ પરવાનોજીવો.)

(ભરથરો ખેલ ચાલો આજરે ભજવીયો.) એ રાહ.

કો'ના પ્રતે પાર મા'રા, કહેલું આ વેણ છે. ટેક.
વાત આપણી લગાડો, કે બીજાની સાથે છે,
જગમાંહી પ્રેમ વડો, સર્વ ચોળે માંહી છે. કો'ના.
એની જાળમાંહી સર્વે વીંટાઈ રહેલું છે,
શક્તિ સર્વે ઠામ એની, મજબુતી માંહી છે. કો'ના.
આપણી સાથે લગાડો, વાત મા'રા પાર છે ;
લાભ લો સોનેરી વેળા, ફોગટમાં જાય છે. કો'ના.

વિદ્યાસાનંદ—પ્રિયા ! આ તાહારી કાંચળીના મલકટમાં
શાનું ચિત્રામણ છે ? વાર જોવા તો દો. દુરથી
બહુ રળીયામણું લાગે છે.

વિદુષક—હીક ! ચોત્રામણ તો બહુ ખોળાય છે ! પણ
ધીમે રહીને.

કામાગવરી—જુઓ ! જુઓ ! અને દુર રહો ? પેલા ત-
મારા ભાઈ આવે છે તે દેખશે !

કમળાનંદ—કેમ ભાઈ ! શું વાંચો છો ?

વિદુષક—બાપનું કરમ.

વિદ્યા—કાંઈ નહીં. આતો વખત જવો જોઈએ, માટે
અહીં પડેલી આ ચોપડી વાંચતો તો—એટલામાંતો
આપ આવ્યા.

સિંધાઈ—ભાઈ સાહેબ દયો આ આપનો કાગળ.

કમળાનંદ—કોનો ? માહારો ? લાવ. અક્ષર તો ભગવત-
રાયના જેવા છે.

વિદ્યા—(ભગવતરાયનું નામ સાંભળી ચમકીને સ્વગત)
અરે ! એણે કાંઈ સજગાવ્યું છે કે શું ? (પરવા-
હના ડોળથી પ્રકાશ) એને શું છે ?

કમળાનંદ—કોણ જાણે ? હા કોડો ને વાંચો એટલે જાણે.

વિદુષક—શું તાહારે માયું ? એ તો બહુ કીમતી છે.

વિલાસાનંદ—માહારે આપનો ખાનગી પત્ર વાંચવો દુરસ્ત નથી.

વિદુષક—ખાનગીમાં ખાનગી હવું તે તો તાહારે થયું હવે ખાનગી શું છે ?

કમળાનંદ—ફીકર નહીં. માહારેને તમારે કાંઈ જીદાઈ છે ?

વિદુષક—તેમાંજ ધરબોજ ખેડું તો—

વિલાસાનંદ—એમ તો શું, પણ ફીકર છે. લાવો ત્યારે—

(કાગળ)

પ્રિયમિત્ર કમળાનંદ.

લખવાને દીલગીરધું કે માહારે ને તમારે મીત્રતાના એક ગાંઠ હતી તે છતાં હું આપની પાસે આવ્યો ત્યારે મને તિરસ્કારનાં વચન કહી કાઢી મૂક્યો. તે વખતે ગમ ખાઈ ગયો. બાદ પાછળથી તંપાસ કરતાં એમ માલમ પડ્યું કે તમે એક વિલાસાનંદ કરીને નવો મિત્ર ક્યો છે. તેણે કાંઈક માર્મીક કારણથી માહારા વિષે આપણું બંને ને વિગૃહ થાય તેમ સમજાવી વૈર કરાવ્યું. હાલ તંપાસ કરતાં એમ માલમ પડે છે કે એ તમારી સાથે મિત્રાચારી રાખી પ્રપંચથી વર્તે છે. “બાંધી મુઠી લાખની” એ કેલેન્ડરી મુજબ હાલ પડેથી લખું છું. તો આ બાબત પુરતો તંપાસ કરશો. જોયી પૂર્ણ ખાતરી થશે. લખવાનું કારણ એજ કે “New friends are like new wine”. આ નવા મિત્રથી જીવિખ્યનાં કુળ કડવાં નીપજશે એમ જાણી ઘણા દીવસથી મળી રહેલું આંતઃકરણ દાઝે છે, મોટેજ આ લખવું પડ્યું છે. હાલ એજ. તારીખ તન, માહે મન, સને સાચ.

લી૦ આપનો રનેહી.
ભગવતરાય.

કમળાનંદ—(હંડા વિચારમાં પડી સ્વગત) હવે શું કરવું?
આ કેહેછે તે અરે હશે અરે. પણ કેમ મનાય ?
ધૈર્ય રાખે તે અરે.

વિલાસાનંદ—(સ્વગત) આને કાંઈ બહેમ પડ્યો અરો.
માટે લાવ કાંઈક સમજાવું નહીં તો આરે આવેલું
વાંહાણ કુખ્યે. (પ્રકાશ) બાઈ ! જોયું કે? માહાર
પ્રથમથીજ કેહેવું શું હતું ?

કમળાનંદ—અરે જાણ મારેછે ! હું બધું સમજીશું. મને
આકુ ડોહું સમજાવી પાછો પગ ધાલવા માગે છે. તે
કાંઈ હવે બને એવું છે?

વિદુષક—કરમ કુટવાનું હોય તે કેમ બનવાદે ?

વિલાસાનંદ—(સ્વગત) તાલમાં તો આવ્યો અરો. (પ્ર-
કાશ) પણ તમે ક્યાં કાચાછો ? એના જેવા લા-
ખ્યો ડગનાં ડાચાં તોડી નાંખો તો—ધન્ય છે મીત્ર !
તાહારી ચાતુર્યતા અને જ્ઞાતાપણું કંઈપણ જોવામાં
આવ્યું નથી.

વિદુષક—અફલતા આગળા હો તે સાનું જોવામાં આવે!

વિલાસાનંદ—બાઈ હવે આપણે ભગવતરાય વિશે કાંઈક
વિચાર કરવો પડશે અરો.

કમળાનંદ—વળી વિચાર શો ? એતો જન્મારાધીજ શુદ્ધો.
છે ને—

વિદુષક—જોવા ગએલા અરાતો—

વિલાસાનંદ—ના, ના, એમ તો શું? પણ પ્રથમ તો એને
કાગળ લખીને અડાવવો, અને પછી એને માટે બી-
જા વિચાર ધારીશું.

વિદુષક—છોડીયાં પાડવાના કે દેશપાર કરવાના ? સંભાળ-
જો. તમારાજ છોડીયાં ન પડે.

કમળાનંદ—હીક તારે લખો એટલે સહી કરે.

વિદુષક—રાંડી રાંડની પેઠે ચુડા ભાગતા શી વાર? એજ ક-

રશે તો. તમને કાંઈ ખરું ખોટું સુઝવાનું છે ?

(બંને કાગળ નાખવા જાય છે)

ડોપશીન.

—ૐૐૐ—

દર્શન ઉન્ન.

સ્થળ—કામાગવરીનું ભુવન.

કામાગવરી...કપટીકોર.

કામાગવરી—

(ગઝલ.)

એહો મારો પ્રાણ પ્યારો, બે દીનોથી ન આવીયો;

હું અભાગી પ્રીતીમાંથી, શું એરે છૂટો થયો ? ટેક.

ભૂલે મહારી પ્રીતી એવો, પ્યારો મહારો છે નહીં;

એ વિલાશી કામ કેરો, બાળ સર્વે વાતથી.

પ્રીતીને એ જાણે પૂરી, કેવી રીતે પાળવી;

નફી ધાર આંચું હોશે, કામ એ આબો નહીં.

રે ! રે ! રથીતી કેવી મહારી, થાય બે દીન માંહીરે;

જંખુ જેવી રીતે પ્યારો, રામ નામ જપાયરે.

કપટીકોર—

(૫૬.)

(પૂર્ણ થયો છે ખેલ સજ્જનો—) એ રાહ.

ક્યમ અકળાએ બહેન, હારે હારે, ક્યમ અકળાએ બહેન ;

અકળાએ કાંઈ થાયે ન તહારું, રાખ્યું દીલમાં એન. હારે

ધારજ મૂકે કાંઈ ન થાયે, તનમાં થાય ખલેલ; હારે

ધારજ સૌથી જગમાં મહોટી, રોયે દુખશે નેણ; હારે

ધારજથી સૌ આવી મળશે, ધારેલ દીલમાં બહેન. હારે

બહેન ! બે આ આટી તેમણેજ આપી છે. વાંચીને થા-

ખુશી.

કામગવરી—શું તું ચોટી લાવીછે ? આહો ! તાહરા ને-
 વી તો વીધાતા પણ નહીં. લાભ, લાભ બહેન લાભ.
 કપટીકોર—અરે ! બહેન આતું શું કરેછે ? કાગળ તો ચું-
 બનથી બીનો થઈ ગયો. આવો તે કંઈ હર્ષ હશે ?
 કામગવરી—બહેન ! પ્રેમ તો એવોજ હોય. પણ લે હવે.
 તું ઉતાવળ કરેછે તો વાંચુધું.

મૃગનયની પ્રિયા !

ગઈ કાલથી અતારમુઘી મનહર પ્રિયાના મુખનું દ-
 ર્યન થયું નથી, તેથી મન ચક્ષુ શિકારીયોથી બડકેલાં હર-
 ણની માફક તલપવનિ આવરે થઈ રહેલું છે. પણ એક
 આપણા કાપદાનું કામ કરવાનું હતું તે કરવા રહ્યો; માટે
 આવતાં વાર થઈ. હું ધારું કે તે તને કમળાનંદે કહ્યું હશે.
 પ્રિયા ! અરે માનજે કે આપણા દેહજ માત્ર જુજવા છે,
 પરંતુ આત્મા તો બે વળીયા દોરડાની માફક એકજ છે.
 માહારો આત્મા પ્રિતિને લીધે હરનીશ તાહારી તરફજ
 રહેલો છે ક્રૂત ખોળીયુંજ માત્ર અહીં તહીં કરેછે. અને
 તે આત્મા વિયોગી દેહ પણ પલકારામાં આવી શૈયાસ્થા-
 ને હાજર થશે. પ્રિયા ! તાહારા શીવાય એક પણ પણ
 એક યુગ સમાન લાગેછે.

(ગરબી.)

પ્યારી પ્રેમની પીછાણુનારી શું કહુને,
 તુંતો મુજ હૃદયમાંજ, છબીથી રમુ જો, પ્યારી.
 મહાર નુરને ખુશીનુ મૂળ, વુજ છે જો,
 મહાર તન મન ધન વુજ માંજ છે જો. પ્યારી.
 મહારો જીવ તું બણી, બહુ ખેચાયલો જો,
 મહારો તું બની અરેખરો, સુકાન લાં જો. પ્યારી.
 મહારી સર્વ દોરી વુજ હાયમાંજ છે જો;
 મહાર ચીત વુજ સંગ સદા ચાલેજો જો. પ્યારી.

(૫૫)

૪અભાવીક ૧ચોજ ૨બહુ ૩સંબંધથી બને જો
બની બાવિક તુજ મૂર્તિ હૃદયમાં રહેજો. ખ્યારી.
અધરામૃત ખીધું તોય તૃષાવાનહું જો,
માટે પ્રેમ થકી દોડી દોડી આવુંહું જો.ખ્યારી.

હે તનુમધ્યમા શશીવદની સુકુમારાંગી પ્રિયા ! આવી
માહારી દશા છે, માટે જરૂર આજે સાંજરે આવીશ.
પણ તે વખતે કમળાનંદ બાહાર જાય તો ઠીક. આજ
શેષરમાં નાટક છે માટે એને, ત્યાં જોવા મોકલજો.

લી. વીયોગથી વધુવદવાને અશક્ત તાહારો પ્રેમી.

(સ્વગત) ઓહો! આવી સડ વાતે સંપૂર્ણતા ક્યાંથી
મળી આવશે? અચોત્ત. માહારે હૃદય તેનેજ અર્પણ કરવું
લાયક છે. જેમ જેમ વધારે કસાયછે તેમ તેમ વધારે ખુ-
બી ખીલી નીકળે છે.

કપટીકોર—બહેન ! હું ક્યાં સુધી ઉભી રહું ? કાંઈ કામ હશે
કે નહીં ?

કામામવરી—તારે માહારે પણ ક્યાં વાર છે? બહેન તા-
હારો ઉપકાર હું કદી ભુલી નહીં જાઉં. પણ મહેર-
બાની કરી આ ચીઠ્ઠીનો જવાબ વિચારના જેવી
ત્વરાથી સત્વર લખજા. અને તેને હાથો હાથ
આપજો.

(પડદો પડેછે.)

—❀❀❀❀—

દર્શન ૪ થું.

સ્થળ વિલાસાનંદનું ઘર.

વિલાસાનંદ...કપટીકોર...વિદુષક.

વિલાસાનંદ—(સ્વગત) પેલો ચીઠ્ઠી મોકલીછે તે પોહોચી
તો હશેજા;માટે આજ રાત્રે ગયા વિના છુટકો નથી.

અરે! હજી સુધી તેનો જવાબ કેમ નહિ આવ્યો હોય વારું? શું તે કાંઈ કામમાં રોકાઈ ગઈ હશે, કે જવાબ નહિ લખ્યો હોય, અગર શું કપટીકોર રસ્તામાં કાંઈ કામ આવ્યાથી રોકાઈ ગઈ તો નહિ હોય, અગર કપટીકોર મહારી મશ્કરીની ખાતર આ ક્ષી લઈ મોડી તો ના આવે?

વિક્રપક—અગર અગર શું કરેછે? અગગડમાં પડશે ત્યારેજ ખબર પડશે તો?

—ભગવતરાય ઉપર પણ કાગળ લખીને ઠીક સાલ કઢાવ્યું. હવે આપણે જોઈએ એ રીતે કૌવશે. ભાઈ તો અક્ષતના દરીયા છે, એટલે જેમ ભમાવીશું તેમ ભમશે, અને આપણું ધારેલું કામ થશે.

કપટીકોર—કેમ ભાઈ? સુસ્ત કેમ પડ્યાછો?

વિલાસાનંદ—એ તો અમસ્તો. પણ કોહો જલદીથી. સ્ત્રી-કૃતિ શું કર્યું? જવાબ લાવ્યાં કે માહારા જેવાંજ પાછાં આવ્યાં.

કપટીકોર—લો સ્ત્રીનો જવાબ, થાઓ આક, ને મનમાં આવે તેમ મા'લો. માહારાં જેવાં તે પાછાં આવતાં હશે કે શું?

વિક્રપક—તમારાં જેવાં તો કેટલાંએ ગયાં ને કેટલાંએ જશે, તો વળી તમારો તો પત્તોજ ક્યાંથી? અરે! એમ કોહો, કે મનમાં આવે તેમ મા'લો ને ભાઈને નકે લઈ ચાલો. કારણ કે નીતિને પંથ પકડ્યા વિના આક ક્યાંથી થવાય? અનીતિથી તો સદાયે ખડીજ રહેવાના.

કપટીકોર—હવે કાગળ સામું તે ક્યાં સુધી જોઈ રહેશે? વાંચોને જલદીથી—

વિશ્વાસાનંદ—

(કાગળ)

મૃગનયની પ્રિયાના પરમપ્રિય હૃદય હાર!

(વસંતતિલકા.)

પ્યારા તુ. પ્રાણ પતિ મૂળ થકી વધુ રે

સાચો અધીક લહિને બળુ કામથી રે;

દેખી પ્રકુલિત થતુ મુજ દીલ યાર,

પક્ષો પ્રભાકર દીઠે ખીલતાં અપાર.

આપની ચાકી લખી મોકલેલી તે વાંચી વિયોગવેદનાથી પીડીત પદ્મપાદ પુણ્ય દાસીને શાંતી વળી છે. એજ રીતે પ્રીતિદેવિની પ્રેરણાથી પ્રેમી હાથ પ્રેમીને શાંતી કરવાને વારંવાર અગાડી પડતો રહેશે. મુગટમણિ ! પણ શય્યા આપણા વિયોગથી અત્યંત વેદના પામે છે, માટે જો માહારે માટે નહિ તો ઈચ્છાએ લખ્યા મુજબ બધી ગોઠવણ કરી છે, માટે શય્યાની જહારે ચઢીને પણ સત્વર પધારજો. કામ શાંતીમાં પડે એવાં વીધો નીવારવાની પૂરતી ગોઠવણ કરેલી છે. હવે માત્ર પ્રાણધારાને આધારેજ પ્રાણ રહેશે.

(રાગ સિતાજના મહિનાનો)

પ્યારારે માહારા આપ, અધીક હું શું કહું,

બજે વીરહથી આ દીલ, સૂખથી ક્યમ રહું?

મારો વેરી બન્યો છે વિયોગ, પીડે પૂર જોરથી,

લાવે કાંઈ દયા નહીં દીલ, બન્યો કુર અતિ.

જીવ એક જીવી છે કાય, પરમ યાર માહારા,

પ્રીતીથી બંધાએલો રહ્યો, પ્રીતી રસથી ભર્યા.

કામ વિલાસનો ખ્યાલ, પ્યારા લાગો દિલે;

અહિ પધારી આપો સુખ, કરમેલું કુલ ખીલે.

મારે કાળજી વીકળ થાય, જીવલડો જાય છે,

આવો ઝટ ઝટ પ્રેમી યાર, વખત વહી જાય છે.

ત્રેહ બાપ્યો અતિ આજ, ખરી વિનતી કરે,
 લખ્યા પ્રમાણે કરીશ કામ, નિસે નહિ હું ડર.
 તહારે કારણ પાથર દેહ, સમર્પિ મેં તને,
 ખારા જેહ બતાવો કામ, કરે ખીલતે મને.
 લી. વીયોગી દાસી.

વિલાસાનંદ—(સ્વગત) આહાહા !! શું લખવાની છટા !
 શું એની માહારા પ્રત્યેની પ્રીતિ ! એની પ્રીતિ ક-
 ક્ત કાગળથીજ જણાઈ આવે છે. શું અક્ષર ! જાણે
 કે મોતી ટાંગ્યા ન હોય! એહો ! ધન્ય છે માહારે ભા-
 ગ્ય ! (કપટીકોરને પ્રકાશ) હવે આ બાબતમાં તાહા-
 રી શી સલાહ છે? આ પ્રીતિ તો થઈ પણ આપણે
 આપણા ઘાટમાં રહેવું. કેમ ? ખરેખર. ભાગ્યુ તુટ્યું
 ભણેલી સ્ત્રીયોનું આતુર્ય અને જ્ઞાન તો આ ઉપયો-
 ગને મોટેજ છે, અને તેવામાંજ દીપી ઉઠે.

કપટીકોર—સર્વે સારાં વાના થશે. તમારે કમળાનંદની કાંઈ
 અડચણ નથી. અને કદાપી હોય તો પણ શું થયું?

વિદુષક—એમાં તો તૈયારજ છોતો.

કપટીકોર—હવે જાઉં છું, અને તમે સાંજરે જાઓ.

વિદુષક—(કપટીકોર તરફ જોઈ) રામ બોલો! ભાઈ રામ !
 ઠેક જશે કે વળી આવશે પાછાં ? !

(પડદો પડે છે.)

દર્શન ૫ મું

સ્થળ—કમળાનંદનું ઘર.

કામાગવરી...કમળાનંદ...વિદુષક...વિલાસાનંદ

કામાગવરી—(કમળાનંદને) સ્વામીનાથ ! કાલના વિલાસા-
 નંદ કેમ જણાયા નથી ?

વિદુષક—કુધેશ્વર ગયા છે, તે શાના જણાય ?

કમળાનંદ—તને ખબર નથી ? શું કાલે એ આવ્યા તે વખત તું નોહોતી ? એતો પેલા કુષ્ઠ ભગવતરાયનો કાગળ આવ્યો હતો તેનો જવાબ લખીને ગયા છે. તે હમણાં આવતા હશે.

કામાગવરી—પણ આજે તો શહેરમાં પેલા દક્ષણી નાટક કરનારા આવ્યા છે, તે સાડ નાટક કરેછે, એમ બધા કહેછે. મને લાગેછે કે એતો શોખી છે તે ઘણું કરીને ત્યાં જશેજ. તે કાંઈ તમારા જેવા નથી ભે.

કમળાનંદ—લે તારે ! હમે અતારથીજ નાટકશાળામાં જઈને બેસીયે છીએ પછી કાંઈ ? અમે કાંઈ એનાથી જઈએ એમ છીએ કે ? લાખતોએ હું તો એના કરતાં શ્રીમંત કેહેવાઉં. એ ત્યાં હશે તો મળશે અને અહીં આવે તો મોકલજે.

વિદુષક—નારે બાઈ ! તબલચો, બાઈડીને હાથ જોડી બાઈડીનાં ડફણાં ખાઓ પણ કપટ દેખશે નહીં. અરે ! બીચારા જ્ઞાનથી એટલે ભણીને મુધરેલા આંધળા થએલા એટલે શું કરે ? “અંબેકી જોર ને ખુદાકા રખવાલા !” પધારોને; તમે તો પધારો એટલે મન ફાવતુ થાય.

કામાગવરી—વાર પ્રાણનાથ ! આવશે એટલે તુરંત મોકલીશ.

વિલાસાનંદ—કેમ બાબી સાહેબ ? એકલાં છો કે શું ? તારે તો બાઈ સીધાઆ હશે ખરે કની ?

કામાગવરી—નારે પ્રેમમૂર્તિ ! હું ને આપણે બેજ છીએ. ફીકર કરશે નહીં. દીલદાર ! આપના હુકમ મુજબ ગોઠવણ કરી એને તો ક્યારનોએ નાટક જોવા વિ-

દાવ કર્યો છે માટે હવે તો આખી રાત આપણીજ છેકની ?

(સાખી.)

સૂણો પ્રીતે મુજ્યાર, નાથથી અધીક ંહાલા,
હરેષ થયો અતી આજ, નાથ અધીક ંહાલા;
ઉમંગ મનમાંછે અતી, સા'વાને અંગ આપ,
સંસારનું મુખ હું લઉ, જોથી ટળશે દીલ સંતાપ; નાથ.
આનંદે ભીડી ભીડી, શૈયાસનની માંછ,
લા'વો પ્રેમે લીજીએ, મહારમનબહુ બાકુળ થાય; નાથ.
વિલાસાનંદ—(કહું શું નસીબે દુખીયો કીધોછે.) એ રાહ.

પ્યારી પ્રીયા મૂજ પ્રીતિ કીધીછે,
તે મનથી મેંતો માની લીધીછે; પ્યારી પ્રીયા.
જેથી રહી તું રા' મહારો જોઈ,
તેથી પ્રિતી બહુ આજે વધીછે; પ્યારી પ્રીયા.
તેના વિચારો મનમાં ધર્યાં મે,

આપદ્ય તેથીજ ટાળી દીધીછે; પ્યારી પ્રીયા.

કામાગવરી—(લયલી લયલી પુકાર મેં મનમે,) એ રાહ.
સૂણુજે હૃદયા કેરા હાર, હુંતો આજથી થઈ તુજ નાર,
નીત્ય ચીંતયું નામજ તહાર, અતી મોહી રહ્યું મન મા'ર;
નથી છૂટવાની કોઈ દીન, યૈ ગૈ તૂજ સુરતમાં લીન.

વિદુષક—બરોબર કહ્યું; પરણ્યા વગરે નારી થઈ ગયાં એ-
ટલે બાકી શું? ખરી વાતછે; જોટલા સુરતમાં ગરબડ ગોટા-
બા ચાલે તેટલા મુંબાઈમાં કદીયે ન ચાલે; કારણ કે
“સુરતની વાંકી નારી, જોને પાન પટ્ટીછે પ્યારી, તે ચાલ ચાલે
ન્યારી ને અતી કરે છીનાળી.”

—વધુ વદવાથી જીહ્વા કેહેવાયે, તેથી વધુ નહીં પ્યારા અહિ,
આ દુનીયા વીશે તંન મંન, પ્યારા માર તુ સાચુ ધન;
એક લોકલજ્ઞને રે કાજ, ગુપ્ત ભોગવીયે આ રાજ.

વિ—મોઢુ પાપ જગતમાં એછે, નાકર માંડત ફકાન કેયે.

—બાકી કાંઈ જીદાઈજ નથી, સત્ય માનજે કહું સર્વથી;
માટે રંગેથી રમોને પ્યારા, હવે રાખો ન કાંઈ ઉધારા.

વિલાસાનંદ—(ગીરીધારીરે વાત કહું તે વિચારો,) એ રાહ.

પ્રિય તારારે, નેત્ર શરો અતિ જોરે, મુજ કાળજી પ્રેમી કોરે.
શુક નાસીકારે, જેવી ચંચુ લાગે, કંઠ સાંભળી કોયલ લાજે,
પ્યારી ચાલે તું ગજની ચાલે રે (૨) મદમાંતો મદગળ મહાલેરે (૨)
તુંતો કામ પુરેપુરો પાજેરે (૨) પ્રિયા તુંતો રે, સિંહકટી શરમાવે,
મુજ કાળજી પ્રેમી કોરે.

પ્રિતમ રસીલીરે, પરવાળા સમ હોઠો, તુજ નેત્ર પલકારો મોઢો,
ભ્રમર ભગુટી રે, મેઘ ધનુષ હઠાવે, શિર કેશ કુણેન્દ્ર લજ્જવે,
ન્યોતીલીંગ સમાં સ્તન ત્હારાં રે (૨) થાતાં સંગમસમયે સારારે, (૨)
તુંતો વશી ગઈ દીલ મહારેરે, (૨) જંઘ દેખીરે, કદળી સ્તંભજ
હારે, મુજ કાળજી પ્રેમીકોરે.

કામાગવરી— (રામચિ.)

સાંભળ પ્યારા તું માહરા. કહુંહું એક વાણ,
બાંણ વાગે તુજ શબ્દના તેથી તલસતા પ્રાણ; સાંભળ.
દીલ અતીશે અનંગથી, બળતું આ વાર,
શીતળતારે તમે કરો, ગૃહીની કરે યાર; સાંભળ.
નાડી નરમતો થઈ ગઈ, કરો જગૃત આપ,
દવા આપી દુખ ટાળશે, જેથી ટળશે સંતાપ; સાંભળ.

વિદુષક—હાય ! હાયરે ! માંકાણ મંડાઈ ! બાઈ આપો તો
પ્રરા ! તમારી પાડી અરે ! પ્યારો તો માંદી થઈ.
માટે કાંઈ દવા હોય તો આપો કારણ કે—
પ્રેહ બ્યાપ્યો દીલ છે અતી, ટાળ્ય તે પરીતાપ,
વાતો પછી કરજે બહુ, નાકર આઈશ ધાપ.

સાંભળ કુજ તું આતમા—

(શિખરિણીવૃત.)

અરે શાંતિ કાળે, વિકળ મનથી તો થઈ રહી,
 ખરે તારી આશા, પુરણ દિલથી તો કરું સહી;
 પ્રિયા તારા પ્રેમે, લપટ લપટાઈ અતિ રહ્યો,
 બળે મા'રે આજુ, તન વિરહથી આ સ્વર કહ્યો.
 નકી આવું નાડી, પરખિ વુજ રોગો દુર કરું,
 દવા સાચી પ્યારી, જરિ નવ હું ગાફેલજ રહું;
 પ્રિયા શાંતિ કાળે, શયન કરવાને મન ધરો,
 ખરો લા'વો લીજે પછિ નવ દવાનું વચન કો'ં

વિદુષક—જો ! મોહોટા વહદરાજ આવ્યા છે ! હવે ઘડી
 સાદ્યત વારમાં રોગ અને રોગીને બંનેને રમાડી
 દેશતો—

કામાગવરી— (શાર્દુલ વિક્રિડીત છંદ.)

આલોને બુજ બોલું હું વચન તે પ્યારા કહું શું અતી,
 ચાલો ભૂવનને વિશે ઝડપથી, રાચો કહું હું સતી;

* * * * *

વિદુષક— સાત પેઢીનાસ્તો !!

કામાગવરી—કેમ અલ્યા હું સતી નહી કે?

વિદુષક—લ્યો વળી. કીયો નાગો ના કહેછે? પણ—

કામાગવરી—પણ શું? બોલ ફરી.

વિદુષક—પણ તે એજ—કે તાહાર સતીવૃતતો વાંકો પુ-
 છડી વાળી (કુતરી) કરતાં પણ ચઢે એવું ! (વિ-
 લાસાનંદ મારવા જાયછે ને વિદુષક ખીહીને નાસી
 જાય છે.)

કામાગવરી—પ્રિયતમ ! ચાલો હવે એકાંતમાં.

વિલાસાનંદ—હા, ચાલો.

વિદુષક—મ્યાં ધરામાં ?

પડદો પડેછે.

કુમિત્ર દર્પણ.

અંક ૩ ને.

પાત્ર.

પ્રમાણીકરાય.....કમળાનંદના પિતા.
 કમળાનંદ.....તેનો પુત્ર.
 ભગવતરાય } કમળાનંદના
 વિજાસાનંદ..... } મિત્ર.
 મગત.....આકર.
 ચંદ્રસિંહરાજા.
 વિવેકવર્માપ્રધાન.
 વિદુષકમશ્કરો.
 જમાદારસીપાઈઓનો ઉપરી.
 છડીદાર... .. .નકી પોકારનાર.
 કામાગવરીકમળાનંદની પત્ની.
 નીતિજ્ઞમી... .. .ભગવતરાયની પત્ની.
 કપટીકોર... .. .કામાગવરીની સખી.
 ટપાલનો સિપાઈ અને કેટલાક માણસો વિગેરે.

દર્શન ૧ લું.

સ્થળ—ભગવતરાયનું ઘર.

ભગવતરાય . નીતિજ્ઞમી . વિદુષક...ટપાલનો સિપાઈ.
 ભગવતરાય—(સ્વગત) કમળાનંદને કાગળ પોહોચ્યો તો
 હશે. ને એથી કાંત ઉઘડે તો સાર નહિતો માર્યો
 જશે. ખર આપડે તો આપડી મિત્ર તરીકેની ફરજ
 બજાવવી જોઈએ તે બજાવી. પછી તો “કહેનારો

કહી છુટે ને વેહેનારો વહી છુટે". આપડાથી કાંઈ જમને તેના હાથ ઝલાયછે ? આપણને ન પુછે તોએ પણ તેના બલારને માટે દુર રહીને ચેતવવો કે પછી આપડો વાંક ન નીકળે.

સીપાઈ—ભાઈ સાહેબ ! આ કાગળ.

ભગવતરાય—(લઈને સ્વગત) એ કોનો હશે ? માહારે કોઈ પરગામી તો મિત્ર નથી. પણ વાહ, હું બુલુંબું કેમ ? એતો કમળાનંદનોજ હશે, માટે લાવ વાંચાળેજ

કાગળ.

કૃતશ્રી મિત્ર ભગવતરાય.

તાહારે ચીથરીયુ પોહોચું ને દોહોડ ડાહાપણ જાણું, પણ હવે ખસ. તને એક વખત માહારા કામમાં ન જો-લવા કહેલું અને રૂબરૂમાં તિરસ્કાર કરી કાહાડી મુકેલો. છતાં વગર પૂછે ડાહાપણ કરવા શું આવેછે ? શું મને મૂર્ખ સમજેછે ? હવે આખર વાહાલી હોય તો લપડો કૃતરો ખનીશ નહીં. હરામખોર ! આ છેલ્લી ખબરથી સાચવજે ને તાહારા દુષ્ટ પ્રપંચી હાથને—ખરી ખાતરીથી સમજજે કે—વધારે લંબાવીશ તો હવે તહારો.....

હી. તાહારે કાળુ મોઢું કદી ન જોવાને
હત્તેજર કમળાનંદ.

અરે ! શું હું વાંચુછું તે ખરુંછે ? અરે ! માહારી મૂર્ખાઈ!!!

(લક્ષીત.)

જગત સર્વના, સત્સહે ધણી, સરવ કામમાં, તું દયા ધણી;
કપટિ જગતઆ, સર્વે અરે, પુરણ જોરથી, પાપ છાંકરે.
ક્યમ રહ્યો ઠરી, જગતો નથી, પ્રભુ તું પાપને, ડાખતો નથી;
જગત પાળવું, આમશું અરે ? ઘટીત છે નહીં, પુજમહત્વને.
કપટિ જગતમાં, નીજ યોજના, પ્રિય થવા પ્રભુ, ક્લેશનાં ખતા;

ક્યમ ન કાઢતો, મૂળ એમનાં, ક્યમ ન આપતો, દુખ તું ધણાં.
સરવ વાત તું, જાણતો પ્રભુ, કમળનું થયે, ખોટું કેટલું ?

નિજ પુરી થવા, ફડી વાંચના, જગતમાં થયે, મીત્ર એ સદા.

નીતિલક્ષ્મી—(દોડતી આવી) પ્રાણનાથ ! ચીંતાના દરી-

આના મોજાં સાથે આટલા બધા અફળાવાનું શું

કારણ છે ? આમ એકાએક કેમ ફીકા થઈ ગયા ?

પ્રાણનાથ ! જરા મને કોહો તો ખરા ! શું સ્ત્રીયોએ

પતિના દુઃખમાં ભાગ લેવો ન જોઈએ ? પ્યારા પ્રા-

ણનાથ ! જરાક ધૈર્યતાનાં મીઠાં ફળ તો આપો.

વિદુષક—કામાગવરીને તો પુછી આવ્ય એટલે ખબર પડશે.

ભગવતરાય—કાંઈ નહિ પ્રિયા ! તાહરે પણ માહારી સાથે

દીલગીરી ધારણ કરવાની શી જરૂર છે ? દીલગીરી-

ના દરીઆમાં કુખવું શું તને સાર લાગે છે ? !

નીતિલક્ષ્મી—અલખત ! જો હું દીલગીરીના દરીયામાં કુ-

ખવાથી આપ મુક્ત થતા હો તો દીલગીરી મને બ-

હુજ સારી લાગે છે. અરે ! તમે કદાપિ મુક્ત ન

થતા હો તો પણ જો હું ભાગ ન લઉં તો અર્ધાગના

કેમ કેહેવાઉં ? શું હું સુખની ભાગીદાર અને દુઃખની

નહિ ? પ્રિય ! આ હાથમાં શું છે ?

ભગવતરાય—(જરાક વિચારે કરીને) કાંઈજ નથી. પણ

ખુશી હોય તો લે. એમાં કાંઈ ક્ષાનું નથી. એનો આ

પણા અક્ષલવાન મિત્રનો કાગળ છે.

નીતિલક્ષ્મી—અરે પ્રિયતમ ! હવે દીલગીરીનું ખરૂં

કારણ પકડાયું પણ એવા મૂર્ખતા કાગળથી દીલ-

ગીરી શાની જોઈએ ? (તીરસ્કારથી કાગળ ફેંકે છે.)

ભગવતરાય—ઓજી તો કાંઈ નહિ પણ (દીલગીરીથી ની

તિલક્ષ્મીના ખભા ઉપર માથુ મૂકી) પ્રિયા ! માહાર દીલગીરીનું કારણ કાંઈ કાગળ નથી, પણ માહારી જ મૂર્ખતા છે.

નીતિલક્ષ્મી—અરે ! પ્રાણનાથ ! એમતે હોય ? તમારા જેવા મૂર્ખ થાય તો પછી મૂર્ખાને શું કહેવું ?

ભગવતરાય—પ્રિયા ! તને ખાતરી નથી પણ અરે કમળા-નંદનો, વિલાસાનંદ પોતાની કુડી વાંચ્છના પૂરી પાડવાને, મિત્ર થયો છે તેને માટે વગર પૂછે ગોદા ખાવાનેજ મેં કમળાનંદનું બહુ ચાહી એક વાર માહારો તીરસ્કાર થયા છતાં પણ એ દુઃખી ન થાય તેને માટે એક સીઠી લખી, જે ભલમનસાઈને માટે આ અમુલ્ય ધનામ મને માળ્યું છે. (મુછીંગત.)

નીતિલક્ષ્મી—મુગટમણિ ! (જોગીયો આશાવરી)

ફનીયામાં પરોપકારે સુખ છે કદા,
ધણી ખરી વખત રેહેલું છે દુખ ત્યાં;
હીમત્ત ધરો દીલમાં—કાંઈ છે નહિ જરૂર,
દીલગીરીથી જાય પ્રેમી સુખ કેરૂં નૂર.

ત્રિદુષક—ધન્ય છે મંગળ પ્રેમની મંગળ મૂર્તિયોને ! વાહ !
વાહ ! સાચો પ્રેમ તો અહીંજ દીઠો.

ભગવતરાય—પ્રિયા ! તાહારા પ્રેમી શબ્દો માહારા ના-હીમત્ત થએલા ધાયલ કલેજને એક ઐષદથી પણ અધીક થઇ પડેલા છે ! ચોહો ! જગતનીયંતા પ્રભુ-એ માહારી ધરણી વીંટીમાં અમુલ્ય નીતિમય રત્ન જડીને ભાગ્યશાળીયોમાં મગરૂરી કરવા જેવો મને હાલ કર્યો છે ! અરે ! હું તેનો શો પાડ માનું ?

નીતિલક્ષ્મી—પ્રાણનાથ ! એવાં નકામાં વખાણુ શા વાસ્તે કરોછો ?

વિદુષક—અરે ! જગતમાં અમુજ કામાગવરી વગર ની-
તિનાં વખાણ ન કરે એવો તે કોયો અમુજ હશે ?
નીતિનાં તો જોડલાં વખાણ ન કરે તેટલાં ઓછાંછિ !
નીતિલક્ષ્મી—હું સતી સ્ત્રીયોના પગની રજ બરોબર પણ
નથી, તો પછી હું આવી ઉત્તમ કેમ ગણાઉં ? જેનો
ભરથાર નીતિને રસ્તે ચાલી પરોપકારમાં અપમાન
છતાં પણ તત્પર રહેછે તેની સ્ત્રી કેટલી ભાગ્યશાળી ?
કેવી સુખી ? હું ધારું છું કે જગતમાં તેના કરતાં સુ-
ખી કોઈ છેજ નહીં. પ્રાણનાથ ! હું પણ એકવાર
કામાગવરીને કેહેવા જતાં આપની પેઠે ધનામ લાભ
આવી છું પણ શું કરું “ગાંડુ ગાળ દે” તેના ઉપર
તે ખોટું લગાડાય ? પણ હવે પેલું “સ્વર્ગયાત્રા”નું પુસ્તક
વાંચવાનો વખત વહી જાય છે.

ભગવતરાય—હા ! હા ! ચાલો એ પુસ્તક વાંચવા લાયક છે.

વિદુષક—

(૫૬.)

(પ્રોન્સ રૂડા રોજવી, બલે બલે પધાર્યાજી આજ)એરાગ,
ગાઓ ગાઓ નીતિના ગુણ, સભાગી પ્રાણીયા,
હાંહાં રે સભાગી પ્રાણીયા. ટેક.
જશે જશે નીતિની તજ વાટ, ખાસે-ખાસડાં,
હાંહાં રે ખાશે ખાસડાં. ગાઓ—
જશે જશે દરીયો દુઃખ, બનીને મૂરખ,
હાંહાં રે બનીને મૂરખ. ગાઓ—
માનો માનો નહીં કદી વેણ, અફલના આંધળા,
હાંહાં રે અફલના આંધળા. ગાઓ—
વાગે વાગે કપાળની માંછ, જડશે-બુલતો,
હાંહાં રે જડશે બુલતો. ગાઓ—
પડો પડો છે.

દર્શન ર જી.

સ્થળ—કમળાનંદનું ઘર.

કમળાનંદ... વિલાસાનંદ... વિદુષક... કામાગવરી... મગન.

કામાગવરી—(કમળાનંદને) કેમ પ્રાણનાથ, કાલનું નાટક

કેવું હતું. ? વિલાસાનંદ આઘ્યા હતા કે ?

વિદુષક—મનનેજ પુછને કે કેવું હતું !

કમળાનંદ—નાટક તો જોવા લાયક હતું પણ વિલાસાનંદ
કે કોઈએ આજ્યું નોહોતું.

વિલાસાનંદ—કેમ ભાઈ, કાંઈ નવા જીની ?

કમળાનંદ—આવો ભાઈ નવા જીની તે એટલામાં શાની ?

પણ કોહો વારે નાટકમાં કેમ નોહોતા જણાયા ?

વિદુષક—પ્રિયતમાનું મધ ચાટે કે નાટકમાં આવે ? એતો

તમારા જેવા અક્ષત કુટાજ ઘેર નાટક હોય ને પા-

રકાને ત્યાં જોવા જાય. ' વાહ ! ભાઈ શું મત્રા ! શું

ફજેતીના ફાળકા ! કાલનું નાટક તો ઇંદ્રપુરીમાં પણ

કદી ભજવાયું નહીં હોય.

વિલાસાનંદ—તમે ગયા હતા કે શું ? જાઓ માહારા સા-

હેબ મને તો ખબરે નોહોતી. જરા કાઢાવતા તો ખ-

રા ! તમારાથી શું વધારે છે. ઊઘતો રોકત પણ

જોવાત તો ખર ? બે ઘડી ખુશી થઈને પાછા આવત.

વિદુષક—શું કરમ ! અહીંના જેવું ન મળત તો—

કમળાનંદ—અશે ! પણ હવે પેલા કુષ્ઠ ભગવતરાય માટે

કાંઈ વિચાર કરી ઘાટ ઘડીએ, કારણ કે તમને

અને મને નાહક તે બધે ડેકાણે ફજેત કરે છે.

વિદુષક—કંઈ હોય તે કેહેસ્તો—

વિલાસાનંદ— (ગજલ.)

ચિંતા શાંતે તું કરે, મુજ પ્યારા મિત્ર આવાર;

દિલમાં બાણુંકું બધું, હું કાહાડું એનો ખાર.
 યુક્તિ એક બતાવુંકું, તે કરને માહારા વીર;
 મૈત્રી કર એથી ઘણી તું, ધારી મનમાં ધીર.
 હું છાનો થોડા દીવસ રહું, સાંભળતું નીરધાર;
 પછી બોલાવી તું ખરો, કરજે એનાથી ખ્યાર.
 બુંકુ મા'રે બોલજેને, લેજે મનનો પાર;
 તેથી સર્વે આપડાં, સ્થધરથે પુરાં કાજ.

કામાગચરી—(સ્વગત)

યુક્તી સાચી આ કહી, પણ જાણે પ્રાણાધાર;

મનકુ તેથી મુઝાયછેને. એત પડે ન લગાર—

વિદુષક—અરે ! જરાક તાંણીને-કે હાંલકુ કદ કડી જાય.

કમળાનંદ—એતો ઠીક પણ પછી શું કરવું ?

વિલાસાનંદ—પછી તો કરવું એ, કે શેહેર બાહાર ચાંચુંડા
 દેવી છે તેનું રવીવારે પૂજન કરાવવું અને તે દ-
 હાડે છૂપી રીતે બાબી સાથે મને ખખર પોહોચાડ-
 વી કે તુરત હું ત્યાં આવીને ખડો થઈશ અને તમે,
 કપટીકોર ને ભગવતરાય બધાં આગળ જજો પછી
 પૂજા કરી રહો બાબી પાસે દેવીનું વચન મંગાવીશું
 કે અમારા શત્રુનો ક્ષય થાઓ એટલે આપણને
 બધું ફાવશે.

કમળાનંદ—

(એત.)

સાચી વાત કહી ખરી, ખ્યારા ! નથી સંદેહ;

સાચી ! જીવજ એકછે, લાગે જીજવા દેહ.

વિદુષક—(ચાળાકરી) ખરોખર.

વિલાસાનંદ—કેમ બાબી સાહેબ ? આ વાત તમને ગમીકની ?

વિદુષક—અરે ! “ભાવતુતુને વૈદે કહું” તેમાં બાકીશી.

કામાગચરી—ઘણી ખુશીની તથા હાસ્ય મોજના છે.

મગન—(કમળાનંદને) ભાઈ! હેઠલ બાથામ બોલાવે છે
તે ઝટ હેડળે. (કમળાનંદ જાય છે)

વિદુષક—હું! લઈજીને મમે તે બહાનું કાઢીને કે વિજ્ઞા-
સ કામાની ખીચડી ઓરાય !

વિજ્ઞાસાનંદ—(કામાગવરીને) કેમ કમળાક્ષી, ઠીક ક-
યુંકની ?

કામાગવરી—ઠીકતો ખરુંસ્તો, પણ તમારા વીનાં મે ત્રણ
દીવસ એક ઘડી નથી રહી શકાતું તો, કેમ રહેવાશે ?

વિદુષક—બાપના નામની તતડાવીનેસ્તો.

(ગરખી)

કામાગવરી—(રઘુપતિરામ રૂઢેમાં રહેજો) એ રાહ.

પ્યારારે તારાવીના ન રે'વાશેરે,

વિયોગથી અતી દુઃખ થાશે; પ્યારારેઠેક

પ્રાણાધાર કો'છો તે સાચૂરે, સુણી વચન દીલમાં રાચૂરે;

પણ કાળજીએ અતી દાઝૂ, પ્યારારે૦

ઘડી જાયે તે કલ્પ સમાનેરે, જેવું ખાટકી મારે અજાનેરે;

તેવું કરીને જાયે શાને, પ્યારારે૦

મૃગનાથી તે મૃગલિ વીખૂટીરે, પડે કંઠેથી હારજી પુટીરે;

તેમ હું પુજવીણ વીખૂટી. પ્યારારે૦

નેત્ર કીકી તને મૂજ જાણુંરે, હૃદયાથી ખરો હું પ્રમાણુંરે;

જીવથી જાહેઠાલ આણું, પ્યારારે૦

વિજ્ઞાસાનંદ—આવા કામ પ્રસંગે જવું પડે તેમાં ગભરાવું

યોગ્ય નથી. પુક્તીતો એવી કરીછે કે આપણો ઝટ

પાર આવશે.

(ગીતિ.)

શશિવદન્ત્રી (શીદ) અકળાએ, જીવછે મારો પુજવિશે નાશ્વે;

પણ જાળી શુભ કાળે, ધીરજ ધારી રેહે અહીં સાથે.

વિદુષક—હ્યો તારે! ભાઈની વાત તો તડાક અને બ-

ડાકજીએકને. મૂળતો પ્રેમના માર્ગ પાટુ ખાય એ
વા ખરા તો !

(ગરબી.)

કામાગવરી—“આવો હરી શીવશંકર ભોળા” એ રાહ.

યુક્તી તા'રી જાલા વખાણું શું,
સુણિરે અતી હરખી હૈયાસુ; યુક્તીરે. ૮૬.
તહારારે જોવો દુનીયામાં આખી,
દીઠા નથી વાત જડું સાચી; યુક્તીરે.
યુક્તી જોઈ ખ્યારી ખુશી આણે,
સફળ કરો કારજ આ ટાંણે; યુક્તીરે.

કમળાનંદ—કેમ વિલાસાનંદ, પછી પેલી વાતનું શું થયું ?

કામાગવરી—હવે નક્કી થએલી વાતનું પુછવુંજ શું ?

વિદુષક—એય તહારો મટકોને મટકો ! બાઈ કમળાનંદ !
હવે તો બાઈડીને બાપડ કોહો તો ઠીક ! કારણ કે
તમારું તો ખુબ ચાલે છે !

વિલાસાનંદ—હ્યો ત્યારે હવે તો હું જઈશ.

કમળાનંદ—ઠીક ત્યારે અમે પણ જમવા જઈએ છીએ.

વિદુષક—જમવા કે જખ મારવા ? તમે જમો ને આ ખેને
રમવાદોને !

કામાગવરી—પ્રાણનાથ ! તમે ધણીયે વખત કોહોછો કે
આ નવા મિત્રમાં અને માહારામાં કાંઈ પણ બી-
જબાવ નથી તોપણ તમે કોઈ દીવસ વખત છતાં
પણ જમવાનોતો આધરો કરતા નથી. એ શું ?

વિલાસાનંદ—(સ્વગત) ધન્ય છે ! ખ્યાર તો આવોજ જો-
ઈએ. માહારા વગર એને ગળે ઉતરે નહીં તે માટે
કેવું પોષ્ટ લાવીને ગોઠવું છે ! વાહ ! ચાલો સર્વે
સારાં વાનાંજ થાય છે.

કમળાનંદ—હા પ્રિયા, એ વાત તો હું બુલીજ નહીં, બાઈ વિલાસાનંદ, માહારા સમ છે. આજ તો તમે આપડી સાથેજ ચાલો.

વિલાસાનંદ—ભાઈ સાહેબ ! કહ્યું તે જમ્યા બરોબરજ છે માટે મેહેરબાની કરીને માફ કરો. માહારે પણ, ઘેર, માહારા વગર ન આવ્યેયું માણસ છે.

વિદુષક—ડકોળને કાંઈ બોલતાં શરમ છે. તમે ઘેર ઘેર ભટકો છો તો તે પણ બરોબરજ પતીવૃત્ત પાળતી હશે ! માટે તમારા વગર તે આવ્યાં !!! હમણાંજ વરયોડો જોઈ આવ્યો કે તેતો તમારા જેવા કોઈકને લઈ પોતારાજ ગણી ગઈને ! “આડો ખોદે તેજ પડે” એક લેવા જાઓ તે બીજી ખુવોસ્તો—વાહ ! ચાલો ઠીક થયું.

કામાગવરી—બસ બસ પ્રાણનાથ ! જો એમજ હોય તો પછી રોકવાનું કાંઈ કારણ નથી. (જાય છે.)
પડદો પડ્યો

દર્શન ૩ નું.

સ્થળ—કમળાનંદનું ગૃહ.

કમળાનંદ...વિદુષક...ભગવતરાય...કામાગવરી...
કપટીકોર.

કમળાનંદ—(સ્વગત) ભગવતરાય આવતો તો હશે.

ભગવતરાય—કેમ ભાઈ ? કમળાનંદ, મારો આજ અચાનક શો ખપ પડ્યો વાર ?

કમળાનંદ—(ભેટીને) આહો ભાઈ ! માફ કરજે, મારી મોટી ભુલ થઈ ભાઈ ! આટલા દીવસ તો આવી રીતે કનડીને તાહાર પાણી જોયું કે આ મીત્ર તે ખરો, કે

કેમ ? પણ સાબાશ છે તને ! આજેજ મને ખાત્રી થઈ, કે તાહાર મન મારી પ્રત્યે હજી સુધી લગાર પણ ડગ્યું નથી, પ્રીય બાઈ ! તારા લખવા મુજબ મેં વિલાસાનંદનો પણ તપાસી પી દાણો ચાંપી જોયો અને ખરેખર તેતો તાહારા કેહેવા પ્રમાણેજ, કપટી, દ્રોહી, ને બબીચારી નીવડ્યો. હવે તો હું એને બોલાવતોજ નથી, અને હવે તો તારી મરજી હોય તો આપણેજને આગળ હતા તેમ થઈએ.

વિદુષક—બાઈ કેહેછે તે છેતો સાચુ, પણ હજી બાન નથી, આતો માત્ર કપટીજ બાષણ છે.

ભગવતરાય—(સ્વગત) ખરેખર. આમાં કાંઈ કપટ તો નહીં હોય વાર ? કારણ, કે—

(વસંતતિલકાવૃત.)

કૃત્યો કુડાં, જગતમાં જનતો કરેછે,
પાંખી બની નિજ તણે, મન સ્વાર્થ લેછે;
સ્વાર્થાર્થ કાજ બહુ બોલત મિષ્ટ વાણી,
પાછા ફરી કરત હાણ, મુકી વિસારી.

શું ઠગવાનો ધરાદો તો નહીં હોય ? પણ ખરે, હાલ તો મળી જાએ. આમાંથી રસ્તો હાથ આવશે ખરો. (પ્રકાશ) તમારા કાગળથી મને અચંબો લાભતો હતો કે બાઈ આમ એકાએક ક્યમ ફરી ગયા ? પણ હવે ખાત્રી થઈ, કે વિલાસાનંદ જેણે તમને વિલાસમાં રમાડ્યા તેની તમે પરીક્ષાજ નેતા હતા. ચાલો ઠીક થયું.

વિદુષક—એમના જેવા ડકીજ સુતને સમજતાં શી વાર ?

કમળાનંદ—પણ બાઈ ! માહારો વીચાર રવીવારે ચામુંડાની પુજા કરવાનો છે. ત્યાં ફક્ત હું, તમે, તમારીબાબી અને કપટીકોર, શીવાય કોઈજ નથી. કેમ ? આવશે કની ?

ભગવતરાય—પણ પુનઃ કોણ કરશે ?

કામાગવરી—એત્રે માહારી સખી કપટીકોર.

વિદુષક—પણ નૈવેદ્ય તો બાબીસાહેબ ધરાવશે તો; અને તે પણ આપના નીખાલસ ડોકાનુંજ તો.

ભગવતરાય—હીકછે. (સ્વગત) કપટીકોરને પુછીને વધારે વાકેફ થઇશું એટલે કાંઈ ચીંતા નથી તો. (પ્રકાશ.)
વાહ! વાહ! ઘણી ખુશીની વાત! તારે હવે તો હું જમશિ અને પાછો તે દીવસે આવીશ. જાણ્યું.

કમળાનંદ—ના ના ચાલો આપણે સાથેજ જમએ છીએ, કારણ કે કપટીકોરને પણ આ ખબરથી માહીતગાર કરતા જમએ.

ભગવતરાય—આપ શું કરવા તસ્તી લ્યોછો? એમને હુંજ રસ્તેથી કેહેતો જમશિ. કારણ કે મારે જવાનો રસ્તો તેમના ઘર નજીક થઇને છેતો—

વિદુષક—હાંહાં! બાઈ! હીક સોગટી મારીછે! એને પુછીશ તોજ તાર માથું જવું બચશે. માટે જાજ ઉતાવળ કર.

કમળાનંદ—હીક! તારે તો તમેજ કેહેતા જાને. (ભગવતરાય જાયછે.)

(કામાગવરીને) કેમ તાલતો જમશે ખરોકની ?

કામાગવરી—(લયલી લયલી પોકાર મેં મનમે) એ રાહ.

સ્વામીનાથ થસે સહુ કામ, ધરીરે તમ બાઇએ હામ! •

તેથી સવળ થશે સહુ કાજ, કહીઆવું વિલાસને આજ.

વિદુષક—અરે કમળાનંદ! જાણજે કે—

તેથી અવળ થશે સહુ કાજ, અંતે બાઇએ દગલબાજ.

કપટીકોર—(રસ્તામાં મળી) કેમ ભગવતરાય? શીદ જમ આબ્યા !

ભગવતરાય—જરા કમળાનંદને ત્યાં ગયો હતો.

કપટીકોર—પાછી દોસ્તી થઈ કે શું ?

ભગવતરાય—ન થાય તો જય ક્યાં જાયે ? પણ ખેદન !

મારે તમને એક પુછવું છે (સ્વગત) આને લાભય
આપું તો કેહે ખરી. કારણકે ફનીયામાં પૈસો એજ
માણસનો પરમેશ્વર, ને હાથપગ છે. (પ્રકાશ) હું પુછું
તે સત્ય કહો તો રાજી કરીશ.

કપટીકોર—પ્રથમ કોહો તો ખરા, કે શું છે ? પછી કહીશ.

ભગવતરાય— (અઝઝ.)

(અરે કોનહૈ તું, તેરા ક્યાહૈ નામ) એ રાહ.

ગયો આજ હું મીત્ર મહારાની પાસ, તેડાવ્યો મને મોકલી તેડુ પાસ.
તહીં સાંભળ્યો એક વીચાર જે, ખુલાસાની કાળે હું પુછુંછું તે.
રવીવારે પૂજન મંદીર માંહ, ચામુંણડા તણું જેહ જંગલ માંહ.
તરફ મારીછે એમનો શો વીચાર, જાણો તમે તે થકી પુછું હું સાર.
વીંટી લે ખરી વાત કે' સર્વ તું, ખુલાસો ખરો પામુ મનમાંહી હું.

કપટીકોર— (સાખી.)

શુંરે કહું અહીં આજ, ભગવતરાય તનેરે,
મા'રાં રૂંવાટાં ઉભાંજ થાય, ભગવતરાય તનેરે;
શુંરે હું વુજને કહું, સાંભળ ભગવતરાય,
પુજન કરશે ત્યાં ખરે, તહારા જીવની હાંની થાય. ભગ.
માટે આવીશ ત્યાં નહોં, નહીં તો પામીશ કુઃખ;
રોશે ધરની નાર તું, સહુ અવનીતું જશે સુખ. ભગ.
વિલાસ—કામા એક છે, તે પાડી વુજ તંન;
ભાગી ત્યાંથી તે જશે, કરી કમળાનંદ પતંન. ભગ.
માટે બાઈ ! સાચવજે. નીકરે.....

ભગવતરાય—(આકાશ પ્રત્યે આંગળી કરી) ઈશ્વર સા-
ચવશે.

કપટીકોર—તારે તો બાઈ, હવે હું જઇશ.

(જાયછે.)

ભગવતરાય—હા જાઓ. તમારો મોટો ઉપકાર થયો. (સ્વગત.)

(યાર તમારે દરે આનેકા) એ રાહ.

જગ કરતા તું ગતિ ગઈન છે, જગત માંહી પ્રસરેલીરે;—ટેક.

જીવ બચાવ્યો વાત જણાવી, કપટીકોરે મળેલીરે;

નીકર મહારી હાંણજ થાતે, મુર્ખ પ્રપંચી હાથેરે. જગ.

નીતિવાંતને તું બચાવે, અરે ક્યું વાતેથીરે;

કેવી રીતે પાડ પ્રભુ હું, વાળી થકું તુજ બારીરે. જગ.

ખરે ખરી તે આ વખતે તુજ, હસ્તે કાય બચાવીરે;

જગત નીચંતા આવી રીતે, લેજે સત્ય સમાલીરે. જગ.

(પડદો પડેછે.)

દર્શન ૪ થું.

સ્થળ—વિલાસાનંદનું ઘર.

વિલાસાનંદ.. કામાગવરી...વિદુષક.

વિલાસાનંદ—(સ્વગત.) આજ, પ્રિયા, પેલી વાતનો ડરાવ

ક્યાંની ખબર લઈને આવવી નોંધયે. એ મળ્યા વ-

ગર તો રહે તેમ નથી પણ...અરે ! પ્રીતીની થું

અધીરાઈ છે ! ! ! કે કાંઈ એનજ પડતું નથી.

(વસંતતિલકા વૃત.)

ખ્યારી વિના નવ પડે કંઈ એન આજે,

ખ્યારી વિના મુજ તાણું સહુ અંગ દાઝે;

ખ્યારી વિના નવ ગમે કંઈ આજ ખાવી,

ખ્યારી વિના નવ મને જરૂરી સેજ બાવી.

અરે પ્રિયા ! તારી છબી તો સ્મરણ સમયે આંખેહુબ

મારા મનમાં ચીતરાઈ જાયછે. અરે વાહ ! !

(શાર્દૂલ ચિહ્નિટીત છંદ.)

ગાલો છે ગુલબાસની કળી સમા, ખીલી રહે આપનો;

ઝાલી હાથ હશી અને અવયવો, બીડે પ્રિતે ખાયતો.
 આકાશે સથિતો તપે અવનિમાં, પ્યારી તણું તેજ છે;
 તેનો કેમ કરી સહુ તલસતો, વીયોગ હું આ સમે. ૧
 કામાગવરી—(પ્રવેશ કરી) પ્રાણપ્રિય ! આટલી બધી
 અફસોશી થા માટે કરોછો ?

વિલાસાનંદ—હૈ ! કોણ ? પ્રિયા ! ! ! ઠીક. જાણતી નથી
 કે પ્રેમ વીયોગ તો એવોજ સાલે.

કામાગવરી—હા પ્યારા પ્રીતમ ! એતો હુંજ. આપના
 કરતાં પ્રેમનો વીયોગ તો મને બહુજ માલમ છે. પ-
 ણ હવે જે હકીકત બની તે કહેવાને મીસે આપના
 ઉમદા દેદારનો લાભ લેવા આવીછું. પ્રાણનાથ !—
 (ગીરીધારીરે વાત કરું તે વીચારો,) એ રાહ-

મુજ પ્યારારે ! ચિંતા કરોછો સનિ !, હુંતો આવીછું કહેવાને,
 લેવે લાવોરે, પ્રિતમ પ્યારા મહારા, આવી હાજર થઇછું દારા:
 માટે કાઠો દિલની ચિંતાયેરે (૨) પ્રિય પ્રાણ મુને કાંઈ થાયેરે (૨)
 પ્રેહ આપી રહ્યો જીવ જાયેરે (૨) વીનવે દાસીરે વિલંબકરોછોથનિ?
 હુંતો આવીછું કહેવાને.

વિલાસાનંદ—

પ્રિયશ્યામાટે, બેસીરહ્યોચિતસાહી, તુંતો બેદીન આવી ન આંહી,
 પ્રિયા તેથી રે, દુઃખ થયું બહું દીલે, પ્રિય મુજ મનહું ક્યમઝીલે;
 પ્યારી આવીનેતાપ નીવાર્યા રે (૨) પ્રિયા કારજ સર્વે સાંપારે (૨)
 તહારાંકામોદીસે ખુબન્યારારે (૨) થસે કાંમોરે, ધારેલાં મનમાંહી,
 તુંતો બે દીન આવી ન આંહી.

કામાગવરી—

ક્યમકરીને રે, આપુંકતાવળી આહિ, કશું કેકાણું નેહોતું ત્યાહિ,
 મેં બોલાવ્યોરે, ભગવતરાયને પ્રીતે, પછી નકી કુંઈ નિશ્ચીતે;
 હવે જવું રવીને દીને રે, (૨) કપટીકોર સહીત આપણે રે (૨)

અન્યજન ન કોઈજનજોરે(ર)પછી કરવું રે, મનમાં ધારેલુંકાજે,
હુંતો આવીધું કેહેવાને.

વિલાસાનંદ—(આલીંગનદર્શ) હેહો! એટલામાં એ નક્કી
કર્યું! ઓહો! બેશક! તારે તો કમળાનંદ તાહારા
આગળ ખરેખરજ છે. રીંછને નાથ ધાલી મદારી
નઆવી ખાયછે તેમજ તું તાહારા ધણીને પલકવારમાં
ઝીંધુ ચતું સમજાવી સકેછે ખરી. (હસીને) તારેતો
કદાચ તહારી મરજી હોય તો તું મારું પણ ઊંધું ચતું
ભરવે ખરી પણ અરે હું બુલુંધું કેમ? તુંતો મારી
પ્રાણપ્રીયા છેને—

કામાગવરી—એતો ઠીક. પણ હવે કેટલી વાર છે?

વિદુષક—ઉપરથી પડે ને મરે એટલીજ તો.

વિલાસાનંદ—પ્રિયા! કાંઈજ નહિ. ચાલો પછે દીવાનખાનામાં
જઈ પાન સોપારી લઈ આવીયે. પણ અરે
એ શું (અવાજ થાયછે.)

વિદુષક—એતો કાંઈ નહીં. ચલાવોને તમારીજ. નીકર ચુક
પડશે તો ચુંક થશે. એતો હવે તમારે હાંધેલું ઉધું
વળવાનાં કાંઈક બીજીજી આનહ થતાં હશે.

કામાગવરી—લો હવેતો હું જઈશ. અને તમે કાલે ખસુસ
મંદીરે વેહેલા આવજો. લુગડાં લત્તાં વીગેરે નાસ-
વાની તૈયારી કરી રાખજો કે કાંઈ પકડાઈ ન જાય.

વિલાસાનંદ—ઠીક છે. પણ તમેયે સાવચેત રહેજો.

વિદુષક—અરે એમાં તે કેહેવું શું? સાવચેત તે કેવાં કે
દીવો લઈને ઝંડીયે કુવે ધખાયનમઃસ્તો—તમારી
ઓ પગાની શીખામણ છેકની. જેના હાલ ખે પગ
ચેરેમાં છે અને કાલે ખે વગડામાં હશે પણ કાંમ

કરો કાલને માટે નીકર ચુકી જશો. છાંતું હોય તો
આ આલ્યા—

ડોપસીન.

દર્શન પ મું.

સ્થળ—મંદીર.

કમળાનંદ... ભગવતરાય... કપટીકોર... વિદુષક... વિલા-
સાનંદ... કામાગવરી—અને કેટલાક માણસો સાથે પ્ર-
માણિકરાય.

કમળાનંદ—કપટીકોર ! પુજા થઈ રહી છે ? નૈવેદ્ય લાવું ?
કપટીકોર—હા. તૈયાર કરજો. ત્યારસોરી પુજા પુરી થશે.
ભગવતરાય—કેમ બાઈ વિલાસાનંદ ? ઘણે દાહાડે મળ્યા.
મેહેરબાની તો છેકની ?

વિદુષક—ઘણે દહાડે મળ્યા તેમાંસ્તો હમણાં નહીં બાઈ.
મે ઘડી પછી નૈવેદ્યની વખતે મેહેરબાની બતાવશે.

વિલાસાનંદ—અરે વાહ ! મેહેરબાન ! તમારી જોઈયે.

કપટીકોર—હવે બાબીને આરતી ઉતારવા નૈવેદ્ય લઈ
મોકલજો.

કમળાનંદ—વાર.

કામાગવરી— (આરતી.)

જગત જનૂની માત, આરાસુર રાણી, [મા] (૨)

પ્રેમે પાપે વંદુ (૨) કરો વીમળ વાંણી. જયો જયો મા

કૃપા રૂપ ભંડાર, સાચાં છો આપે, [મા] (૨)

શેવકને સુખ માતા (૨) છે ગુજ પરતાપે. જયો જયો મા

વારે ધાયાં માત, શેવક દુઃખ હરવા, [મા] (૨)

દૈત્ય ઘણા સંહાર્યા, (૨) અભીમાને ભરીયા. જયો જયો. મા

આનંદી તું માત, આનંદી રાખે, [મા] (૨)
 પુત્ર સમાને માને (૨) બક્તો ઉગારે. જ્યો જ્યો માં
 માના શુભ અધીક, બાવ થકી ગાથે, [મા] (૨)
 વિનવે શેવક નમીને, (૨) સુખ સંપત થાથે. જ્યો જ્યો માં
 કપટીકોર—ખેન ! હવે માણને દંડવત કરી તારા શત્રુઓ-
 નો ક્ષય માગ.

કામાગવરી—હે જગતપાલક માતાજી ! હું દીન ઉપર કૃપા
 આણી મારા શત્રુઓનો ક્ષય કરો અને ખતાવો ને
 આ ઠેકાણે હાજર હોય તો અરીદમનથી આપને
 તૃપ્ત કરીયે.

(ઝેખી અવાજનો ધ્વનિ)

“તાહારો શત્રુ અહીં ભગવતરાય ભરાયો છે.”

વિજ્ઞાસાનંદ—(અડગ લઈ) કુષ્ઠ ભગહીણરાય ! સંભાર
 તારા ઇજ્જને. ને તું હમારું મુંડું બોલતો હતો તેનાં
 આ કૃળ. સમજ્યો હવે ? કરી લે હવે તાહાર સા-
 ર્થક અને સોંપ તાહારો જીવ પવનને કે તે તેને
 પોતાની પાંખપર બેસાડી નર્કે લઈ જાય.

વિદુષક—અરે મુખ્યા નીતિવાનનોતો આત્મા શાસ્ત્રા-
 નુંસારે સ્વર્ગેજ સીધાવે છે. નર્ક તો તમારેજ માટે.

ભગવતરાય—(સ્વગત) આ શું મને મારશે ! ? ! પણ
 બાવ વાર ડોળ તો કરે.

વિદુષક—જુઓ નીતિવાનની શોભા. તેનું પચીત્ર જીવું ક-
 રેલું કાંતીવાન મુખ્યાર્થોદ, પૂર્ણીમાના ચંદ્ર સમાન
 તેજોમય લલાટ અને આકાશ તરફ ફેંકેલી નીર્મળ
 નજર, એ સમજું જેમ ઢળતી જગ્યાપર પારો મુકવા-
 થી સરસ શોભા સાથે સરે છે તેમ બીકાશલા મુ-
 ખમાંથી પોતાનો ખમાવ થવાનો છે તેની આગળથી
 ઉપકારની સ્મૃતી કરે છે.

(નાથ કેસે ગજ્જો બંધ છોડાયો.) એ રાહ.

પ્રભુ દેવ ભોળા, નીરંજન સુંણો;
હાંહારે નાથ સૂણો (૨) પ્રભુ દેવ ભોળા નીરંજન સૂણો.ટક.
એક અજ્ઞને સો ખાટકીયો, ઘેરીને રાખેરે હાથ;
તેમ આ કપટીના પાસે પડ્યોહું, સાલ્ય કરો દીનાનાથ. પ્રભુ
ફુજોને મન દયા ન આવેને, કમળાનંદ છે ભોળો;
માટે પ્રભુજી ચક્ષુ ઉઘાડો, તેથી નરે' સીવ એળો. પ્રભુ
રાવણ રાંમ રૂપે ઝટ માર્યોને, કંસે હણ્યો ક્રાણ્ય રૂપે;
તેવી રીતે આ ફુજોને મારો, તો દીલકુ મુજ રીઝે. પ્રભુ
(ખેત.)

સુંણ કમળાનંદ જે કહું, મરે અત્યાયે આંધ્ર;
તેહ દશા તારી ખરી, ખચીત સમજ મન માંધ.
વિજ્ઞાસાનંદ—ભગવતીયા ! હવે તહાર ટાયલું જવાદે અને
સાવધ થઈ લે આ સદાને માટે શીખામણ—
(ખડ્ગ ઉગામિએ.)

ભગવતરાય—એ—એ—એ—એ—એ—

(ન બોલવાથી તાળી પાડે છે.)

પ્રમાણીક—(સાથેનાં માણસોમાંથી આગળ નીકળી
આવી) અધ્યા કમળ ! આજ અહીં આટલી બ-
ધી ધામ ધુમથી મહારી રજ વીના ક્યાંથી અને શું
કરવા માંડ્યું હતું ? શું તને દીવસે દીવસે છુટ આ-
પતા ગયા તે આ રસ્તે લગાડવાને કે ? આ મીત્ર
કરો આપ્યો હતો તે પાલવતો નોહોતો કે ડોળ ડોળ
મિત્રો ધાલી ધર ગધિડે ચઢાવ્યું ? હરંમખોર ! આ-
વા સારા આદમીની જીંદગીને તું આજે ભારે ધોકો
લગાડવા જતો હતો ઠીક થયું કે હું આવી પોહોચ્યો
નીકર આ બાપડા સાધુ પુરુષની શી વલે યાત ?
ઉમ્મર તો મોટી ગધિડા જેવડી થઈ ને હજી શરમ

નથી આવતી ? મેર નફ્ટ ! ધીકારછે તારા જીવ-
તરને અને અવતાર બંનેને. ક્યાં ગયો પેલો કાળ-
મુખો વીલાશીયો ?

વિદુષક—પોખારા ગણવાસ્તો—

કમળાનંદ—પીતાજી ! કહોછો તે ખરૂંછે. હું અભાગીને
અગાડી કાંઈ સુખ્યું નહીં અરે ! દગાખોર વિલાસા-
નંદ તો એકલો નહીં પણ અરે ! બંને સાથે નાશી
ગયાં. હુતો તેમના કપટ ભોળપણથી કાંઈ સમજ્યો
નહીં અને માર્યો ગયો. બલા બીચારા ભગવતરાયને
ન માંનતાં ખુબ પીડ્યો અરે તેને માટે મારી શી
વણે થશે ? પિતાજી ! માણસ માત્રની એકવાર તો
બૂઝ થાયછેજ. ખેર ! જે થયું તે ખરૂં. પણ આ-
ટલી ફેરા તો માફ કરશો. (પ્રમાણીકરાય જાય છે.)
(સ્વગત) હવે એ દુષ્ટોને સત્વર પકડી સખત શિક્ષા
કરાવી હોય તોજ નીરાંત બધે (પ્રકાશ) ભાઈ ભગ-
વતરાય ! હવે તને માહાર મોહિંક શું બતાવું ?
તારી સત્ય સ્વયનાનો સત્કાર ન કરતાં મેં અબૂજે ઉ-
લટું તાહાર ખેહદ અપમાન કર્યું; પણ ભાઈ ! તું
શાણોછે માટે હું મુર્ખનાં પ્રથમ વચનો સામું ન જો-
તાં બંને દગલખાળેને સજ્જ કરાવવામાં સાદ્ધ થઈશ ?

વિદુષક—ભાઈની આંખો બોચાયે ગઈ હતી તે હવે તો
પાછી ટેકાંણે આવી ખરી. ભાઈ ભગવત ! શું જોઈ
રહ્યો છે ? કાઠ આસકુને ઠોક માથામાં ધબ લઇને—
ઠીક લાગ આવ્યો છે. ફરી ફરોને નહીં મળે-જોયો
વિજ્ઞાસાનંદનો વિજ્ઞાસ. પાપનો ધડો તે કુટ્યા
વીના રહે ? આજ નીતિની શીખ કેવી અગાડી
આવેછે. આર્ય બાંધવો ! અનીતિના અંધારાના અ-

સમા કાઠો અને જુઓ નીતિના જયની શરૂઆતનો પ્રકાશ કેવો તેજ મારી રહ્યો છે ? જુવાનીયાઓ! હસી રહ્યા અને જોઈને ખુશી થઈ રહ્યા હવે તો રડો કારણ કે વૃદ્ધોને પસંદ નીતિનો જય હવે દેખાશે માટે ધારીને જોજો હવેથી—કમળાનંદ ! હવે કેવી બાઈની સાદ્ધ મંગાયછે—અવળા રહીને ?

ભગવતરાય—કેમ બાઈ હવે—?

કમળાનંદ—બાઈ શું માહારે મોઢેથી કેહેવડાવે છે ? સાચો મિત્ર તો તું જ નીવડ્યો. અરે ! એ સોઝાએ મારી નજરબંધી રૂપી અંધેર પછેડો નાંખેલો તે હવે આ થવાથી ઉડી ગયો હવે બધું માલમ પડ્યું. અરે બાંધવ ! આટલું તો તારી પાસેથી આપતે ન આપતે પણ ગમે તેમ કરીને દયાની ખાતર માગી લઈશું કે કૃપા કરી મને દુષ્ટોને માટે મદદ કર. કેમ ? કરીશકની ?

વિદુષક—હવે તો આડા રહીનેરો. ગરજ વખતે ગયેડાને બાપ કેહેશે તેમાં નવાઈ શી ? પાછળ જુદીયાને પ્રથમ સુઝ્યું હોત તો આમાંનું કાંઈ પણ થાત નહીં. બલે બાપા. ઘણી ખંમા !

ભગવતરાય—બાઈ તું કેહેછે તે ખરું, પણ એટલી સરતે કે તાહરા પીતા અને હું બંને ઉપર પુર્ણ બરંસો આવે તો બીજા કરતાં વધુ વિશ્વાસ રાખવો.

વિદુષક—બાઈ ! એકવાર કે સાઠવાર બાયડી ગઈને આ બર ખોઈ તારે ઈશ્વરમાંથી આજસુ ઉભા થયા. તો પણ ન માંમા કરતાં કાંણા માંમા ઠીક છે.

કમળાનંદ— (ગજબ.)

લેને મુજ વચંનછે, મુજ પ્યારા મિત્ર આવાર;

કરવું મારે કામ નહી, શીખ તુજ વીણ નિરધાર.

હવે ઘણો પરિતાપ પામું, સંભારીને નામ;

પણ હું ભોળાને ભભાવી, કર્યું નફ્ટે એ કાંમ.

ભગવતરાય—(છાતીસરસોદાખી.) પ્રિય મીત્ર! બસ.

બસ. તાહરા પશ્ચાતાપની હદ આવી! હવે જો મ-

મજી જમથ તો બહુ થયું છે. ખરેખર, એથી તા-

હરો ભાગ્યોદય નજીક આવશે. ભાઈ હવે વીલંબ

તજી ઝટ ચાલો. દરબારમાં જઈ અરજ ચુભારીયે.

કમળાનંદ—હા ભાઈ! ચાલો ત્યારે. તમારા ઉપકારની
તો સીમાજ રહી નથી. પણ લાચારહું કે હું કમન-
સીખ નીકળ્યો.

ભગવતરાય—બસ ભાઈ આ ભારે વખાણુ ને હું લગાર

પણ લાયક નથી પણ ચાલો હવે ઝટ. વાર થાયછે.

કમળાનંદ—સુસ્ત પુરૂષ તે આત્મપ્રશંસા કરેજ? પણ

પરગજી ભાઈ, ધન્ય છે તને કે મારા કાંમ માટે

તને આટલી ઉતાવળ છે.

વિદુષક—અનીતીના પ્રેમના કોયલા ઉડતા જુઓ અને

તેની વચમાં બકારી મારી જતા નીતીના તેજની

ખુશાલીમાં હ્યો આ કુલો. ભાઈયો! હવે અમે વ-

રઘોડાનું સાજન એકું કરી પેઢૈરાજને માંડવે વિ-

લાસકાંમાને પરણાવવા જમએ છીયે માટે સલામ,

સલામ. સલામ!!!

(પડદો પડેછે.)

દર્શન ૬ ઠું.

સ્થળ—રાજ્યદરબાર.

કમળાનંદ...ચંદ્રસિંહ—વિવેકવર્મા . છડીદાર...જમાદાર.

કમળાનંદ—(છડીદારને વીંટી આપી) રાજાજીને જાહેર કરો કે કોઈ ફરીયાદી ફરીયાદને માટે આવેલો છે.

છડીદાર—(ખુરશી આપી) આપ પધારો. હુંતો આ જાનને આવ્યો. બાઈ ! (ભગવતરાયને) આપ પણ આ બાસ્તીલ (બાંક) પર બેસો. (રાજા પાસે જઈ) રાજાધિરાજ ! કોઈક નામાંકીત શેકના કુમાર ફરીયાદીને માટે આવેલા છે. હોદ્દા પ્રમાણે સન્માન થવા ઘટીત છે માટે આજ્ઞા હોય તો આપની પવીત્ર સેવામાં હાજર થાય.

વિદુષક—વાહ ! શું અંધેર ? રાજ્યદરબાર કે રાણીજીની ખુદ કચેરીઓમાં પણ પૈસાને આટલું માંત. મારા જો ગરીબ હોય તેને તો બે ધપ્પામ્તો.

ચંદ્રસિંહ—આવવાદો.

વિદુષક—વાહ ! શાં અલીઝાં કારખાંનાં ? રાજાને તો કાંઈ ગણત્રીમાંએ નથી. શેક આવ્યા તો નાંખો વખારે તેમ આવવાદો અને મારા સાળા આંમજી બાંમજી બદામીરને ચેનાંમિનાં કરવાનું. ઓ બાપજી રાજા સાહેબ ! મને પણ નોકરી આપો તો હું પણ આવા તેવા આવે તેને ફોલી ખાજી.

—બોલો બાઈ ! શું કેહેવાનું છે.

(સાહેબીન પેસે એક મીઠલી ના બેચુંગી) એ રાહ.

કમળા—રાજા અરજ કરેલું સાચી, લેશો આપ માંનીજી;

લેશો આપ માંનીજી, (૨) રાજા અરજ કરેલું સાચી;

લેશો આપ માંનીજી. ટેક.

શેહેર વીંશે રાજા હું રહુંહું, નાગર કેરી ન્યાત;
 દ્રોહી મિત્ર વિલાસાનંદે, દગો કર્યો મુજ સાથ. રાજા.
 મૈત્રી દ્રોહ કરી ઘણોએ, કપટે આલ્યો ખાસ;
 મુજ પત્નીને બમાવીને, પછી છોડ્યો શેહેર નિવાસ. રાજા.
 મા'રા ઘરની જાણસો લખને, નાઠો દુષ્ટ કઠોર;
 માટે પકડાવીને વેગે, સજા કરો અતિ ધોર. રાજા.

ચંદ્રસિંહ—બાઈ! બીલકુલ ગભરાયો નહીં. પ્રધાનજી !
 આ હકીકતની જાણ થઈ તેથી મુન્હેગારોને શોધ
 કરી પકડવા સારૂ દસ સીપાઈ અને એક જમાદાર-
 ની આંમને મદદ આપો અને હુકમ કરો એ સી-
 પાઈએને કે તેઓને શોધીને પકડવામાં તમારી
 ખરી ફરજ બજાવ્યા શીવાય પાછા આવ્યા તો તમને
 બધાને એક પછી એક ગરદન મારવામાં આવશે.

વિદુષક—હયો વળી. અહીં તો તરત દાનને માહા પુન્ય છે.
 પણ હોયરતો કારણ કે The royal will is
 the royal law. ધન્ય છે આવા જનોનું દુઃખ
 જાણનાર મહા પ્રતાપી રાજ વંશીને.

વિવેકવર્મા—જમાદાર સાહેબ ! રાજાજીનો હુકમ સાંભળ્યો
 તે સત્વર અમલમાં આણો.

જમાદાર—બહુસાર સાહેબ.

ચંદ્રસિંહ—મારા વાહાલા વજીર ! હવે છ વાગી ગયા છે
 અને કચેરી માત્ર ફરીયાદીની ખાતર વધુ બેઠી માટે
 ખરખારત કરો.

વિદુષક—માહારા વાહાલા પ્રધાનજી કેહેવાથી કુલશો નહીં
 કારણ કે રાજા તો વીર્યો તે વખતે કોઈના નહીં.
 આજ મેહેરબાંની તો કાલે ગેર મેહેરબાંની, પણ થાં-
 ણા પ્રધાનજી એવાતો છેજ નહીં. જેમ “અગ્ની-

હોતી અગ્નિને ધી રોજ આપે છે તોપણ ગફલત
થયે તેને દત્તાજ્યા વીના રહેતો નથી તેમ ગમે તેવા
રાજ્ય પ્રસંન તોપણ માથુ કાપીનેજ પાછડી બંધાવે”.

વિવેકવર્મા—આત્મા માહારાજ.

છડીદાર—નાથા રજે મહેરબાન! રાજધારાજને ઘણી
ખંખા. ૦ ૦ ૦ ૦ ૦

(રાજ્ય વીગેરે સર્વે જાયછે.)

(પડદો પડેછે.)

કુમિત્ર દર્પણ.

પાત્ર.

અંક ૪ થો.

ચંદ્રસિંહ.....	રાજ.
વિવેકવર્મા.....	પ્રધાન.
કમળાનંદ.....	પ્રમાણીકરાયનો પુત્ર.
વિલાસાનંદ.....	} બંને મિત્ર.
ભગવતરાય.....	
ત્રિદુષક.....	મશ્કરો.
જમાદાર.....	સીપાઇઓનો ઉપરી.
તુરંગાધીશ... ..	કેદખાંનાનો ઉપરી.
છડીદાર.....	નકી પોકારનાર.
જેદાલ.....	હુંટારાની ટોળીનો સરદાર.
કામાગવરી.....	કમળાનંદની સ્ત્રી.
અપ્સરા.....	દેવ લોકની ગુણકા.

હુંટારાની ટોળી, સીપાઇઓ, જોવા આવેલા લોકો.

દર્શન ૧ હું.

૨થળ—અરણ્ય.

વિલાસાનંદ...કામાગવરી...વિદુષક...જેંદાલ સાથની-
હુંદારાની ટોળી.

વિલાસાનંદ— (ગઝલ.)

(ચંદ્રમુખીને એકલી, જોડીને હું આબો અહીં.) એ રાહ.

હોઆઓઆઓ ! દયાનીધી, વંન ભયાનક બહુ;
અરેરે આડ દીસતાં, રાક્ષસો જેવાંજ સૌ. ટેક૦
નેડા નેડ ઉગીયાં, આંખથી દેખું નહીં;
ત્રાશી જળિં તંનમાં, ધૈર્યતા તુટેજ સૌ. હોઆઓ !
હરાવી નાંખતીજ દ્વાં, રાત્રી અંધકારને;
અમાસ કૃષ્ણ પક્ષની, પેઠે તો એ થાયે ખર. હોઆઓ !
ધુમટ તો થયો ખરો, આડના મળવા થકી;
મૂળ સુસ્તક ઉપરે, એક બીજા મળ્યાં સહુ. હોઆઓ !
હાય ! હાય ! જીવતો જશે, કેમ રે'શે દેહમાં;
સર્પ આડે ડાળીએ, દોરીની પેઠે નેઉધું. હોઆઓ !
કુંડવાટા ભયંકરો, સાંભળી ધ્રુજી હું બહુ;
ગુંચળાં ગુંચળાં થઈ, જુદી જગ્યાએ દેખુ હું. હોઆઓ !
જોરે અંધ રીંછરે, કાળુએ ભૂતના સમું;
દોડીને વેર વાળવા, આવતું હું દેખું ખર. હોઆઓ !
હાય ! હાય ! કેવી આકૃતી, આંખ મોટી કારમી;
હાય ! ખાશે એ મૂળને, જળિં ક્યાં નાશીજ હું. હોઆઓ !
કપીયો ખૂબ જોરથી, ડાળી ડાળીએ કૂદતાં;
મોટી જેની છે આકૃતી, સાદ ભયંકર બહુ. હોઆઓ !
દાંતીયા ચોશ એમની, કાળજને કોરે ઘણી;
ધ્રુજવી નાંખે હાડને, દીલથી છળી મરજ હું. હોઆઓ !

અજગર આમછે પડ્યો, કેની પાસ જાઉં હું;
 પાટડા પેઠ તો પ્રભુ, જોધને પાછો હું પકુ. હોઆ !
 ધુ ધુ ધુ ધુ ધુ કરે, ધોરે શબ્દ તો નદી;
 પર્વતમાંથી નીકળી, વેગી ચાલે ચાલતી. હોઆ !
 તોફાન ખુબ એ કરે, માતેલા સાંઠ મારકે;
 કિનારાને પલાળતી, શીતળ પાણીના વડે. હોઆ !

કામાગવરી—આધી! આધી! આ બાપરે, વાઘ આમ આવતો;
 ધાયો ધાયો મહારી કને, કાયને પાડવા જતો. આધી !
 વીકાળ આંખ તેજી લાલ, ક્રૂરતા જણાવતી;
 જડખ દાંત આકૃતિ, ખરે ખરી ડરાવતી. આધી !
 પંઝા ડરામણી રીતે, ઉપડે છે એ આજતો;
 અમ્મર પુંછ પીઠને, કરી ડરાવતો મને. આધી !

વિલાસાનંદ--(ગાભરો ગાભરો) આ મારા બાપ! આંચો-
 રે આંચો ! આ રાંડ કૂતરી ! મને જવા દે. મરી ગ-
 યોરે ! મને શીદ ઝાલી રાખે છે ? મુઆ રે બાપ !
 (ઝાડ ઉપર ચઢી જાય છે).

વિદુષક—હાથ ! હવે ખોસકોલીના જેવી કેવી ડાકરો મા-
 રવી પડે છે વગર માતે ધુજરો થાય છે ને લે મેલ
 કરવી પડે છે તેમગાભરો ગાભરો આમ તેમ દોડે છે ?
 બોલાવ તાહારા વિલાસાનંગને ? જાણતી નોહોતીકે:-
 “ મુખ મીઠાંને મનમાં કપટ, સ્વાર્થતણી સગાઈ છે,”

કામાગવરી—(એક હાથને છેટે વાઘ જોધને) આ મા-
 હારા બાપરે ! (ઝાડ ઉપર ચઢી જાય છે).

(ખારમાશી).

કેવો જાલો સ્વાર્થ પોતાનો, મુકી મુજને ચાલ્યોરે; ટેક
 ધરખાર આખર સર્વ મેલી, આવી જેની સાથેરે;
 ગરજ બનીને જોડી ચાલ્યો, લાજ નહીં કંઈ માટેરે. કેવો.

બહાલો સૌથી જગમાં સૌને, સ્વાર્થ પોતાનો સાચોરે;
તો પછી શું કેહેવાનું રહેલું, વાંક કરમનો મહારોરે. કેવોં

વિદુષક—હવે કાંઈ વાંક સુઝે છે ? સાંનો સુઝે ? ખારમા-
શીની છમાશી ગવાશે એટલે બધુએ સુઝશે. અરે
ભગવાન ! આ વાદ્ય તે કેવો મૂરખ હશે કે આ વિ-
લાસ કામાને ન લઈ જતાં બાપડા દુર ઉભેલા
નીરખપરાધી હરણને ખેંચી ગયો ?

કામાગવરી—(ઉતરતાં પગ ખશી જવાથી હેઠળ પડીને)
એા મહારા બાપરે !

વિદુષક—(લમણે હાથ દબાવે) મણની છ પાંચથેરી થ-
ઈ ગઈરે બાપ !! ગાએા હવે નીરાંતે છમાશી
અને કરો તમારી છમાશી.

વિલાસાનંદ—(ઝાડના થડીયામાં સાપે વિલાસાનંદના ઉ-
તરતાં થએલા અખડાટને લીધે કુંડવાટો ખારવાથી)
આધો મહારા બાપ ! (પડેછે) હાય હાયરે !

વિદુષક—લેખે કાંણીયા લેતોજી. હાય !! મોંકાંણ મંડઈ
ગઈરે બાપ ! (આંખો ઓળતે ઓળતે) પાપનાં ફળ
મળેછેરે ભાઈ ! કેહેને હવે કે :—

“રંડીકેયાર, સદા હુંશીયાર, મુખમલકે ખીંછાને કુલોકે
હાર.”

ગેદાલ—(ઝાડીમાં અવાજ થતો સાંભળી) અલ્યો ! હાં-
ભરોછો કે ! એાલી ગમથી એાંઈ હાદ હંભરાયો-
લ્યા ! હીધાં પાચ્યાં ખરાં ! અલ્યો હેડો.

વિદુષક—(કામાગવરી તથા વિલાસાનંદને) હવે તમારી
નોકરી કરનારા સીપાઈએાને બોલઈ આવું કે સુતે
સુતે શીરો ખવરાવેને જન્મારાની ખો ભૂલાડે.

આખી ટોળી—અલ્યો ! એા પેલો બોમણો જાય, પકડો

એને ને જીવરાવો ટેપણું.

વિદુષક—આ આ૦૦૦ ખૂ ખૂ ? નાશ મહારા બાપ.

૧ લો—(ડાંગ જાચા કરીને) ઉભોરે કે મારી હાહુના દીર્ઘ !

વિદુષક—આ ઉભો બાપજી !

૨ જો—અથ્થા બરાંમણ ? ટેપણું જો. આજ મળહેકે ચેમ ?

વિદુષક—જાઓ મારા બાપલીયા ! તારના ચેમ નોહોતા પુછતા ? આ ઢન, મકડ, કુંભ, શેમ, વરખ, ભોમ, ફોડ, બાપલીયા ! નકી, યોતરા મુખે તમેને મળ-શે ! બારમણનું વચન કદી પાછું ફરવું હમજવું નહીં. તો રામ ! રામ ! કથનનું નામ કરો ! પણ બાઈશાખ કોઈ દખણ્યા ?

૩-૪-૫—(ડફણાં જાચા કરી) માહરો હાહરો ડફણા માગવા આવ્યો છે ! લે લેતોજા—

વિદુષક—અરે બાપજી ! પોહોચો.

જેદાલ—અલ્યો ! મરો માહરો હાહરો ! આ હું કરોહો ? બેહ બેહ બરામણ. મળહે તો એકવીહવાર તાહારી દખણ્યા. બેહ અહીંયાં અમે જઈ આવ્યે તહાં હુધી.

વિદુષક—આ— (ઢાળ.)

વાદળ ચાલ્યું ડાંગો કેરું, હવે નહીં કંઈ વાર,

પૂજા થાશે સારી પેઠે, દાઝ્યા ઉપર ડામ,

ટોળી—અલ્યો ! અલ્યો ! પેચ્છેલાં બેપજ્યાં. બાપડી તો હારીસે. ઘરેણાં તો અધૂધૂ !

વિલાસાનંદ—ઉભારો પમારીમાના નાગામાર પમારીની.

જેલાદ—માહરો હાહરો કુંબારના ટપલાની પેઠે ટપા ટપા ટપા ! લે લેતોજા !

૨.—કાકા રહીજીયો—(દોડતો જઈ ગડદા પાટુ મારેછે.)

૩.—અલ્યો! મારો ભાગ સે! (થપ્પડ મારેછે)

૪-૫—માંમા આ ગઈ! દીધેજ પાર. અલ્યો શું જોઈ રહ્યા-
સો? આવો ને રાઈ રાઈ જોટલા ટુકડા કરી નાંખો
હાડીઆને !

વિદુષક—કરો ખોરકુટ એતો! વિલાસાનંગ ભાઈ! શીરો ને
પૂરી ને ખાટલો ને ખ્યારી! બધુંએ મળ્યું કને ?

વિલાસાનંદ—(પડ્યો પડ્યો) અરે ! રે ! (ડકણું પડવાથી)
એો બાપ રે! ભાઈશામ બુલ્યો.

વિદુષક—એમ તારે. અન્ન ક્યારના જુમો પાડી મરેતાતા
કે “રંડીકે યાર, સદા ખુવાર, યાસકે બીજાને જીતીકે
માર” એ કાંઈ ખોટું કે? (દયા આવવાથી) અલ્યા
ભાઈ! આનાં કરતાં પણે ઠીક છે.

ટોળી—અલ્યો! બરામણ ઠીક કહેછે. હેડો.

(વિલાસાનંદ પાસેના ઝાડની બખોલમાં પેસીજાયછે)

કામાગવરી—દીસતારોને. માહારા રોયા ફાટીપડ્યા! તમા-
રી માઆ બેનો ક્યાં ગઈછે તે અહીં આવ્યાછો?

ટોળી—લે તને બતાઈએ (ઠોકવા માંડેછે.)

વિદુષક—હાથ! હાથ! શીરો ને પૂરી ને પ્રાણનાથને ખ્યારા
પ્રિતમ! લે લેતી જા! વધારે જોઈએ છીએ? જાણતી
નોહોતી કે?

“ઈશક, બીશક, ખાંશી, ખીશક, ખુન, ખાન મધુ-
પાન, ઈતને છુપાયે નવ છુપે, પ્રગટ હોય નિધાન.”

૧જો—અલ્યો પેલો ક્યાં જીયો? આય મારા બાપ! નાહીજ
તાં તો ભાઈ નથી. એતો દેવની પેઠે અલોપ થઈ
જ્યો ! નાહો નાહો મારા બાપલીયા! મારી આહિ !
(સર્વ નાસી જાયછે.)

વિદુષક—હાઆશ! કાળજે ટાઢક વળી ગઈ બાપ! આજ
છબી ખેશ ચીતરાઈ છે! ભલા ભગવાન! આવાંને
આવી રીતે દરરોજ કુલ ચઢાવનાર મેળવજે! બાઈ
હજીતો પડ્યા રોહો બા! ઠાઠાં ઠીક કરો! (ઓતાજન
પ્રત્યે) અનીતિનું સુખ જીએ! અને કરો તો રૂએ.
(પડદો પડેછે)

દર્શન ર જી.

સ્થળ—અરણ્ય.

કામાગવરી...વિલાસાનંદ...વિદુષક..અપ્સરા

કામાગવરી—ઓહો! અત્યારે માહારા બાપને હું સાં-
ભરતી હઈશ? અરે! હું અભાગી શાની સાંભરું? હવે
અત્યારે ક્યાં જઈ? યોગરદમબાવા ધાય છે. અરે!
બાપડા વિલાસની શીંબહલે થઈ હશે? અત્યારે હું
એને ક્યાં સોધું? (પેટ તરફ જોઈને) અરે બાપ! તું
અત્યારે કાં પીડા કરેછે? શું તું દુઃખમાં દમવા ધારે-
છે? તારે તો હજી ઘણું દુઃખ સહન કરવાનું છે.
અરેરે શરીર! શું તું હજી દમવા ધારેછે? પણ ધીકાર
છે તને કે મને આવા દુઃખમાં (પ્રેમ બંધાવીને) તેજ
ફસાવી પાડી. ચાલ, ચાલ, દયા કરીને ચાલ. અને
જલદીથી તાહારા પ્યારાને શોધી કાઢ. શું તેનું દુઃખ
તાહારા વિચાર ઉપર આવતું નથી! શાંણા શરીર
ચાલ ઉઠ. અરે પ્યારા પ્રિતમ—

(રાગ સીતાજીના મહીનાનો.)

કંદર્પ કાન્તિ આપ, છબી ચળકી રહી,
થાએ જોતાં અંધારે નેહ, ડરી હુંતો ગઈ.
પ્યારાજ શોભે આમ, ધીરજ મન નવ ધરું,

જળ વીન મરે મીન જેમ, તેવી રીતે મરે.
 ચાત્રક તલસી પ્રાણ, ખૂંચે વરષા વીના,
 તેવી રીતે જશે મૂળ પ્રાણ, પ્યારારે તહારા વીના.
 ઇંદુ વિના જેમ રાત, અકારી રે લાગતી,
 તેવી રીતે રહી હું આંસુ, કહુ વાંછી ખરી.

ચિદુષક—હજુ અનીતિ મનમાં ધુમાયછે ખરી. હીક ત્યારે
 જુઓ હજુએ વધારે કુલેતીના ફાળકા.

વિલાસાનંદ—અરે રે!! અત્યારે ક્યાં જઈ! રાતતો મને
 ખાવા ધાયછે પણ જોઉ જોઈએ જરાએ અ-
 જવાણુ થયું છે (અખોલમાંથી જોઈને) ચાલ,
 ચાલ. પ્હો ફાટવા આંચોછે તો ખરો પણ પ્યારી
 પ્રિયાનો શોધ ક્યાં લાગશે? ખરેખાત વાઘના પંઝા-
 માંથી સંભાળી નહીં લેવાથી માહારા ઉપર તે ક્રો-
 ધાયમાન થઈ હશે. અરે! તે બિચારી ક્યાંએ ધુળ-
 માં રવડતી હશે? પણ ચાલ. જોઉતો ખરો. નહીં
 મળેતો ખર. હું માહારે રસ્તે પડીશ. હું તેને સો-
 ધવા જાઉંતો વળી કાંઈ સપાટામાં આવી જઈ,
 માટે મને તો નાસવાદે. એનું લાગ્યું એજ ભોગવશે.
 (જાયછે.)

કામાગવરી— (રાગ પ્રભાતીયાનો.)

સરસશોભાઅહીંસ્વર્ગ પૂરી તણી, ખામી જેમાં નહીંતોજરાએ;
 સ્વર્ગપોતાતણું મૂખ ધુપેલજે, વાદળાં ગોદડાં કેરી માહે.ટેક.
 પ્રેમી પોતાતણા પદ્મ ખુશીયવા, પ્રેમ દીલે ધરી ખહાર કાઢે;
 પદ્મખુશીયતા આપને યનારખી, છોકરાં જેમનીજમૂખફાડે.સ-
 રસ્ત વાદળથયું પૂર્વદીશામહી, શોકી દીનરાય જોઈ અતીશે;
 પૃથ્વીપ્યારીતણોવીરહયાવા થકી, પત્નીયૈઠમ્છતી જે વિશેષે.સ-
 વાયુ કુલ છોડજળજપરેથી જતાં, શાંતી સ્વર્ગધામય જે બનેલો;

અહઃસૂખીબનુ કેવી મુજને મળે, દેહને પ્રેમી સંભાળનારો. સ-
 વિલાસાનંદ—અહાહાહા! જે રતને માટે હું શોધતો હતો
 તે અહીંયાંજ રખડેછે? ચાલ, ચાલ, એ રતની ભિ-
 તો લઉ (અભો ગ્રાલીને) અરે કોણ? પ્રીયા? આહો
 હોહો! (બાથ ભીડી બેભાનીથી ગમડી પડેછે)

વિદુષક—નમો નારાયણ ભગવાન વાસુદેવ. ફરી પણ મં-
 ગળાનાં દરશન થયાં ખરાં કેમ ભાઈ બોલાવું કે
 દસખાર જણાને? હોડો કુવેશ્વર લઈ જઉ!

પરી— (હુમરી ભૈરવીની ધુનમાં)

“કહાં પાઝીં કહાં પાઝીં પાર રે મૈં. અંતરા.
 પારકી છાઉં નજર નહીં આવત;
 દૂંદત હું સનસારે મૈં; કહાં પાઝીં.
 કારે કહું કીત હીરન જાગે;
 સોચન હું પાર પારે મૈં. કહાં પાઝીં.
 સપનેમે દિલદારકુ પાકે;
 ચોક પડી ભન સારે મૈં. કહાં પાઝીં.”

વિદુષક—આતારી! વળી આ શું? અલી કામા! આ
 તારી શોક્ય આવી. હવે ભાઈને ખબર પડે એટલે
 પછી તારા ખારા પ્રીતમની પાસે તારાં પીઠીયાં લે-
 વડાવું.

વિલાસાનંદ—(પરી જોઈ વીજળ મનથી) (માઠ)

શોધમાં હું ફરું પ્રીયા, તુંજ પ્રેમરે ધરી. ટેક.

થાક્યો હું છેવટે ફરી શોધ લાગીના,

પ્રેમનીરે પીછાણનારી, ખારીરે વડી. શોધમાં.

કામાગવરી—પ્રાણનાથ ! પ્રાણનાથ ! શું કરોછો? અરે!

કોને મુકી ક્યાં વળગવા જાઓ? તમે જેની ખો-

જામાં જાઓ છો તે એ નહીં પણ એતો હું તમારી
પ્રીયા પછાડી છું.

વિદુષક—શું ધરામાં નાંખવી છે? હમણાં પછાડી નાંખશે.

વિજ્ઞાસાનંદ—ખસ, ખસ, તું તાહારે રસ્તે ચાલી જા, ખસ.
તાહારે માહારે સલામ છે.

કામાગવરી—પ્રાણનાથ! વીચાર કરો શું બોલો છો? પારકી
હવેલી દેખી પોતાનું ઝૂંપડું પાડી નંખાય?!

વિજ્ઞાસાનંદ—હા! હા! મળતી હોય તો પાડી નંખાયજ.
હવે તાહારા જેવી ભુતડીને માહારી પાસે રાખી
શું કરે?

કામાગવરી—શું તમે તે દહાડે આપેલું વચન ભુલી ગયા?
શું બોલ્યું ન બોલ્યું કરવા બેઠા છો?

વિદુષક—આવા કામમાં તો એ વાત પલકારામાં.

વિજ્ઞાસાનંદ—તું અત્યારે આડાં ડોઢાં શબ્દો લાવી વાર ન
કર મારો હીરા તુલ્ય વખત નકામો જાય છે. મેં તને
કોઈ દહાડો વચન આપેલું હોય એવું મને કદી પણ
સાંભરતું નથી.

વિદુષક—આપ! આવી વખતે તો સાંભરે. આ વખતે
તો સાંભરે તોએ ના કહીએ.

કામાગવરી—પ્રાણનાથ! આપની યાદ ધાસ્તીમાંથી જતું
રહ્યું હશે. જુઓ, મારી અગાશીમાં આપણે ચંદની
રાત્રે બેઠાં બેઠાં વાતો કરતાં હતાં તે વખતે બે જા-
તનાં ફુંડામાં ઉગેલાં ફુલો જોઈને મેં પુછ્યું હતું કે
તમારા હાથમાં એક ફુલ આવેલું હોય તે શીવાય
સરસ ફુલ કોઈ આપે તો તમે પેહેલું મળેલું ફુલ
છોડી દો? ત્યારે પ્રાણનાથના પ્રેમી મુખમાંથી શ-
બ્દો નીકળેલા હતા કે “તું પ્રીયરૂપિ ફુલ કરતાં કો-

ઈ બીજુ કુલ મળે તોપણ તને છોડી દઉ નહીં
પણુ અરે ! શક શાને રાખેછે તારા કરતાં કોઈ વ-
ધારે ઉત્તમ છેજ નહીં.”

વિલાસાનંદ—સાળીને ઉટંગ બાંધતાં કેવા આવડે છે !
હું શો ! વાતશી ! કોઈ નહોડો અગાશીમાંતો બેઠાં
નથી ! અરે કદાપી બેઠો હઉ તોએ તાહારા શ-
બ્દોમાં વચન આપેલું ક્યાં છે ? કુતરીની પેઠે લવ
લવ વધારે શાની કરેછે ? તને એકવાર કહ્યું કે તું
તારે રસ્તે ચાલીજા ! મને બોલાવીશ નહીં ! તો-
પણુ નફટની પેઠે મને વળગતી આવેછે ! અમડ-
દાર જે તું માહારી સાથે બોલી તો—

વિકુષક—(દાંત કચરડીને) હાય !

(શાર્ફુલ વિક્કિડીત છંદ)

મીઠા બોલ મધુરછે પુજતણા, રડા નહીં એ હવે;
લાગે અમ કઠોર હાલ કરેણે, દીડી પરી તે સમે—
(શ્રોતાજન પ્રત્યે) ભાઈયો ! ચારનો પ્રેમ જુઓ !
અત્યારે પ્રેમ કેવો વીસરી જવાય છે ? અનાતિએ પોતાનું
રૂપ કેવું પ્રકાશ કર્યું છે. પ્રિય ભગીનીયો ! આ જુઓ !
ખ્યાલ કરો ! અને અચ્ચીત સમજો કે જો તમે નહારે રસ્તે
ચાલશો તો તમારા ચારો તમારા કરતાં શરસસ્ત્રી જેઈ
આવી રીતે તજી ચાલ્યા જશે અને એક પુરુષથી ચઢી-
પાતો પુરુષ જેઈ સ્ત્રીયો પણ પોતાના ઘરમાં ચારેનાં હાં-
લાં થાક્યા વીનાં અડક્યાંજ કરશે માટે નીતિની નિશાળે બેસો.
કામાગવરી—પ્રાણનાથ ? આવાં અઘોર જંગલો તમારી
આતર બેઠ્યાં તે શું આંમ એકલો રખડવાને વા-
મ્તે ? આયું કાળજી કહણ કેમ કરોછો ? શું પ્રીતિ
દેવી તમારા હૃદયમાંથી નાશી ગઈ છે ? તમારો પ્રેમી

જીભ કેમ અટકતી નથી ? વીચારો વીચારો ! સાચું
 નથી કરતા ! દાસીને દમવું દયાળનક દેખાતું નથી !
 વિદુષક—અરે અત્યારે દમવું તો એવું બહાલું છે કે બસ !
 વિલાસાનંદ—શું તારું મોત બને છે ? એકવાર કહ્યા છતાં
 પણ હજી માનતી નથી ! શું તને મળ્યું બહાલું લાગે-
 છે કે મને વધારે છેડે છે ?

કામાગવરી—(શીતાજીના મહીનાનો રાગ.)

ધન્ય ધન્ય માહર બાગ્ય, યાર હાથ હું મરે;
 મળ્યું સ્વર્ગ તાણું મને સુખ, થયું દુઃખ સહિ પર.
 એવું હોય ક્યાંથી મુજ બાગ્ય, પ્રેમી પુજ હાથથી;
 તલવારે પવીત્ર થાય, અપવીત્ર પ્રેમથી.
 મહારી કોટ થએલી ભોગ, અનીતિ કુંડમાં;
 ઝટ ઝટ કરોને પાક, ગૃહી અડગ હાથમાં.

વિદુષક—(છાતી કુટતે કુટતે) હાય ! હાય ! ભોગ લા-
 ગ્યા ! મોત આવીયું ! નાથ રહ્યા ! કરમ કુટ્યા !
 આપરે !

વિલાસાનંદ—જા ! જા ! તને હું જીવતી મુકુધું ! પછાડી
 ના આવીશ. (પરી તરફ જોવા જાય છે પણ પરી
 ન દીઠાથી) કમળ ખત ! અત્યાર સુધી તકરાર કરીને
 મારું રત્ન ખોવડાવ્યું ! જો હવે માહારું રત્ન ગયું !
 લાભ એ નીકર લે આ ! (તરવાર ખતાવે છે.)

કામાગવરી—અરે દુષ્ટ ! તું માહારી પાસે શું માગે છે ?
 લાજ નથી આવતી ? તું એમ ન સમજી શકે હું તા-
 હરા કરતાં જઈશ. અખળા પણ સમયે સખળા થાય-
 છે. નાગરી લોહી મેં દુષ્ટ કર્યું તેનો મારા મનને પૂર-
 તો પસ્તાવો થવાથી ઉછળી આવ્યું છે. તે અસ્મીત
 તાહારો ભોગ લેશે. સમજીને તું તાહારે રસ્તે ચાલ્યો

જા ! બદમાશ ! પરીના બાબતમાં હું કાંઈ પણ જાણતી નથી.

વિદુષક—(લોકો તરફ) નીતિનો ફાળુગો કુટ્યો ! જુઓ નીતિનો જુસ્સો ! પ્રિય ભગીનીઓ ! નીતિ પધારેછે, માગ કરો, અનીતિ જુઓ અને રૂઓ ! પોતાનો પતિ આવી રીતે તલવાર બતાવવા તૈયાર થાય ? કોણે પતિનું સુખ કે ચારનું ?

વિલાસાનંદ—શું તું મને કુષ્ટ કેહેછે ? લે લેતીજા.—

કામાગવરી—લે આવ્ય ! યાદ રાખ કે તારા હાથમાં છે તે માહારીજા જાત છે માટે માહારો પક્ષ ખેંચશે એટલો તાહારો નહીં ખેંચે.

(તલવાર ઉગામેલા હાથને જોરથી પકડી રાખે છે.)

ડ્રોપસીન.

દર્શન ૩ નું

સ્થળ—અરણ્ય.

કમળાનંદ...વિલાસાનંદ ..વિદુષક..ભગવતરાય.. કામાગવરી...જમાદાર. ૧-૨-૩ સીપાઇયો.

કમળાનંદ—ભાઈ ભગવતરાય ! હવે તો આલ પાછો ઘેર. આવા ઘાડા ભયંકર જંગલમાંતો એ કોણ જાણે ક્યાં-એ નાશી ગયાં હશે ? આપડે આટલું ફરી ફરીને થાક્યા તોએ એ લોકોનું જરા પણ ચીનહ માલમ ન પડ્યું તો હવે તેમનો પત્તો ક્યાંથી લાગશે ? આવામાં ભયંકર પ્રાણી આવી ફાડી ખાય તો આપડા જીવથી જામ્યે. મુવાં એ સાળાં, જવાદે. ભાઈ ! હુંતો હવે નથી આવતો. આપડે તો થાક્યા !

ભગવતરાય — (રાગ મેવાડો.)

મળતું કાંઈ નથીજરે પ્યારા યજ્ઞના વીનાં.
વાવ્યા વીણ શું ઉગથે ? ઝાડ વીનાં ફળ કેમ ?
મળથે શી રીતેતને, મેહેનત વીનાં એમ. પ્યારાં
એથી રેહેને શું થથે ? સઘળું તાહરં કાજ ?
ઉડ કરતું યજ્ઞરે, જ્યેથી પામથે સુખ સાજ. પ્યારાં
ધાર્યું શું તે દીલમાં, લેવા સૌના પ્રાણ,
આસા શી છે રાયની, તે દીલ માંહી આણ. પ્યારાં

કમળાનંદ—ભાઈ તાહારી આસા પ્રમાણે માહારે વર્તવું
તે હું આ ઉકમે, ચાલ. તુંતો મારો સુખેચ્છક છે.
તાહારો આસા નહીં માનું તો હું કોની માનીશ ?

વિદુષક—ભાઈ ! એનીજ. યાદ રાખકે નીતિવાન પુરૂષની
શિખામણમાં દુઃખતો રતીપુર પણ નહીં પરંતુ સુ-
ખ, સુખ, અને સુખજ છે. તાહારી આંખો ઉઘડેલી
જોઈ મને આનંદ થયો છે.

ભગવતરાય—ચાલ ભાઈ ! ચાલ ! સુખેચ્છકશાનો ! હુંતો
તાહારો મિત્રધું. મિત્રતાની ફરજતો માહારે બળવવી
જોઈએ. સુખેચ્છક કેહેવરાવવું મને ઠીક નથી લાગ-
તું, તું મને મિત્ર કેહે.

વિદુષક—ડાહ્યા અને મૂર્ખની પરિક્ષાતું ચીજ આજ છે.
તેએને માથે કાંઈ શીંગડાંની નીશાની નથી હોતી !
કાંઈ ડાહ્યા કોઈ દહાડો પોતાનું વખાણ કરતા નથી,
પરંતું હમેશાં પોતાની પંકતીજમાં રેહેવાને માગે છે.

ભગવતરાય—અરે ! અરે ! જુઓ પણે દુર કોઈ બે આ-
દમી નજરે પડે છે ! ચાલો ઉતાવળા !

કમળાનંદ— (Lucy Neel. એરાગ.)

અરે ! અરે ! અરે ! એ દુષ્ટ બેજ છે, ચાલો જલદી-
જઈ કરીને પકડીયે હવે.

ઝાડની છાયા માંહી, લીધેછે આરામ,
વાર લાગશે નાસી જશે, પાપી એ હરામ; અરે.
એક પળ પણ જવા દેવાનુંછે નવ આ કામ,
છાનામાના જઈ હવે પકડો રાખી હામ; અરે.

૧ સિપાઈ— (રામમાહાભારતનો.)

મર્વે ઉભા રોહો આ હામ, થયોછું હું તૈયાર,
પકડું પાપી તે હુમ્મ્યાને, જઈને હું આવાર.
પકડીને રાજાની પાસે, કરવા ઉભા આજ,
ભારે તો લેવાનું માહારે, ધનિામ મો'ટું કાજ,

૨ સિપાઈ—માહારા કરંતાં કીંદહાડાનો, મનાયો તું ખહાડુર?

એ કુતરાથી ખહી કરીને, નાઠો તેદી દુર.
દૂતરાથી જે તું બીહિ તે, શું કરવાનો કાજ?
ફકડ બંદાનેતો આછે, કરવા જેવું આજ.

જમાદાર—વંદા વીંછી દૂર રહોતે, હું દોડીને જઈજ,
પકડ્યાની જે આવજ તે, લખને મો'ટો થાઉ.

૩ સિપાઈ—(જતે જતે) ઘરડા જે તમે થયા તે, પડી જશો સાહેબ,
એક મરણીયો સોને ભારે, જીવાત હુંછુ છેક.

વિજાંસાનંદ—આવ, આવ, લે લેતો જા. એક મરણીયો
સોને ભારે.(તલવાર મારી કાપી નાંખેછે) હવે જોઈ
કીયો રજપુત બચ્યો બાહાર નીકળેછે? માએ શર
મુંઠ ખાધો હોય તે આવો સામા.

કામાગચરી—(મંનેના તેના ઉપર દ્રષ્ટી પડવાથી શરમીંદી
પડી સ્વગત) અરે ! આ લોકોની અગાડી હું
માહાર ફુજ મુખ કેમ બતાવી શકું? અરે! હવે કાંઈ
ઉપાય જડતો નથી! શું હું નાશી જઈ? અરે! પણ
કેટલે સુધી? અરે! અત્યારે મને પૃથ્વીમાતા માગ
આપેતો સાર ! આ માતા! તું તાહારી અધર્મિ બા-

જકીને ભાળી ભસ્મ કર! શું કરવા તું તાહારી આં-
ખે અધર્મિને વધારે વાર ભાળતી રહેલીછે! અરે!
આ કરતાં મારી માને પેટે પથ્થર અવતરી હોતતો
સાર થાત! અરે! હું અભણ રહી હોતતો માહારી
વિદ્યા દેવીને જરાપણ લજવાવા જેવું ન થાત! અ-
રે હું અધર્મિએ જન્મીને સરસ્વતિમાતાને પોતાની
બાળકી પાસે જતાં વીટંબણા પડે એવું કંઈએ. ધો-
ક્કાર! માહારી છંદગીને ધોક્કાર!! (કપાળ ઉપર હા-
થ ઠોકી નીસાસો નાંખેછે.)

ભગવતરાય—(સ્વગત) અરે! આ હું જે જોઉં છું તે સ્વાનું
હશે કે અરે હશે? જે સ્ત્રી ધરખાર મુકીને પારની
સાથે નીકળી ચાલી તે શું પાછી નીતિને ચાહતી
હશે? જે તેમજ હોયતો મો ઉપર આટલી બધી દી-
લગીરી કદી ચીતરાઈ જાય નહીં.

કમળાનંદ—કેમભાઈ! શા વિચારમાં પડી ગયોછે? આ તો
ચતુરાઈથી પકડવાનો વખતછે. માહારી આંખો
આ ડુછોને વધારે વાર જોઈ શક્તી નથી.

વિદુષક—તમેજ ખે દહાડાપેહેલા કીયા સારા હતા? હા-
થના કંઈ હૈયે વાગેસ્તો. તારાં કરતાં તો હવે એ બહુ
સારી થઈ છે!

ભગવતરાય—(સ્વગત) મનની લાગણી છે કે નહીં તે પા-
રખવાને હવે તૈયાર થઈ જઉં (પ્રકાશ) બેન શરમાવા
જેવું કામ નથી! થનાર વસ્તુ થઈ ગઈ. થવાકાળ
અગાડી ડાહ્યું કોઈ નથી. તાહારે આ વખત એમ
બેશી રહેવાનું કામ નથી! પણ હમને સાચું કરવી
જોઈએ. (કામાગવરી નીચું જોઈ રહેછે.)

વિદુષક—પ્રિય ભગીનીયો! અનીતિ કીધાથી કામાગવરીને

કેટલું દુઃખ સહન કરવું પડે છે. જીએ અતારે તેને
 ખેરીયત આવી જવાથી કેટલું લાગી ગયું છે. તે ફી-
 કર ચીંતામાં કેવી માથાથી તે પગ સુધી સડસડાટ
 બળે છે ! મોં ઉપર શરમતા શેરડા કેવા પડે છે ! કે-
 મ કામાગવરી ? “અનીતિમાં કાંઈક વિશેષ સુખ હ-
 થે” કે નહીં તે જોયું ?

ભગવતરાય—ખેન ! ખેન ! શરમાઓ નહીં, શરમ સર્વે
 શુભ કામોને ખરાબ કર્તા છે !

વિદુષક—અલી કામા ! શું જીએ છે ? નાંખતે આ રેતીનું
 ઢેપું. તારા વીલાશીયાની આંખમાં. પકડીલ્યોને
 આંખો ચોળે છે એટલામાં (પકડે છે.)

જમાદાર—કેમ હવે પકડાયોકની ?

વિલાસાનંદ—ભાઈ પેટ પાક્યું ત્યાં પાટો ક્યાં બાંધુ ? મા-
 હારાને માહારાએ દગો કર્યો તેમાં તમે બાહાદુરી શા-
 ની માનો છે ?

કામાગવરી—ફુટ પાપી ! થોડી વખત ઉપર તું કેવો હતો !
 ને અતારે “માહારાને માહારા” શબ્દો વાપરે છે !
 બાળને તારી એ જીભ !

કમળાનંદ—(સેહર નજદીક જઈને) ભાઈ ! હવે શેહર
 આવી પોહોચ્યું !

વિદુષક—(ઓતાજનને) જીએ તારે ભાઈ ! જીએ વરઘો-
 ડો ! સાજનમાં ભેગા થાઓ ! છુદ્દી ચોખ્ખી રાખી
 સર્વે, નીતિ વાટે જાઓ ! અલ્યા ભાઈયો ! આ દ-
 રવાજ કરતાં નીતિનો દરવાજો રાજના મહેલ પાસે
 જવાને ટુંકો પડશે માટે કામાનેતો એ રસ્તે લઈ જા-
 ઓ ! હજી વિલાસાનંદ ભાઈને એ દરવાજો જવું
 દુરસ્ત નથી લાગતું માટે મરજી હોય તો બોખરા
 થવાદો.

(પડદો પડે છે.)

દર્શન ૪ થું.

સ્થળ—રાજદરબાર.

ચંદ્રસિંહ...વિવેકવર્મા...વિલાસાનંદ વિદુષક ..જમા-
દાર...છડીદાર...શીપાઈયો ..ચોર ..વિગેરે.

ચંદ્રસિંહ—માહારા ન્યાઈ નિમકહલાલ પ્રધાન ! હજુ સુ-
ધો પેલા દુષ્ટોને પકડી સિપાઈઓ કેમ ન આવ્યા !
શું દુષ્ટો હાથથી છટકી તો નહીં ગયા હોય ! જરા-
વાર રાહ જુઓ અને ના આવે તો બીજા સિપા-
ઈઓને પછાડી શોધ કરવા મોકલો.

વિવેકવર્મા—કૃપાનિધી ! સિંહના મોઢા આગળ શીયાળનું
ગજુ કેટલું ? દુષ્ટો ગમે તેવા ચતુર હશે તોપણ
આપના ન્યાયના પુત્રે કરીને તેમની આગળ દુષ્ટોનું
કાંઈ ચાલશેજ નહીં, તે આવતાજ હશે.

છડીદાર—(પ્રવેશ કરી) રાજદરબાર કેટલાક સિપાઈયો
દુષ્ટોને પકડી લાવી આપના માં આગળ રજુ ક-
રવાની રાહ જુએ છે. કૃપાસિંધુની મરજી હોય તો
તે લોહને પ્રવેશ કરવા દઉં.

વિવેકવર્મા—ઝટ આવવાદો.

(દુષ્ટોની સાથે સિપાઈઓ પ્રવેશ કરેછે.)

જમાદાર—(સલામ કરી) દયાસિંધુ ! ન્યાય તત્ત્વ અગાડી
કૂકર્મથી કાંપતા દુષ્ટો તરફ નીધા કરવા કૃપા કરો.

ચંદ્રસિંહ—પ્રિય પ્રધાનજી ! આ દુષ્ટોને પુછો કે તેઓ
પોતાનાં પાપી કર્મો કબુલ કરેછે ?

વિવેકવર્મા—આપની આજ્ઞાનું સારે ચાલવા તત્પરદું મા-
હારાજ ! (યુનેગારોને) ઈશ્વર માથે રાખી જે બન્યું
હોય તે સાચે સાચુ કહીદો.

વિદુષક—(પ્રવેશ કરી) જુઓ બાઈ સાહેબની ખુબી !

અનીતિની મોજ મઝા. અત્યારે કેવું ઘુંટણીએ પડવું
પડ્યું છે, પાપી ગુનેગાર આંખોને કેવી નદી સલા-
વવી પડેછે, અને દયાળુ ઇનસાફ લેવાને હાથ કેવા
જોડાયલા છે. અને માથુ કેવું વારમવાર નમનતાઈ-
થી નમેછે ? વગર વિચારે કામ કર્યાનાં આ ફળ.

વિલાસાનંદ—દયાસિંધુ ! માહારા પાપી કૃત્યોનો હેવાલ મા-
હારા પાપી મોઢેથી સાંભળ્યે આપના ન્યાય પવીત્ર
જ્ઞાન અપવીત્ર થયે. માહારી પાપી જીભ અગાડી
વદવાને હીમત ધરી શકતી નથી.

સીપાર્શ્વ—આડી ડોઢી ટપ ટપ મુકીને સાંધો જવાબ આપને ?

વિલાસાનંદ—(નમનતાઈથી) (લાવણી.)

હે કૃપાધના માહારાજ મુજ પાપીનો, (૨)

પાપી જે છે હેવાલ લક્ષથી મુજો.

મુમિત્ર શીખામણ ગણી નહીં મેં સારી, (૨)

મેં કરી મિત્રતા કપટ રૂપમાં ઘાડી.

મુજ કમ અફલથી કર્યું કામ મેં ખોટું, (૨)

તોડાવી નાંખ્યું હુંજ હલાલી જોડું.

મેં પુરો કીધો વિશ્વાસઘાત સાથીને, (૨)

હું છટકી નાઠો લઈ સાથ નારીને.

મેં વીચાર કીધો નહીં કાંઈ મનમાંહી, (૨)

વળી સિપાર્શ્વ મારી ખુન કર્યું મેં ત્યાંહી.

હું ગુનેગાર છું કરો મૂજને શીક્ષા, (૨)

ઘટતી જે હોયે નથી કાંઈ અપેક્ષા.

વિવેકવર્મા—(કામાગવરીને) અને તું શું કહેછે ?

કામાગવરી— (મારશોકી.)

પુછોછો શું મહારં પ્યાન, પાપી પુરી રે;

કીધું કામ મેં મુકી જ્ઞાન નીતિ ચુકી રે.

વીચારું નહીં દીલ કાંઈ, પાપી. બદલો મળ્યો આવી આંહી, નીતિ.
 આપી શીક્ષા પ્રભુએ આજ, પાપી. ઉભારે'યું પડ્યું મૂકીલાજ, નીતિ.
 બબીચારે ફસાઈ હું નાથ, પાપી. નીકળીગઈ છોડી સાથ, નીતિ.
 ઇંદરવરણું જોઈ આંખ, પાપી. ગ્રાહ્યું પતંગ પેરે હાથ, નીતિ.
 મારી નાંખો કે બચાવો કાય, પાપી. મહારાહોતમ આપનેમાય, નીતિ.
 રે! રે! ધીમ્ર પડ્યો અવતાર, પાપી. જનમી નહતસારથાત, નીતિ.
 ગુમાવી આપદાદાની લાજ, પાપી. અવતરતાં નકરડ્યો નાગ, નીતિ.
 ઇંદ્રવજ્રથી હોત છેદાઈ, પાપી. પરથર સાથ હત પરકાઈ, નીતિ.

ચંદ્રસિંહ—અરે ગુનેગારો! તમારી કષ્ટલાત ઉપરથી તમારે
 માથે મિત્રદ્રોહનું, ખુનનું વીગેરે કેટલાંએક તોહોમતો
 પૂર્ણ રીતીએ સાબીત થાયછે. વળી મહારા રાજ્યનો
 કાયદો એવો છે કે અનીતિની વાટે જનારને હું પી-
 ડી પીડીને માર્યા વગર બીજી શીક્ષા કરતોજ નથી,
 માટે તમારે ખુશી યા, નાખુશીથી પણ દેશના સુખ
 અને ન્યાયને માટે તેને શરણ થવું પડશે. તે કારણ-
 સર તમારે જે કાંઈ કેહેવું હોય તેની આ રાજદર-
 બારે રજા આપેછે.

વિલાસાનંદ } નહીં મહારાજ! આપના ન્યાય રાજને કલંક
 કામાગવરી } લગાડનાર-ફુછોને અવળી મતિ સુઝી કુકર્મ
 કર્યા પછી હવે બચાવમાં કેહેવાને કાંઈ બાકી
 રહ્યું નથી.

ચંદ્રસિંહ—

ઠરાવ.

ગુનેગારોની આપેલી કષ્ટલાત ઉપરથી સાબીત થાયછે કે:-

૧. નંબર ૧નો ગુનેગાર જે વીલાસાનંદ તેણે મિત્રદ્રોહનો
 ગુન્હો કરી તથા મિત્રની સ્ત્રીને બમાવી બબીચાર કરી બદ-
 દાનતથી તેને લેઈ વગડામાં નાસીજઈ પ્રરપ છતાં બેદરકા-
 રીથી સ્ત્રીહત્યા કરવાની મતલબથી ધા કરવા જતોહતો

એમ આ પ્રત્યક્ષ ઉભલા સાપાઘએના કહેવાથી પૂર્ણ રીતે માલમ પડે છે.

૨. વળી તાહારી કપ્પલાત ઉપરથી સાફ માલમ પડેછે, કે તે આમારા દરબારી સાપાઘનું જુન કપું.

સમય હવે બીજા પુરાવાની જરૂર નથી. માટે હું હુકમ કરુંછું કે—તું ઘણેજ પાપી, ચોર, નીર્દય છું તેથી પ્રથમ તને એકઝી ફાંસીની શીક્ષા બસ નથી પણ તને તાહારા કૃત્યનું ફળ બરાબર રીતે મળવું જોઈએ કે જેથી આ જગતના લોકો તાહારા જેવાં ઘાતકી કામ કરતાં બીડે; માટે તને આજથી આઠ દીવસ સુધી તાહારે શરીરે કૌવચ લગાડવામાં આવશે, અને દરરોજ તાહારા શરીરમાં બાવળની શૂળો ભોકવામાં આવશે. એવી રીતે શૂળો ભોકી છેવટે ફાંસીને લાકડે લટકાવવામાં આવશે.

નંબર. ૨ નો ગુનેગાર જે સ્ત્રી તેણે પોતાના પતિને ભોળવો વિશ્વાસઘાતથી પતિવ્રતાનું અંડન કર્યું તે તેની કપ્પલાત ઉપરથી સાફ માલમ પડેછે.

સમય હવે બીજા પુરાવાની જરૂર નથી. માટે હું હુકમ કરુંછું કે—તને આ ગુનેગારને ફાંસી દીધા પછી તરતજ તેને તેજ દિવસે ઘટારત રીતે કાપદા પ્રમાણે ફાંસી દેવામાં આવશે.

(વીવેકવર્માને) પ્રધાનશ્રી ! આ પ્રમાણે અમલમાં લાવવા હાલમાં તેએને તુરંગાધીશને હુકમ કરી તુરંગમાં રાખો. વિવેકવર્મા—જેવી માહારાજની આજ્ઞા. (જમાદારને)

ફુછોને પુર્ણ જાપતા સાથે તુરંગાધીશને સોપો.
જમાદાર—બહુ સારું સાહેબ. (લઈજાયછે.)

ડોપસીન.

દર્શન પ મું.

સ્થળ—વંધશાળા.

ચંદ્રસિંહ...વિવેકવર્મા...ગુરંગાધીશ...વિલાસાનંદ...કા-
માગવરી . વિદુષક...સિપાઈ...અને જોવા આવેલા કમ-
જાનંદ વીગેરે ખીબા લોકો.

વિદુષક—(વિલાસાનંદને જોઈ) આહોહોહો ! આહા-
હા ! શું શરીર સાર છે ! કેવું જાડુ જાડુ પીણું રેલે-
ચક જેવું થઈ ગયું છે ! આ કૌવચ કાઢીએતો ઠીક
કામ કર્યું છે ! આહાહા ! યુજોએતો જાણે શરીરની
ચાયણીજ ખનાવી દીધી છે ને ! આવો બાઈ ! ની-
તિ અનીતિ ચાળવી હોયતો ચાજો ! હવે હમણું
અનીતિ ભવાનીનો ભોગ અપાય છે જોઈ લેજો બા-
ઈની ખુખી. (કાખલીઆ કુટી કુદે છે.)

ગુરંગાધીશ—ચઢો હવે એમ્મતો-કર્યા કર્મ ભોગવો. પેહેલેથી
સમજ્યો હોતતો આ ખીલતી યુવાનીમાં અડતુ મળ-
ત ? વાર પણ તે પેહેલાં તાહારી જે ઇચ્છા હોય
તે કહી લે.

વિલાસાનંદ—(રડતાં રડતાં) માહારી કાંઈ પણ ઇચ્છા ન-
થી, પણ ફક્ત માહારી કમ અફલથી માહારી સ્થી-
તિ થઈ તેવી ઉગતા યુવાનોની ન થાય માટે માહારે
જગત પ્રત્યે એ હીતનાં ખોંધ વચન કેહેવાનાં છે તે
રજા હોયતો કહું, અને તે આગમચ મારે કમજાનંદ-
ને મળવું છે.

ગુરંગાધીશ—પણ પ્રથમતો તાહારે દાદરા ઉપર ચઢવુંજ
પડશે પછી જો રાજગુની મરજી હશે તો રજા આ-
પશે. (વિલાસાનંદ કાંસીના દાદરા ઉપર ચઢે છે.)

વિદુષક—કેમ ? બાપ જન્મારામાં આવી સરસ જાંચી જ-

ગ્યાએ કોઈ દહાડો કંડી હવા લેવા ચઢ્યાતા? બોલો
હજીએ નીતિનો દરવાજો સારો કે અનીતિનો? ના-
ના. અનીતિનો તો બહુજ સારો કે રાજા ધિરાજના
કરતાં પણ ઉચી જગ્યા મળીએ ને વળી આટલા બધા
લોકો તો ભાઈની ખુબી જોવા આબ્યાએ! વાહ! ધન્યએ.
નુરંગાધીશ—(રાજાને પુછી વિલાસાનંદને) બોલ ભાઈ
બોલ, રાજાધિરાજ રજા આપેછે.

વિલાસાનંદ—હે પ્રિય કમળાનંદ! આ વખતે જોકે તું મ-
ને શત્રુ આપે જોતો હઈશ પણ આ માહારા કરેલા
અધારે કર્મનું ફળ મને પ્રત્યક્ષ મળ્યું માટે દીલની
ધર્મી કાઢી નાંખજે ને યાદ રાખજે કે માહારા જેવા
ફુલ પોતાની કુડી વાંચ્છના પૂર્ણ કરવાના હેતુથી ઘ-
ણા મિત્રો મળશે પણ ભગવતરાય જેવા ખરા અંતઃ
કરણવાળા સુસુ સુશીલ અને નીતિવાત પુરશે તો
ભાગ્યેજ. અરે એતરફ જોતાં હજી માહારા માત
પિતા પણ અહીં આવેલા હોય એમ જણાતું નથી.
અરે! તેમની માહારી આ દશા જોઈને શી વલેહ
થશે! પણ માહારા વાહલાભાઈ! માહારો કાળ પા-
સે આવ્યોછે માટે માહારાથી તેમને મળી શકાય એ-
ટલો વખત રહેશે નહીં તે કારણસર તું તેમને દીલા-
સો આપજે અને માહારા છેવટના માહારા માખાપ
પ્રત્યેના પ્રણામ તે ન હોવાથી હું તનેજ સોંપી જઉં.

(ગજન.)

(દુઃખ હરતા થૈ દુઃખ કેમ આપે ?) એ રાહ.

ભાઈબંધને તું દ્રોહી થવાની મતિત આપીશ કોનેરેં.

કપટ રૂપે નીજ મિત્રની સાથે, મિત્રતાઈ ન રખાવીશરે; ભાઈ
સાચા દીલથી પ્રેમ રાખીને, વર્તે તેવી મતિ દેજરે; ભાઈ
મીત્ર દ્રોહી મિત્ર જેહ બને છે, ફળ હું સમુતે પામેરે; ભાઈ

લજ્જા તેની જગમાં હું ઝાઝાએ, હાલ ખેડાલ બનેછેરે; ભાઈ૦
સૌ મિત્રોની માફ હું માગુ, ગુના સામુ નહીં નેશોરે; ભાઈ૦
મહારા પાપની શીક્ષા મળીછે, પ્રત્યક્ષ સર્વ જુઓછોરે; ભાઈ૦

હે જગદીશ ! જગપાળ ! દીનાનાથ ! વિશ્વંભરા ! તેં મને
આવી દુષ્ટ બુદ્ધિ કેમ આપી ? અરેરે ! તેમાં તારી શી
કસુર ? સાર અને નકાર પારખવાની મને બુદ્ધિ આપ્યા
છતાં મેં નકાર પારખ્યું !!! અરે ! મને આ ભવમાં કરેલા
માહારા ગુનાની શીક્ષા આ પ્રત્યક્ષ મળેછે. હવે આ પા-
પીની ઉપરથી તેના કરેલા પાપ સંબંધીનો ગુસ્સો કાઢાડી
નાંખી આટલી સજા બસ ધારી તાહારા પવિત્ર અરણ્યા-
વિંદમાં ખેંચી લેજે. અને આ કૃના દુનિયામાં માહારા
જેવા દ્રોહી, બિચારી, કપટીયોને આ પ્રત્યક્ષ દાખલા-
થી કૃષ્કો લાગ્યો તો હથે પરંતું માહારા જેવા મુઠ મતિના
મનમાં નહીં લઈ માહારી પેઠે માહા દુઃખને પામી અરાખ-
ખસ્ત થયે, માટે હે જગદીશ્વર ! તેઓના મનમાં દયાભાવે
સારી પ્રેરણા કરજે. (આંખમાં ઘણાંજ આંસુ સાથે)

અરે સજ્જનો ! અને માહારા સ્નેહીયો ! તથા મિત્રો !
આ માહારા પશ્ચાતાપનાં અને જાત અનુભવનાં વચનો
સત્ય માની કોઈ પણ દિવસ કોઈ જનો મિત્રદ્રોહી કદી
યશો નહીં તેમ બિચારની પણ કુડીમતિ દીલમાં લાવશો
નહીં. અને જે લાવશો તો માહારી પેઠે આખરે અત્યંત
દુઃખ પામી અકાળ મૃત્યુને સ્વાધીન થશે. હું મરું તે
તમને ઈશ્વર સ્વચ્છ મનના રાખે એવી પ્રાર્થના કરવા જા-
ઉઠું, પણ બાઈયો હવે તો માહારે મોત નજદીક આવ્યું
છે અને તે તુરંગાધીશ રૂપે મને ઉતાવળ કરાવે છે તથા-
પિ આ નિર્થક દુનિયામાંથી માહારા મિત્રોને માહારા મોત
વખતનાં હૃદયમાં કોરી રાખવા લાયક વચનો કહ્યા વિના

જવાતું નથી કારણ માહાર હૃદય ઉભરાય છે. જાણો છો કે સ્ત્રીયોને તો ધરમાં ખેતી રહી કૃત ધણીની મરજી સાચવવાની છે તથા તેના મનમાં પોતાનો સારો અભીપ્રાય હસાવવાનો છે પણ પુરુષને તો આખી દુનિયાનું મોં રાખી નામના કરવી પડે છે. તે નામના મેળવવા માણસે સત્યતા, પ્રમાણિકતા તથા પવિત્રતાથી હરકોઈ કામમાં દીર્ઘ અને ભવિષ્ય વિચારો તથા તેના ગેરફાયદા અને ફાયદાને એક ત્રાજવામાં જોખી ફાયદા ગેરફાયદાથી વધારે થાય તો પછી તે કરવામાં ખંતભાવ અને કૃતેહથી મંડ્યા રહેવું પરંતુ જેથી હાની થાય તેનું નામ પણ ન લેવું. બાઈયો ! માણસ ડાહ્યાપણથી બોલે છે પણ કરતા નથી તેમ મેં કહ્યું છે તથાપિ “પાછળથી પસ્તાય છે દેખે જ્યારે દુઃખ” એમ મને થયું છે. માહારી અહીંયાં જે દશા થઈ તે તો કાંઈજ નથી પણ હજુ હવે ધૈર્ય શી સજા કરશે તે દેખી ત્રાસ પામીશ. બાઈયો ! જાઉં છું. કૃપા રાખજો ને તમારાં બાળકો માહારી સ્થિતિએ અગર માહારાથી હજકડી સ્થિતિએ ન પોહોએ માટે નીતિની વાટે જવાની હરનીશ શીખ આપી શીખ દેતી વખત માહારી સ્થિતિ યાદ દેવડાવજો. બાઈયો ! હવે તો છેવટના પ્રણામ છે.

નુરંગાધીશ—ચાલ હવે દાદરો પડે છે.

વિલાસાનંદ—બાઈ, હવે થોડીવાર છે; જરાતો કૃપા રાખો. હે મિત્રો! છેલ્લા બે બોલો એ છે કે—માણસ બધા પ્રાણીયોથી એજ ગણાય છે. તેને જ્યારે આવા અલ્પ કારણથી મરવું પડે છે ત્યારે શું શરમ બરેલી વાત નથી ?? ગર્થે વ કે જ્ઞાન પણ બિનચાર જેવું તો કરે છે પણ તેઓ તો અસાની છે અને આપણે તો જ્ઞાનશતાં જ્યારે તેની બરોબર આચરણથી ચાલીએ

તારે માણસ અને જનવરમાં ફેરશે ? અરે ! આપ-
ણે તો તેના કરતાં પણ ખુંડા માટે બુદ્ધિવાન પુરુષોએ
બુદ્ધિવાન તથા વખાણવા લાયક કાર્યો કરવાં જોઈએ
માટે હે મિત્રો ! બ્યભિચારનું નામ બુલ્લી જાઓ.

ચંદ્રસિંહ—(સ્વગત) આ માણસ તો ચોખ્ખો થયો હવેએને
મારીનાંજે શું થવાનું છે માટે હું જાણું છું કે તેને
જીવતો રાખુ પણ...

ગુરંગાધીશ—ચાલ બાઈ સાવચેત થા? (દાદરો પાડે છે.)

વિદુષક—ઓહોહો ! અલ્યા આ કુલ શાંતાં પડે છે ? સ-
મન્યા સાહેબો ? જો માણસનામાં નીતિનો પ્રવેશ
પૂર્ણ રીતીએ આખરે થાય તોપણ તે ઈશ્વરને ધ-
ણોજ સંતોષકારક લાગે છે તેનું પરીણામ આ કુલ
વૃષ્ટિજ છે.

વિવેકવર્મા—ઓહો ! રાજધિરાજ ! આ આપના નેક ન્યા-
યનું પત્યક્ષ દર્શન કુલ વૃષ્ટિજ છે. (આ સાંભળી
પ્રજા અતી હર્ષથી આનંદના પોકાર પાડે છે)

ચંદ્રસિંહ—(વિચારમાં) અરે ! આ શું થયું ? આવા દૈવી
જીવને ન્યારે નીતિની પૂર્ણ અસર થઈ તારે ઈશ્વર
પાસે શું કરવા મોકલ્યો ? જો માણસને અસર થાય
તો પછી તે પોતાના દુષ્ટ કર્મોથી પોતાને જીવતો મુ-
વા જોવોજ ગણી ઘણા સારા પાયા ઉપર ચઢી જ
ય છે અને મૃત્યુ કે જીવતદાન તે તેને સરખુજ થઈ
પડે છે. અને જો આવા સુધરેલા પાયા ઉપર આ-
વેલા પુરુષો આટલી બધી અસર થયા પછી મા-
હારા રાજ્યમાં હોય તો લોકોને બોધથી ધણોજ ફા-
યદો કરી શકે. પણ હવે શો ઉપાય ? જે થયું તે ખરું.

ગુરંગાધીશ—(કામાગવરીને) ચાલ ચઢ હવે એસ્તો ! વાર

પણ તે પેહેલાં તાહારે જે કેહેવું હોય તે કહી લે.

કામાગવરી—(કાંસીના દાદરા ઉપર ચઢી ખુબ આંસુથી)

(બાહીર રામા ભીતર રામા,) એ રાહ.

હે પરમાત્મા! તુજને હું વંદુ, આશીશ આપો તમે દયા સિંધુ.હે
પાપીની બહારે આપજ આવો, કૃત્ય મહારાં દીલમાં નવલાવો.હે
કૃત્ય કુડાં મેં અતીથે કીધાંછે, તે દીલમાં તેંતો જાણીલીધાંછે.હે
તેની માફી તમે આપો મનેરે, યાચુ પ્રભુ દીન નીશ તનેરે.હે

અરે દુરભાગ્યા! અરે! કાઠીપડ્યા જોખનના કામ! પ્રથમ
થી હું સમજી નહિ કે વાંઠાઓતો પોતાની જાતના મગર
બની એક ઉપર સો સ્ત્રીયો લાવી ઘરમાં હાંધાની માફક
ખડકથે. ભાયડો જાત છે તે નિર્લજ માટે જે કરે તે તેને
પાલવે કારણ કે નિર્લજ પુરુષો બિચારની સજાને ગ-
ણતા નથી પણ કોમળ સ્ત્રી જાતીને તો હમેશ પુરુષના તા-
બામાં રહેવાનું છે માટે હરેક કામ આરંભતાં પૂર્ણ વિચાર
કરવો જોઈએ. પુરુષો તો એક સ્ત્રી નહીં ગમે તો બોજી
લાવશે, તે નહિતો ત્રીજી, ચોથી થાક્યા વિના કર્યા કરશે પણ
આમ કરવું સ્ત્રીને પાલવશે નહિ, કારણ કે સ્ત્રીની ખુબ-
સુરતી ગઈ તેના સાથે માણસમાં તેની કીમત જાય છે
અને જાં કે તેનામાં પૂર્ણ કામ હોય તો પણ તેને કોઈ આહાતું
નથી પણ ડોશી કે ડોશીમા નામથી બોલાવે છે અને વૃદ્ધ
પુરુષ તો ગમે તેમ કરી શકે પણ કાંઈ સ્ત્રીથી એક ધણી
ન ગમે તો હજારો ધણી થતા નથી અને કરે તો હજારો
પેઠીને કલંક લાગે છે માટે શાંણી સ્ત્રીયોનું એ કામ નથી.
માણસને કામ ઉત્પત્તીમાં કાંઈ ડાહ્યાપણ આવતું નથી તો
પણ આગ્રહથી તેને આમંત્રણ કરી તેની આસનાવાસના
કરવી જોઈએ. એતો ખુલ્લુજ છે કે પુરુષ ખરા રણ
માં સ્ત્રીને રવડતી તજી પણ સ્ત્રીથી કાંઈ તેમ થાય નહિ

માટે હે શાંણી બેહેનો! હુંતો કદાચ બુલી તો બુલી પણ
તમે કદી બુલશો નહી. અરે !!!

(લલીત.)

પર પુરુષનો કો કદી કરો, ન વિસવાસ તો, સૂખથી કરો.
કદિ કરો દિલે, તો પછી મરો, કુખિજ જગતમાં સિંધુના તરો.
સહુ સ્ત્રીયો તમે, સૂણુને અરે, ન બિચારથી કામતો સરે;
પછિથી પામશો, દુઃખતો બહુ, વચન રાખુને યાદ હું કહું-
પતિજ નીજનો જેહથી રમે, કદિ દગો કરે ઇશ તો દમે;
કરમ મેં કર્બો, જે ઘણાં કુડાં, ફળજ ભોગબ્યાં તેહનાં બુડાં.

(રાગ સિતાજના મહીનાનો)

ધર્મો હીત વચન ન કાંન, સખીયે જે કહ્યાં;
તેના સાથે કર્યો મેં વિરોધ, સાચાં વેણુ નવ લહ્યાં.
પતિ ભોળો ભોળવીયો મૈય, કરી છળ બેદને;
તોએ ગણતો હતો પ્રિય. પ્રાણુ, હંમેશાં તે મને.
એવા નિર્મળ પતિને આપ, તજી હુંતો ગઈ;
પ્રભુ કેરી ભારે ગુનેગાર, અરે હુંતો થઈ.
લાજ છોડી જગતની માંહ, શિયળ ભંગ મેં કર્યું;
તેમાં ઢોંગી દીકું અતિ સુખ, અંતે મરવું પડ્યું.
સહુ અવનિની બેહેનોને વેણુ, કહુ અરં હીતનાં;
રમશો ધારી ન કોઈ આપ, ગણી સૂખ ચોતમાં.
એમાં પામશો અતીશે દુઃખ, મહારી પેઠે અરે;
અંતે ધાશે પ્રાણુનો નાશ, રે જશે આખર.

અરેરે! હે પ્રભુ! મેં કાંટાના ગ્રાંખરાના જાળામાં ગુલા-
બના કુલની આશાએ માહારી સખીનાં હીતનાં વચન ન
માંની કર ધાલ્યો પરંતુ કાંટા તે કાંટાજ! કૌવચમાં પદ્મ
પેદા થાયજ નહિ. ખરી વાત છે કે કોઈ દિવસ અસત્યનું
બળજદે ટકવુંજ નથી. મને આ વખત માહારા અધોર

કૃત્તનો અતિ પરિતાપ થાયછે, પણ “અવસર ચુકે તો વેવ-
લાંજ.” અરેરે !!! હવે પસ્તાવું કથા કાયદાનું નથી.

વિદુષક—સ્ત્રીની બુદ્ધિ પાનીયે તે કાંઈ અમસ્તી કેહેવાય?
તોપણ ઘણી ખુશીની વાત એછે કે સ્ત્રી જાતીમાં
આટલું ડાહ્યાપણ પાછળથી પણ આવેછે, તથાપિ
પુરુષની પેઠે આગળ બુદ્ધિ પોહોચતો નથી. આ સ્ત્રી
બાણેલી છતાં પણ કામાગ્નીની ગ્રાણમાં ઝપટાઈ ગઈ
કારણ કે સ્ત્રી જોઈલું બુદ્ધિથી વર્તેછે તેના કરતાં હક
અને ઇચ્છા પ્રમાણે વધારે જલદીથી વર્તે છે. તો
પણ શાખાશીની વાત છે કે જતાં જતાં પણ ડાહ્યા-
પણ આવ્યું. નીતિનો તો એમજ પ્રકાશ છે. અની-
તિ કથીર છે પણ નીતિ કંચન છે.

ચંદ્રસિંહ—(તુરંગાધીશ દાદરો પાડવા જાયછે એટલામાં)
સજ્જ કરો સજ્જર ! (પ્રધાનજીને) આટલેબધે દરજ્જે
અસર થએલા માણસને મારવાથી શું વધારે છે ?
જો ઉલટી તેને બચાવી તેને બોધ કરી દેશ સુધારે,
એવી ફરજ સોંપીશું તો ઘણેજ કાયદો થશે. આ-
પણા પેહેલા કૃત્તમાં જુલ થઈ પણ હવે મને આ
વાત પસંદ લાગેછે. કેમ ? તમારી શી મરજી છે?

વિવેકવર્મા—આપનું કેહેવું એજીતો છે, પરંતુ એથી આ
પનાજ હાથે ઘડી કઢાયલા કાયદાનો ઠરાવ આપનાજ
હાથે તુટે છે.

ચંદ્રસિંહ—પણ તમે વિચારતા નથી કે સજ્જ કરવાનો અર્થ
શો? સજ્જ કરવાનો અર્થ એજ કે લોકોને શીક્ષા વળે.
હવે તે જો સજ્જ વગર પણ થઈ શકતું હોય તો
અમુલ્ય પ્રાણીયોનો ઘાત કરવાથી શી નામના વધશે?
માટે શાંણા પ્રધાન કાંઈ વિચાર કરી ફરીથી કોહો.
એ જીવશે તો બીજાને પણ શીખ આપશે,

(૧૧૬)

વિવેકવર્મા—(ચોક્કાસ નહીં માટે) હા રાજા ધિરજ ! આપ કોહોછો તે અરૂંછે માટે તેમ કરવમાં કાંઈ હરકત નથી.

ચંદ્રસિંહ—પ્રધાનજી ! ત્યારે તો તેને અહીં બોલાવી કોહોકે તાહારી સાચા લાગણી પરથી દયા ઉપજી રાજાધિ-રાજા તને જીવત દાન આપેછે પરંતું એટલીજ સજા કરવામાં આવેછે કે તાહારા પોતીકા અનુભવથી તાહારે અઠવાડીયામાં એક વાર આ દેશની પ્રજાને તાહારા પૂર્ણ જીવસાથી બોધ આપી સુધારી દેવી. તેમ નહીં થાયતો તાહારી માફ થએલી સજા ફરી-થી તને ભિટવા આવશે.

(વિવેકવર્મા રાજાના હુકમ પ્રમાણે કેહેછે તે સાંભળી.)

કામાગચરી—(હાથ જોડી નમ્ર નમન સાથે.)

(રાગ વણુઝારો.)

પ્રભુ!!! માંતુ શું તુજ ઉપકાર, છોડી ગુનેગાર અપાર,
રૂડીમતિ દીધી દયાળ, જેથી બચાવી મહારી કાય.
તું સર્વતું રક્ષ કરતો, હોય દુઃખ તે સ્વામી હરતો;
તું પુરો સત્ત્વ દયાળ, છોડી ગુનેગાર—

રાજા ન્યાયને સત્ત્વવાદી, જેના માંહી મતી રૂડી વાધી,
તે કીધી પ્રદીપ્ત તે સાર, છોડી ગુનેગાર—

મહારા માત તાત હરખાશે, કેટલાં આનંદી થાશે,
દેશે કેટલી આશીશ રાય? જેથી બચાવી—

સુખ સંપત્તી મહારાજાની, પ્રભુ વધવા યાચુ તાંણી,
દુઃખ રાખી સર્વ તું દૂર, છોડી ગુનેગાર—

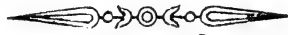
તે ઉગારીછે જવ સ્વામી, વાચા દે હે ગુણગામી,
તહારી દયા વિના નવ કાંય, જેથી બચાવી મહારી કાય.

ચંદ્રસિંહ—માહારી પ્રિય પ્રજા ! હાલ બનતો દેખાય જો-

ધને ઘેર કાંઈક પાછા લઈ જાયો. મિત્રો કેવા હાની કારક નીવડે છે તેનો આપણા રાજ્યમાં માત્ર એક જ દેખાવ બન્યો છે. આ કરતાં ઘણાક બીજા મિત્રો વધારે હાનીકારક નીવડે છે, તેનું કારણ ક્રૂર મિત્રતા કરવાની આતુરતા તથા મિત્ર પરિક્ષાની એ દરકારી છે. માણસ જોતાની મેળેજ પોતાના પગ ઉપર કુહાડી મારી પગ ધાયલ કરે એમાં કાંઈ નસીબનો, ઈશ્વરનો, મિત્રનો કે સગાં વાહાલાં વીગેરે બીજા કોઈનો દોશ નથી. કેટલાએક ધનવાન પુરુષો ગરીબ મિત્રો કરતાં લજવાય છે, પણ આમ કરવામાં ઘણીક વખત તેઓ ભૂલ ખાય છે, કારણકે જે કાયદા અને ગુણો જરીઆનના પોશાકમાં નથી સમાતા તે કદાચ મેલા ચીંથરીયા લુગડામાં મળી આવે છે, માટે પ્રથમ હરકોઈ માણસે મિત્રતા કરતાં તેની સ્થિતિ, તેના આળા, તેનો વેશ અને તેના કદરૂપા કે ખોડ વાળા ચેહેરાપર લક્ષ ન દેતાં તેની—બુદ્ધિ, ડાહ્યાપણ, ગાંભિર્યતા, વિચારશક્તિ, અપારજ્ઞાન, વિવેકતા, સુશીલતા, સભ્યતા, નિશકપટી, નિશકલંકી, પ્રમાણીક, સુભિચ્છક, સમાન અથવા ભ્રાતૃભાવ; પરોપકારબુદ્ધિ, ઈર્ષ્યાહીનતા, અને તેના મિત્રોની ચાલચલગત તથા અસર કારક શિખામણ, લાલચ અથવા ઠપકાથી આડે રહેતે જતા મિત્રને પૂર્ણ રીતિએ સમજાવવાની શક્તિ— આ ગુણો અવશ્યે કરીને મિત્ર કરતા પહેલાં જોવા જોઈએ કારણકે આકાશ કાળ થયું હોય તેમાંથી વર્ષાદપડે છે પણ વાદળાં રહીત આકાશમાંથી કાંઈ પડતું નથી, તેમ ગરીબ સ્થિતિના નિરાશ્રીતપણાશ્ચિ વાદળાથી કાળા થએલા મિત્રોમાંથી સદગુણ શ્ચિ ઝરણ ટપકવાનો સંભવ છે. આ ગુણો કોઈક માણસમાં મળી આવે તે છતાં પણ કેટલી એક બારીક તપાસ કરવી જોઈએ; કારણકે સર્વ કોઈ મિત્ર-

તા ખાંધવા આવે તારે અસ્તાનતા ઢાંકી પોતાનું ડાહ્યાપણ,
 વિચારશક્તિ અને શિખામણ દેવાથી તમારે મન પિંગાળી
 તમને ભોળવી નાંખશે પરંતુ યાદ રાખજો કે મિત્ર કરતા
 પેહેલાં મિત્ર થનારને અમુક મુદત સુધી સખત યુક્તીઓ-
 થી તપાસી તેનો પૂર્ણ અનુભવ લીધા પછી સત્યમાર્ગમાંથી
 જો તે અચળ માલમ પડે તોજ તે મિત્રને લાયક છે. ટુંકા-
 માં મિત્ર કરતાં તેનો પૂર્ણ અનુભવ લેવો કારણ કે ઝીણું
 વસ્ત્ર પેહેરવાનું હરકોઇને ગમશે પરંતુ તે થોડા દિવસમાં
 ફાટી જશે તેમ વિદ્વતાનું જૂઠું ડોળ ઘાલનાર અને મિત્ર
 થવાની ઇચ્છા રાખનાર, પ્રથમ વિવેક, ડાહ્યાપણ, અને
 જ્ઞાનથી તમારે મન હરણ કરશે અને થોડોક વખત વીત્યા બાદ
 જોમ ઝીણું વસ્ત્ર ફાટી જઈ પેહેરનારના ગુહ્ય ભાગો દ-
 શીયે છે તેમ તમનેજ ઇજ્જતકારક તમારો નવો મિત્ર નીવ-
 ડશે. પ્રથમતો શા ઇરાદાથી તમારી મિત્રતા કરવા માગે છે
 તે વાત તેને પુછીને નહીં પણ તેના ચેહેરા અને લક્ષણ
 ઉપરથી વર્તી કાઢવી જોઈએ. હાલ વખત ઘણો થઈ ગયોછે
 માટે માહારી શાંણી તથા સુશીલ પ્રજાને વધારે ન અટકા-
 વતાં તે શીઘ્રે રસ્તે શાંતતાથી પોત પોતાને ઢેકાણે જઈ હં-
 મેશ સાવચેતીથી વર્તે તથા આનીમાફક રાજ્યના ન્યાય-
 શાસ્ત્રની સત્તાવીસમી કલમના એક અક્ષરને પણ આધીન
 ન થાય એવી આશા રાખુ છું. (પ્રજા ઘણા હર્ષથી ખુ-
 શાલીની તાળીયો પાડે છે ને રાજા કમળાનંદને બોલાવી)
 હે આ તાહારી સુધરેલી સ્ત્રી. આશાછે કે તે તને
 હવે સુખ આપશે. એના વીશેના ખોટા વિચારો તું
 હંમેશને માટે કાઢાડી નાંખજે. થનાર વસ્તુ થઈ ગઈ છે.
 યવાકાળ અગાડી કોઈ ડાહ્યું નથી. દેવતા પણ ભૂલ કરેછે.
 કમળાનંદ—માહારા મનમાં પણ આપના જેવીજ અસર

થવાને લીધે આપની આત્મા માથે ચઢાવુંકું.
 વિદુષક—જુઓ ગધેડે ખેસનારનું માં! પણ અથે હમણાં
 નાતિને ઘોડે ચઢવાનું મળથે. સારી રીતે ચાલો !
 નાતિ દેવી ગાલો ! સુખ સાગરમાં ચડાલો ! લાગુ
 કેવો બહાલો ! ઓલ રાઈટ વેરી ગુડ. (જાય છે.
 રૈયત વીગેરે સર્વે રાજની ઉદારતાથી ખુશી થતા
 ઘેર જાય છે.) પડદો પડે છે.

અંક ૫ મો.

પાત્ર.

ચંદ્રસિંહ... ..રાજ.
 વિવેકવર્મા... ..પ્રધાન.
 પ્રમાણીકરાયકમળાનંદનો પિતા.
 ભગવતરાયકમળાનંદનો મિત્ર.
 રમણીકરાયવિલાસાનંદનો પિતા.
 અક્ષયશંકર... ..એક વૃદ્ધ પુરુષ.
 કમળાનંદ... ..પ્રમાણીકરાયનો પુત્ર.
 વિદુષક... ..હાસ્યજનક પુરુષ.
 હરીભાઈગુમાસ્તો.
 છડીદાર... ..નકી પોકારનાર.
 ચતુરલક્ષ્મી... ..કમળાનંદની જનેતા.
 કામાગવરી... ..કમળાનંદની પત્ની.
 નીતિલક્ષ્મી... ..તેની સખી.
 દયાલક્ષ્મીવિલાસાનંદની જનેતા.
 વિચારશંકર... ..એક વૃદ્ધ પુરુષ.

ત્યારબાદ ફેટલાંક છોકરાં, ફેટલાક માણસો, સ્ત્રીયો,
 ફેટલાક રમણાણી માણસો, એક ચાકર તથા સાંભળવા
 આવેલા ગામના લોકો વીગેરે બાદ સર્વે પાત્રો.

દર્શન ૧ લું.

સ્થળ—કમળાનંદનું ઘર.

પ્રમાણિકરાય...ચતુરલક્ષ્મી...હરીભાઈ...વિકુષક...ભ-
ગવતરાય...કામાગવરી...નીતિલક્ષ્મી...ત્યારપાદ કેટ-
લાંક છોકરાં.

પ્રમાણિકરાય—હે પ્રમુ ! એવો ત મેં તાહારો શો ગુન્હો
કીધો હતો કે માહારી વૃદ્ધાવસ્થામાં માહા મહેનતે
ભિગુ કરેલું આખરુંનું ઝાઝા લુંટાવી નાંખ્યું ? અરેરે ! હવે
હું શું મોં લઈને બાહાર નીકળીશ ? માહારા નામે હજારો
બહીતા તેઓ હાલ માહારી પુઠે ખોટી વાત કરેછે. અરે
પ્રમુ ! તાહારે જ્યારે માહારી આખર આમ લુંટાવી
નાંખવી હતી તો મને પેહેલેથી શે ન ઉપાડી લીધો ?
શું દરેક માણસને કલંક ચઢાવવું એવો તાહારો ની-
યમ છે ? રે ! માહારી સાત પેઢીના નામને બદો લા-
ગ્યો ! હાયા ! હાયા ! તોબા ! તોબા ! આફરીન ! આફરીન !

ચતુરલક્ષ્મી—અરે ! તમે એટલા બધા શાને દીલગીર
થાઓ છો ? હોય ! આખર ગઈ તે નગઈ થવાની
છે ? દુનિયાની ઘટમાળમાં રાયરંક આવી જાય છે.
હવે મન વાળ્યા વગર કાંઈ બીજી સીદ્ધી નથી. અ-
લ્યા ! કેમ આટલો બધો દોડતો દોડતો હરખમાં આ-
વોછે ? શું તું જાણતો નથી કે આ શોકનો વખત છે ?

હરીભાઈ—માણ ! શોકનો વખત કીટી હર્ષનો વખત થયો
છે. પ્રમુએ આપણી બહાર કીધી છે.

પ્રમાણીકરાય—(ચતુરલક્ષ્મીને) પણ એને કેહેવાતો દો
કે શી હર્ષની વાત છે ?

હરીભાઈ—બાપાણ ! કામાગવરી બાબતે માહારાજાએ
દયા આવવાથી છોડી મુક્યાં છે.

- ચુરલક્ષ્મી—હૈ ! હૈ ! હૈ !
 વિદુષક—પાકુ બરાડે બૈ ! બૈ ! બૈ ! બૈ !
 હરીભાઈ—હા મા ! ખરી વાત છે !
 ચુરલક્ષ્મી—ઓહો ! ખરી ખુશીની વાત ! ત્યારે તો એ
 આવતી હશે ! ચાલ હું જોઉ તો ખરી પણ અરે !
 આ કીકીઆરી શાની થાય છે ?
 છોકરાં—હુરે ! હુરે ! હુરે !
 વિદુષક—ભુલ્યાં. કહો કે ક્યાં કર્મની હુરે ! હુરે ! હુરે !
 છોકરાં—(પેહેરેલું લુગડું ખેંચીને) કાકી કેમ છે ? ક્યાં
 જઈ આવ્યાં ? ખુશીતો ખરા ? કેવી મઝા પડીતી
 વાર ? (કામાગવરી વિગેરે પ્રવેશ કરે છે.)
 પ્રમાણિકરાય—આવ્ય ભાઈ ભગવતરાય !
 ભગવતરાય—હા કાકા આવ્યો.
 ચુરલક્ષ્મી—(કામાગવરીને) આવ્ય બેઠા બેશ.
 વિદુષક—અફલ આવીએ ત્યારે મૂર્ખાઈમાં કરેલું કામ
 કેવું સાલેએ ? આંખ આંધુમાં કેવાં ડપકાં મારેએ ?
 માં કેવું લેવાઈ ગયું છે ? અને શરમ રૂપિ સરીતા
 નેમાં મળેલીએ એવા શોક સાગરમાં કેવી તળાએ
 બેસી ગઈ છે ? પોતે ભણી છે તોપણ બોલવાના
 શબ્દો કોણ જાણે ક્યાંએ સંતાઈ પેઠા છે ?
 ચુરલક્ષ્મી—(કામાગવરીને છાતી સરસી ચાંપી માથે હા-
 થ મુકીને) બેઠા ! ગભરાય છે શાવાસ્તે ? હોય. અ-
 ણુપલોટલો આપલો તોફાનજ કરે. ઠોકરો ન આપી
 હોય ત્યાંસુધી ઠાવકાપણું નજ આવે ને બુલ થાય
 પણ થઈ ગએલાને વાસ્તે શોક કરવો એ બાજબી
 નથી. નદીનું પાણી વહી ગયા પછી કેમ રોકાય ?
 હજી પણ સમજીને ચાલશે તો બસએ. વાલ્લા, વંઘ્યાને

વઠ્યા તો એકવાર; કાંઈ વારે ઘડીએ નથવું જોઈએ.
 પ્રમાણીકરાય—અમે આગલ મેડે બેશીએ છીએ. (એમ
 કહી મરદ વર્ગ જાયછે.)

કામાગવરી— (લલીત.)

કરમ ફૂટ હું, હાય હાયરે, કિધુ નહારે મેં, કામ તો ખરે;
 ધિકા પડી અરે! ફુજ કાયમાં, બળિગઈ હતે, ઠીક જગતમાં.
 જતમી હોતના, તો બહુ થતે, જગત આખરે, રે ! નહીંજતે;
 મ્વસુર જેહની, આખર તણી, ફરકતિધ્વજ, નાશ મેં કરી.
 (મુહૂર્તગત થઈ પડેછે.)

ચતુરલક્ષ્મી—અરેરે ! આ શું થયું ? એા બાપુડી તું બો-
 લતો ખરી ! આટલી બધી એકાએક કેમ સ્તબ્ધ
 બની ગઈછું ? ઉઠ બાપુ ! ઉઠ ! અધ્યા હરીભાઈ !
 પાણીનો લોટો લાબ્ય. આ એકાએક શું થયું ? જોતો ખ-
 રો ! દોડ ! દોડ ! વેહેલો આબ્ય. (પ્રમાણીકરાયઆવેછે.)

પ્રમાણીકરાય—અરે ! આ એકાએક શું થઈ ગયું ?

ચતુરલક્ષ્મી—બોલતી હતી પણ એકાએક તેઆમ પડી ગઈ-

પ્રમાણીકરાય—એ ગભરાઈ જવાથી બેશુદ્ધ થઈ ગઈ
 હશે માટે એને પાણીબાણી છાંટો કે સાવધ થશે.
 (પ્રમાણીકરાય જાયછે.)

(પ્લવંગમની રાહ.)

જાણું દીલની માંહ્ય ખોટું હુંથી થયું,
 ભડ ભડ લાગે કાય અગ્નીવિના બળું;
 સમજ્ય મહારી માત ખોટું નહીં જરા,
 લગાડશે દીલમાંદા ગુન્હા હુંથી થયા.
 જેવી તેવી પણ બાળ તહારી માત હું,
 તહારે લેવાની સંભાળ પાકી દયાળતું;
 જોતું કાહાડે ફર, અન્ય ન આશરો,
 કરવો પડે મુજ જીવ, દુઃખ પામી પરો.

ચતુરલક્ષ્મી—આપ ! હજી સુધી પણ તાહારા ઉપર ખોટું
લાગેલું જી રહ્યું એવી તને ખાતરી થતી નથી ?
તાહારા મનથીજ તને જ્યારે ચાનક લાગી છે ત્યારે
હવે માહારે કાંઈ ખોટું લગાડવાની જરૂર નથી. જો
તાહારામાં કદાપિ નાદાની રહી હોય તો માહારે
ખોટું લગાડવું પડે. તું તાહારા મનમાં બે ધડક રહે
કે મને તાહારા ઉપર જરા પણ ખોટું લાગ્યું નથી.

વિદુષક—હવે શું જખમારવા કરશે ? ઓહો ! સાસુનો શું
પ્રેમ છે !!! ‘આદવેર સાસુને વહુ’ એ કેહેવત આ
ઠેકાણે કેવી તદ્દન ખોટી થઈ છે ! બીજી સાસુ હોય તો
ધરમાંથી બળતું લાકડું લઈને સામી થતાં પણ છૂટકો
કરે નહીં અને કૂતરા બલાડીનો વેહેવાર જણાવી
આપે ! બોલોના ફટકા પડે તેતો જીદા. ઓહો ! આવી
સાસુને ધન્ય છે કે વહુ આટલો ગુ-હો કરી આવી છતાં
પણ તેને ધીકારના શબ્દો કેહેવાને બદલે પ્રીતીથી દી-
લાસાના શબ્દો છાતી સામી દાખીને કેવા કેહે છે ? મા
પણ તેને આવી વખતે આવું કરી નહીં શકે ! હાલમાં
નાનો વયમાંથી જ જીદા રહેવાનો અડસ પડે છે તેનું
મુખ્ય કારણ સાસુ વહુનો કુસંપજ છે. જો સાસુ વહુ
આ પ્રમાણે સંપસંપીને ચાલતાં હોય તો ચીનાઈ લોકોનાં
ચારસે ચારસે વરષથી ભિગાં આવતાં કૂટુંબોને હરાવી
દઈ સેકડોના સેકડો વર્ષો ભિગાં રહે પણ હાલમાં તો
પોતાનો છોકરો બાહારથી આવ્યો કે તાહારી વહુએ
આમ કુંડુંને આમ કહ્યું વીગેરે લવવા મંડી જાય છે.

નીતિલક્ષ્મી—બહેન આવ્ય ! આવ્ય ! ખેસ માહારી સા-
થે. હવે તું માહારી સાથે ખેસવાને લાયક થઈ છે.
શરમ હવે કાહાડી નાંખ.

ચતુરલક્ષ્મી—તમે ખેસો ! હું જરા જઈ આવું. (જાય છે.)

કામાગવરી—ખેહેન ! તહારી સુવર્ણ શીખામણ સાંભળેલી
પણ સેવી નહીં ને તાહારા કેહેવા પ્રમાણે શાંત બેશી
રહી નહીં ૦ ૦ ૦ ૦

વિદુષક—હવે સાથે લાગ્યું એમ કેહે કે માની નહીં તો
દુઃખની સેવના થઈ !

નીતિલક્ષ્મી—ખેહેન ! ઘોડો પૂરે બેસમાં જતો હોય તે વ-
ખતે તેને રોક્યો રોકાતો નથી પણ હવે તો તું તા-
હારા મનથી શોકની ત્યાગી થઈ છે ૦ ૦ ૦ ૦

કામાગવરી—ખેહેન ! હવે મને તાહારા શબ્દોની પાકી
ખાતરી થઈ. આંખે પાટો બાંધી ચાલી પણ માથામાં
વાગી લોહી નીકળ્યું તારે હવે મૂર્ખતા સમજાવ્યાવી.

નીતિલક્ષ્મી—આટલેથી તું સમજી તે ઠીક થયું. તું હવે
નીતિને લગતા દરેક શબ્દો તાહારા હૈયામાં કોતરી
રાખી વાહાણામાં ઉઠી દરરોજ પેહેલવેહેલા સંભારજો
એટલે બસ છે. પડો પડો.

દર્શન ૨ જી.

સ્થળ—ફાંસીની જગ્યા.

રમણીકરાય... દયાલક્ષ્મી... અક્કલશંકર... વિદુષક... ત્યા-
રખાદ કેટલાક માણસો તથા સ્ત્રીયો.

રમણીકરાય—હાય હાયરે ! માહારા બાપ ! નખોદની પાટી
વળીગધરે હાય ! હાય રે ! માહારો માંડવો લુંટઈ
ગયો ! અરે પ્રભુ ! માહારે આંખનું નુર ઉડી ગયું !
અરે માહારો યાંબલો વુટી પડ્યો ! અરે પ્રભુ ! હે દ-
યાળુ પિતા ! તું દયાળુ થઈ આવો કુર કેમ બનીગયો ?
અરે માહારા ધડપણના વખતમાં ગરદન મારી નાંખ્યો-

રે માહારા બાપ ! અરે માહારા વિલાસાનંદ ! માહારા
 હૈયાના હાર વિલાસાનંદ ! માહારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તે લા-
 કડી ઝાલી કોણ દોરશે ? અરે ! હવે હું કોના આધારે
 જીવેશો રાખીશ ? અરે તાહારા કમળ સમા મુખમાંથી
 શબ્દ રૂપી જરાકતો રસ નાંખી તૃપ્ત કર. અરે ! આમ
 છેકાછેક રોસાઈ ક્યાં જાયછે ? બાઈ કાંઈ દયા લાવ.
 તાહારા ઘરડા બાપની દયા લાવ. તાહારા ઉપર તો
 માહારી મોહોટી મોહોટી આશાઓ છે માટે હવે ઉઠ.
 આમ શાંતિ જાકી બનેછે ? બધાએ સાથે જાક હોય
 પણ શું તું ઘરડા બાપની સાથે પણ જાક કર્યા વિના
 રહેતો નથી. જો તાહારે આમ છેકાછેક કરવું હતું તો
 માહારે માથું કાપી નાંખીનેજ જવું હતું.

(રાગ કાફી.)

કુટી ગયું મહારે રે, નસાળ નખોદ વણ્યું,
 “હાય હાય !” હવે મૂખે જપવાનું, રોધને ગાળવા દીન,
 બાળ છતાં હું વાંઝીયો બનીયો, થશે કોણ આધીન,
 ધોરજ કોના જોરે રે, રાખુ દીલમાંહી હું. કુટીગયું—
 ગળપણ વીનાં જમણ શાનું ? તન વીના શાનો બાપ ?
 સુગંધ વીના રે ફલ શાનું ? જીવ હવે પ્રભુ કાપ,
 ધાપ મારી ખોટી રે, જડામૂળથી વાળ્યું જંધું. કુટીગયું—
 તહારા વીના મહારી પુંડે, રે’શે શાથી નામ ?
 તહારા વીનાં રે હવે મહારે, કરશે સર્વે કામ ?
 હામ કોની રાખું રે ? ભર દરીએ નાવ જંધું વણ્યું. ૫૦—
 કરવું આવું જાણે તુજને, રે’ નહીં મહારા પ્રાણ;
 શું તું મહારો દીકરો થઈને, કરવા બેઠો હાણ ?
 લા’ણ શું તું કાઢાડે રે ? તહારા વીના અહીં રહું. ૫૦—
 ઝટ ઝટ બેલો આવ્ય તું અહીંયાં, શાંતિ કરેછે વાર ?

વીલંબ કરવો છાજે પુજને, ઘટે નહીં રે લગાર,
 વીચાર તું દીલમાં રે, પીતા સાથે ફર્જ સહુ. કુટીં
 દયાલક્ષ્મી—હાય! હાયરે દીકરા! તૈંતો ઘર બોળુંરે બાપ!
 હાય! દીકરા આવું કોઈ દહાડે નોહોતી બાણતી રે દી-
 કરા! તૈં દગો દીવો રે બાપ. તૈંતો કદીએ માહારી શી-
 આમણ ન માની રે ભાઈલા! અરે બાપુડા! તુંતો તા-
 હારી હઠીલાઈમાં ફસી પડ્યો રે ભાઈ! હાય! હાય!
 તને તાહારાં ઘરડાં માબાપનીએ દયા ન આવી? અરે!
 માહારા એકના એક દીકરા! હવે તાહારાં રવડતાં મા
 બાપની શી વલેહ થશે? તેમની માલ મીલકતની શી
 વલેહ થશે? અને હમારા મુઆ પછો કોણ માથે હાથ
 દબને રડશે? અને આધ કરી સ્વર્ગે કોણ પહોચાડશે?
 હાયહાયરેદીકરા! તું કેહેતો તો ખરો. અમને હવે
 હશીને વાત કોણ કરશે? દીકરા! દાદા દાદીનો આશીયો તો
 વીત્યોએ નથી! દીકરા જરાકતો બોલ! તારી વાહાલી
 મા સાથે તે હઠીલાઈ કરાય? હાય! હાય રે! દીકરા!
 કરમ કુટી ગયું રે બાપ! અરેરે!

(રાગ વાળુજારો)

રે! રે! છટકી ક્યાં ગયો, આ દીકરા રે.
 બળવળતાં મુકી માબાપ, બહાલા મહારા રે.
 ક્યારનો કુરતા વાસો થયો, આ દીકરા રે.
 દયાએ છોડ્યું ક્યારથી માપ, બહાલા મહારા રે.
 માત પીતા તું વૃદ્ધછે, આ દીકરા રે.
 હવે જીવશે થોડો કાળ, બહાલા મહારા રે.
 તોપણ ધીરજ ધારીને, આ દીકરા રે.
 તે કીધ નહીં રે સંભાળ, બહાલા મહારા રે.
 વેરાન સર્વે હું ગણું, આ દીકરા રે,
 શેર સર્વે ખાવા ધાય, બહાલા મહારા રે.

તાહારા વીના કોને કહુ, ઓ દીકરા રે.
 કરવાને મહારી સહાય, બહાલા મહારા રે ?
 જે જગ્યાએ તું રહ્યો, ઓ દીકરા રે.
 ત્યાંથી ઝટ ઝટ પાછો આવ, બહાલા મહારા રે.
 ગુન્હો જે તુંથી થયો, ઓ દીકરા રે.
 તે સર્વે થયોછે માફ, બહાલા મહારા રે.

અક્ષરશંકર—અરે શોક શું કરવા કરોછો? તમારે ને એને
 પૂર્વ જનમના રણારબંધનું દેવું લેહેણું હતું તે પતાવી
 ચાલ્યો ગયો. આપણો કાંઈ એમાં ઉપાય નથી. હવે
 અમસ્તા રડે શું ઉઘડવાનું છે? ઈશ્વરનો બનાવેલો પ્રાણી
 તેનીજ આસાને તાપે થાયછે અને રડીને તમે તેના
 ઉલટા ગુન્હેગાર થાઓછો. શું તમને કોઈ ઉછીતું આપે
 તે પાછું આપવાની દાનત નથી? શું તેની તમને ધાસ્તીજ
 નથી? આ રડોછો તે જેમ નાહાતું બાળક પોતાનો બાપ
 આપેલી ચીજ અમુક વંખત પછી તે ન બગડે માટે
 લઈ લે તે પાછી લેવાને વાસ્તે બાળક જેમ રડીને
 ધીનોજવેડા કરેછે તેમ તમે શું તે પાછું લેવાને વાસ્તે
 ધીનોજવેડા કરોછો ?! ઈશ્વરને આ વાત બીલકુલ પસંદ
 નથી. શું ઈશ્વરને તમે તમારા કરતાં ગાંડો સમજીએ ?
 કદી નહીં! ઈશ્વરનાં દરેક કામ ડાહ્યાપણથી ભરેલાં હોયછે.
 કોઈ પણ બાબતમાં તેની મૂર્ખતા જણાઈ આવતી
 નથી. ત્યારે શું આ કામ તેણે અઘટીત કર્યું હોય એમ
 લાગેછે? નહીં! નહીંજ! આ વખતે તો વિલાપ કરવા કર-
 તાં ઈશ્વર ભજન કરીને તેને સદ્ગતી અપાવવી જોઈએ.
 ખરૂંછે કે પ્રેમછે તેથી રડવું તો આવે પણ તે દીકરો
 ક્યારનો? તમે બાપ ક્યારના? તમારો પ્રેમ પૂરતો હોય
 તો જીવ એક ખોળીયું બદલી બીજા ખોળીયામાં જાય

તે વખતે તમે તેને કેમ નથી ઓળખતા ? કદાપિ તે જીવ કૂતરાના ખોળીયામાં જાય અને કુતરે તમારા ઘરમાં આવે તો તેને રોટલો તો શું પણ લાકડી લઈને મારવા જાઓ ! આમ મોઢેથી રડી બતાવવું એમાં કંઈ વધારે છે નહીં. મનની લાગણી મનમાં તો લાગેજ. હવે તો સ્મશાણમાં આ નીરજીવ દેહને સમાવવાની તૈયારી કરવી જોઈએ. આંમ આંખોમાંથી આંસુ, શરીરમાંથી કૌવત અને હીમત કમાર્ગે કાઢાડી નાંખવાં યોગ્ય નથી. તમો વૃદ્ધ થઈને શું સમજતા નથી ? જીવ ગયા પછી દીકરા કેને કોહોજો ? માટે બસ કરો.

વિદુષક—અલ્યો સાંભળો ! સાંભળો ! એ સારંગી વાગી !

૧ માણસ—ઓ મહારા બાંધવ ભાઈરે !

વિદુષક—અલ્યોઢાલક સંભળાયછે ! સાંભળો ! સાંભળો તો ખરા !

૨ માણસ—ઓઝઃ ! ઝોઝઃ ઝોહોહો !

વિદુષક—વાહ ! આતો મુડકાદેવી આવ્યાં !

૩ માણસ—ઓ ભાઈરે ! મારી નાંખ્યો મારો બાપ !
અરે ભાઈલા વં ક્યાં નાશી ગયોરે ?

સ્ત્રી—(ખુલ્લી થઇગએલી છાતી કુટતી આંખમાં સોધારાં આંસુ સાથે વીખરાયલાં જટીયાં ઐચતી પ્રવેશ કરી) હાય ! હાય ! મારાભાઈ કેરે કરી નાંખ્યોરે બાપ ! રણમાં તહારી ખેલેતને રવડતી મુકી ગયોરે બાપ ! હવે શું કરે ભાઈલા ? ક્યાં જાઉંરે ભાઈ.

વિદુષક—ભાવડા અને બાઈડીઓ આવોને. બધા શીદને વાર કરોજો ? ! ભાઈની પાલખી બાંધી ચઢાવોને ખમિ ! (વાંસ દોણી લઈને પ્રવેશ કરેછે) અલ્યા ભાઈ જોજો ! બાંધો સારી પેઠે કચડાવીને ! જોડશો નહોં એતો એજ ! કુલની વૃષ્ટી તો જીવને થઈ

પણ તેમાં દેહને શું ? એ દેહેજ ખાડામાં નાંખ્યાછે
તો—(મડકું ઉપડતું જોઈ) ભાઈ ચાલ્યાકે ? જો
ધાડ પડીછે ! જાણે કે વટાણાના દાણાજ વેરઈ ન
જતા હોય ! (મડદા પાછળ બાઈડીઓની કીકીયારી
સાંભળીને) હુંઆ એતો મેલો કકડાવીને. જો જો
કાંઈ બાકી રહેતી ! આટલા બધા ઉભાછે તેના કાન
કુટી જાય તારે ખરી વાત ! (મડકુ ગયા પછી
બાઈડીયો ખુબ કુદતી જોઈને) વાહ ! વાહ ! આ-
જતો આપડો મનખો સફળ થઈ ગયો. ન દીકાનું
દીકુંને. ક્રાન્સ, જમૈની, વિલાયત, મુંબઈ, કલક-
તા બધે ક્યો પણ આવો નાચતો કોઈ ઠેકાણે જોયો
નહીં. રાજાઓના નશીબમાંપણઆવું જોવાનું નથીતો !
ગાયત પણ ‘હેન્સીંગબોક્સને’ મળતુંજ પણ લપલ-
પીયું છે અને છાતિ કુટવા રૂપિ તાલ પણ ઠીક મળેછે !

સ્ત્રીયો— (રાગ રાંછપાનો.)

હાય ! દુઃખી કરીને, ઝાલી વાટરે.

કાંઈ દીલમાંહી, દીકરા વીચારે;

હાય ! દુઃખી કરીને, ઝાલી વાટરે.

ઓય રાજવી હાયહાય.

કોણ ખહારથી આવી કેથે માત ? હાય !

કોની સાથે કરીશ હવે વાત ? હાય !

કોને દીકરા કહી બોલાવીશ હું ? હાય !

ધરઆરે હાય ! કૂણનાં હવે થશે ? હાય !

ધણાં લૂગડાં લતાં કોણ પેહેરશે ? હાય !

બેન ભાઈ કહી કોને બોલાવશે ? હાય !

પ્રભુ પાસે તુજ ભાવ કુણ પુછશે ? હાય !

મ્યમ સુવું ગમ્યુ રે ! શ્મશાણમાં ? હાય !

મહારી પ્રેમ રીત ગમી ન લગારે શું ? હાય !

હતો સુંવાળી સેજમાં સુતાર, હાય !

કાજ માંહી સુવાસે કેમ હાય ! હાય ? હાય !

વિદુષક—હાં ! હવેતો નાચ મટીને ખરેખરો શોક જણાયો
ખરો ! ગંભીરીનો શોક કેવો દીપી ઉઠેછે ! ખરેખર !
રસ્તે જતાં સાંભળનારના મન ઉપર પણ શોકની
છાપ મારે છે. ડોપસીન.

દર્શન ૩ જી.

સ્થળ—સ્મશાણ

વિદુષક ..રમણીકરાય...વિચારશંકર...ત્યારબાદ સ્મ-
સાંણીયો વીગેરે.

૧ માણસ—(દાંણી લઈને) ઓ માહારા ભાઈ રે !

વિદુષક—અનીતિમાં કાયા શુમાઈ રે !

૪ માણસ—(મડદાવાળા) રામ! રામો!રામ બોલોભાઈરામ.

૧ માણસ—અલ્યા ભાઈ ! અહીં વીસામો તો આવ્યો ;
ખભાએ દુઃખવા આવ્યા !

૨ માણસ—અલ્યા ભાઈ ! તાપથી શરીર તો દાઝીને કાણું
ઠીકરા જેવું બની ગયું ને પગે તો ફોલા ઉડ્યા. લો
મેલોને મેલતા હોતો—

વિદુષક—હવે શરીરની વાત ક્યાં કહોછો ? તમારાંમોઢાંજીવ્યોને-

૩ માણસ—હીડોને ભાઈ ! હવે નદી ઉપરજ નાંખીશું.
થોડા મોટે શું કામ ? થાક્યા હોતો હાથમાં ઝાલી લો.
દોડો દોડો; પગ બળેછે.

વિદુષક—“જીવને શ્વાસ તણી સગાઈ, પછી પુછે નહિ
કો'ભાઈ ! જીવ્યો લેહેરી લોકો ! તડકા મારતા મા-
રતા આવ્યા ! લાગણી તો આનુંજ નામ કેહેવાય !

શેહેરમાં તો ગયેડાની પેઠે ગામ ગળવતાતા ! ને અહીં
 અગાડી તો આંસુઆં જાણે બલાડી ચાટીજ ગઈ છે!
 શોકતો જાણે સુકાઈજ ગયોછેને! જાણે કે જમીઆબા
 પછી નીરાંતના તડાકા ન હાંકતા હોય તેમ શોકને સં-
 તાડી દઈ ગપાટા ચલાવી રહ્યા છે; શું મનમાં બળાપો
 થાયછે? એમને તાપનો તો ડર હોય ત્યારે ઉતાવળા ચાલે
 કને! આ માથે તો પોતીયાંની આંટીયો મારીછે; પગમાં
 જોડા ચડાવ્યાછે;! એટલે રાજ લોકોની પેઠે હાથમાં
 તમાકુ લઈ મુઝ્છો ઉપર તાર દેતા અને ગપાટા મારતા
 ચાલ્યા આવેછે જાણે કે વર પરણાવા ન જતા હોય ?
 (મડકુ કિનારા ઉપર ઉતારી નવરાવી ચીતા ઉપર મુકી
 સળગાવેછે)

રમણીકરાય—(ચીતા સળગતી જોઈને)

(રાગ વેરાડી.)

(સુમૈત સંચર્યો રે, મારગે કરતો જાય રદત.) એરાહ.
 ધીકા! મુજ જીવવું રે, દેખુ બળતી તનની કાય,
 જીવ્યો મૂવા સમો રે, ક્યમ મરી ગયો નહીં હાય?
 ધીકા! જીવ તુજને રે; ખેસી રહ્યો તું દીલની માંહ,
 જતો કેમ તું નથી રે? નિર્લજ થઈ રહ્યો તું આંહ.
 ધોટે શું તુજને રે, રેવું નહીં તને જ્યાં માન?
 અકલ વીણનો રે, માંતું તુજને હું હેવાન;
 પ્રમુ તું આંધળો રે. તહારે ઘેર નહિ ધનસાક,
 મુરખ તું આ પળે રે, જોકે રડું બનાવ્યું આલ.
 હવે આ માહરી રે, જાળવવાની શાયી કાય?
 દયા નવ આવતી રે, મૂરખો બની ગયો કેમ હાય ?

(દોડતો દોડતો ચિતામાં પડવા જતાં તેને આજેછે.)

વિચારશંકર—(મોહોટા સાદથી) અરેરે! ઈશ્વરની માયા

કેવી છે ? કીડી કંટકથી માંડીને તે મોહોટા વિચારવંત
 પ્રાણીઓમાં પણ માયા, માયા, ને માયામોજા આવેશ !
 માણસ થોડો કાળ આ દુનિયામાં રહીને અનંત કાળનો
 વિચાર કર્યા વિના હાથીએ આઈ કાઢેલા કેઠાં જોવી
 માયાર્થ મોજમાં ફસા પડેછે, અને આ દુનિયાની અંદર
 દગા ફટકા રમેછે, પણ અરેરે ! છેવટે વાના ગોળા જોવી
 જીંદગી ભાગી જાયછે. તે વખતે દગા ફટકાથી થએલું
 સુખ સાથે આવતું નથી, અથવા પછાડી કીર્તિ રહેતી
 નથી. પણ તેનાથી થએલાં પાપજ માત્ર સાથે આવે છે,
 અને અપકીર્તિ અચળ રહેછે. માણસે દુનિયાં કરતાં
 ઈશ્વર તરફ વધારે લક્ષ આપવું જોઈએ, અને
 શોધન કરવું જોઈએ. એ વીના છૂટકો નથી કારણકે
 પાપ પુન્યનો જવાબ તેની હજીર આપવાનો છે,
 શીક્ષા લેવા તેની હજીર ઉભા રહેવાનું છે માટે આપ-
 ડે આ દુનિયામાં બકિત કરી તેનું અંતઃકરણ પલળે
 એવી યુક્તિઓ કરવી જોઈએ. માટીની કાયા ઉપર મગર
 થઈ ફરવું ન જોઈએ. આંધળા થઈ માયાને માયામાંજ
 દોરાઈ જવું ન જોઈએ. અરે ! આજ માણસ સુધ્ધ
 રહેતી વખત જો જરાક કાંઈ ખુંચે તો નીરતિ બેઠેલા
 સાપ છંછેડવાથી ઉછળી ઉભો થાય તેમ થાય પણ અ-
 ત્યારે પોતાની ઓગરદમ, જોનારને ત્રાસ ઉપજાવે
 એવા, અગ્નીના ભડકા બળેછે ને ઉપરથી વાંસના ગોદા
 પડેછે તોપણ તે બોલતો નથી. હે પ્રભુ ! આવું તે શા-
 વાસ્તે કર્યું હશે ?

૧ માણસ—(પાસે આવીને) બાઈશા વિચાર કરોછો ?!

વિચારશંકર—ઈશ્વરે આ મરવાનું શાવાસ્તે કર્યું હશે ?!

માણસને મરવાનું ન કર્યું હોતતો બહુ સારૂ થાત.

૧ માણસ—અરે ! પ્રભુએ મરવાનું નકરું હોતતો તેને કો-
ઈ માંનત પણ નહીં. મરવાનું કંઈ છે છતાં પણ લોકો
આવા મોહોટા ગુન્હાઓ કરેછે તો પછી ન મરવાનું કંઈ
હોતતો શુંએ થાત ! જે ઈશ્વરે કંઈ છે તે કૃતી તરફ
લાંબો વિચાર ન કરવો પણ “કર્તાએ કરણા કરી કંઈ
વીચારી કામ” એમ માન્ય કરી રાખવું.

વિદુષક—હવે ડાહ્યાપણ ને ઘેલાપણું બધું મુકીને જાએને
ઘેર વેહેલા ! તાપમાં બેસી રહેવાની શી જરૂર છે ? બહુ
અફલવાન છોતો ! તમારો મારીને મોં લાલ રાખતાં બે-
શ આવડેછે. “પેટમાં પુમડું પાણી નહીં ને માહાર નામ
દરીઆવખાં”. અફલનાતો ઘણી થઈ પડ્યા જો એટલે
આવીજ ગયું તો ! (સર્વ નાહી ઘર તરફ ચાલવા માંડેછે
તેવાંમાં)ભાઈ ચાલ્યા બાપનું પતી રહ્યું હોય એમ ! અફલતો
હેવાં જરૂરીએ નથી. ચણાવોને એક વિશાંમ સ્થાન
અને લખો એના ઉપર આ લેખ કે બધાને ખબર પડે.

(બેત.)

નીતિ નીહાળ્યા વિના, કરવા જાએ કામ,

દુઃખ અતીશે પામીને, આખર થાએ આમ.

નીતિના સાથી બનો, દુઃખથી ડરો ન આપ,

અનીતિનું સુખ છે ભુંક, આખર છે સંતાપ.

હું હું ! હજી ઘેર જતાંએ ડકોળો બકતા રહેછે ? ડા-
યાંએ કૂતરા જવાંછે તો ! તડાકા તો એવા મારેછે કે જા-
ણે અફલનાજ થાંભલા ન હોય ! તે વિધકર્માની પેઠે
હવામાં અદ્ધર મેહેલ બાંધે. કાંઈ તડાકાની હદ હોય
કે નહીં ? ન થાય એવી વાત તે કોઈ કરવું હશે ? મુળતો
ગમાર છે ને ડાહ્યા થવા જાયછે. (પડો પડો.)

દર્શન ૪ થું.

સ્થળ—કમળાનંદનું શયનગૃહ.

કામાગવરી...કમળાનંદ...વિદુષક...નીતિલક્ષ્મી...ભગવતરાય...એક ચાકર.

કામાગવરી—અરે પ્રભુ ! આવી કમળાજી મને ક્યાંથી સુઝાડી ? મને હાલ ખેહાલ કેમ કરી નાંખી ? હવે હું માહારા દયાળુ સ્વામીનાથને મોઢું શું બતાવીશ ? હું પાપી, જવાબ શું દઈશ ? માહારા જીવતરને ધીકારે છે કે માહારા ઉપર રાખેલા ભરંસાનો મેં ખોટો ઉપયોગ કરી પ્રાણનાથને દગ્ગે દીધો. અરે ! હે વિલાસીયા ! તું ભવો ભવ આવી સ્થિતિને પામજે. રૌરવ નર્કે જતાં પણ તાહારો છૂટકો ન થશે. અરે કમળાજી ! હું ઘરમાં બેસી રહેલીને તે છેકા છેક આવીને સતાવી ખરાબ કરી ! ધીકારે છે તહારી છંદગીને ! રે ! રે ! મુંડા મન ! તું બીજાને શાને વારતે દોષ દેછે ? અભુજ અભાગી ! અવીચારી થઈ તુંજ કસી પડયું—અરે રે ! બીજાને તો ગમે તે કરે પણ તું શાને વારતે લેભાગ્યની પેઠે લેભાયું ! અરે ! મુંડી જાત ! તાહારી સુંદરતામાં ભડકો કેમ ન ઉડ્યો ? તું કાણ સ્વરૂપ કેમ કરીને ન બેઠી ? (આંખ ઉપર હાથ મારીને) પાપી લોચન ! મને અગાધ ખાડામાં નાંખનાર તુંજ છે. રે ! હું તાહાર કીયે અવતાર વેર વાળીશ ? હાય ! હાય ! પ્રાણનાથનાં તો હવે પગલાં વાગે છે. તે કૂપાળુ તો હમણાં આવી ઉભા રહેશે ! તે વખતે (છાતી ઉપર મુક્રી મારે છે) હું માહાર પાપી શ્યામ મુખ શું બતાવીશ ? હાય ! હાય ! તે મને શું કેહેશે ? અરે તે પુછશે કે વિલાસાનંદ તો કુવામાં પડે માટે તારે પણ શું નીતિલક્ષ્મી રૂપિ દીધો છતાં કુવે પડ્યું ! તારે શો જવાબ આપીશ ? માહારા ઉપર તે કોને

દયા આવે? ખચીત! રાજાએતો મને જીવતદાન આપ્યું છે પણ હવે મહારે જીવવું લાજમ નથી. હે પ્રભુ ! હવે તું મને સંભાળી લેજે. (એમ કહી સ્વહસ્તે ગળુ ડાબવા જાય છે.)

કમળાનંદ—(પ્રવેશ કરી) સજ્જર ! સજ્જર ! સાહસ કામ કરતાં હાથ પાછો ખેંચો! (પાસે આવી હાથ પકડીને) અરે! અરે! આ શું કરોજો ? આવી છોકરવાદી કરવી લાજમ છે? તમારો પશ્ચાતાપ મેરને પણ ડગાવે એવો છે. ગઈગુજરી વાત ઉપર વિચાર કરવો સમજીનું ચીજ નથી. આજે કૃત્ય કરતાં હતાં તેનું ભોગળેગ હું પાસે ન આવી પોહોમ્યો હોત તો શું પરિણામ થાત? આથીતો ભણતરને એજ લાગેછે. તમે ભણેલાં આપઘાત કરો ત્યારે તમારામાં અને અભણમાં શે ફેર ?

વિદુષક—એવ પકડ મીજે જોર આતા હે! ગાંડી હાથે તો ઝટ લઈને નમી પડીશ ! અરે. હું દાઝ્યા ઉપર ડામકેમ દઉંછું ? ભાઈએ ! હમેતો મજાક કરીએ છીએ. આ ઉપરથી કાંઈ ખોટો અભીપ્રાય ન બાંધશો.

કામાગવરી— (રાગ પરજીયાનો.)

દયાળુ પીયુ માફના દેનારે રે, સ્વામી મહારા રે,
પાપી ઉપર રોસ ન લગાર રે, સ્વામી મહારા રે.
મુખ અમૃત તુલ્ય વચનરે, સ્વામી મહારા રે,
તેને દગો દીધો મેં ધીકર રે ! સ્વામી મહારા રે.
સૌખ્ય મને જોણે નીજ શીશ રે, સ્વામી મહારા રે,
રાખી પુરો હું પર વીધાસ રે, સ્વામી મહારા રે.
પૃથ્વી પાપીનો સ્હેતી ન ભાર રે, સ્વામી મહારા રે,
ધીક ! ધીક ! મુજ અવતાર રે, સ્વામી મહારા રે.

કમળાનંદ— (રાગ વેરાડી દેશી ખીજનો.)

મુણે ભૂલ તો બધાથી થાય રે, સુંદરી માફી તને.
હવે શાને બહુ અકળાય રે, સુંદરી માફી તને.

ચંદે રોશ એવું નેકે કામરે, સું• સૂધરી તેથી ખુશી અપારરે, સું•
હવે દીલગીરી તણાં વચનરે, સું•છોડી, આનંદ માંહીતું ડોલરે સું•
પ્રેમ ઉભો રહ્યોછે દ્વાર રે, સું• મૂકુ વચન મુખથી કાઢ રે, સું•
તુજ પરવાના જેવા હોઠ રે, સું• તેના ઉપયોગના છે ખોટરે, સું•
હાથી ઉપર યુણ નવ શોભે રે, સું• તેતો ગર્ધવનેય ઘટેજરે, સું•

વિદુષક—તમેએ ગુલો છુને ખુણામાં નાંખી ટકાના બ-
નવા લાગ્યા કે શું? પણ ઠીકછે! એમાં કાંઈ ખોટું
નથી, કારણ કે ચોખ્ખા સુવર્ણને બહુ તપાવવામાં
શું કરવા બહુ વખત ગાળવો નેહએ? ફીકર નહીં,
“ *Pure—love is pleasing to God* ”.

કામાગવરી— (દીંડી.)

પ્રાણનાથ દયાળુ બન્યા અપાર, માફી માગુ ગુલો જેકિંવો આવાર;
શીરછત્ર સર્વદોષ દૂરમુકો, દયાવારો દાર્શનિ પલાળી મૂકો.

પ્રેમરીત તમે પૂરતી પીછાંણો, મધુર શબ્દ મૂખ ખડાર તેથી આણો;
દુઃખી કેરુ દુઃખ શબ્દ વીસરાવે, પીયુ પ્રેમ ઝરો તેહ ઉભરાવે.

કમળાનંદ— (જલ્લો.)

(ઝેરે ગીરીધર ગોપાળ, દુસરો ન કોઇ) એ રાગ.

કમલનયની આલી મહારી, વાંક હું સમાવું; કમળં

દીલગીરી દુર કરો, એજ મૂખ માગુ;

પ્રેમ નાશ પામે નહિ, એહ રૂઝ ધાર્યું; કમળં

પ્રેમ તણું મૂળ તુજ, સત્ય પારખ્યું;

પ્રેમ જોરે પૂરતું, તું દીલમાંહી જાણું. કમળં

કામાગવરી—(પ્રભુ અપરાધ ક્ષમા કર મહારો) એ રાગ.

દયાનાથ શબ્દ મને તુજ બહાલા,

રોગી જનને ઔષધ જેવું;

રોગ ઉપર તુજ રૂડા. દયાનાથ—

પ્રેમથી પુરા જે છે ભરેલા,

મનહરે પીયુ તમારા. દયાનાથ—

વિદુષક—(નીતિલક્ષ્મીને આવતી જોઈ) જો બાઈશાખ !

આ ઝોખ્ખી ગરબડ કરેછે ? !

નીતિલક્ષ્મી— (આશાગોડી.)

ધૂમ મચ્યો રહી શાની, પ્રેમી મહી ધૂમ મચ્ચારહો શાની!

સર્વ દીશા પ્રેમ પ્રેમને, પ્રેમથી છેજ વસેલી; પ્રેમી—

આટલો ક્યાંથી પ્રેમ વધ્યોછે, વખત થોડી થયેલી? પ્રેમી—

સંતોષી હું બનીશું અતીશે, તમ પ્રેમતો બહુ દેખી. પ્રેમી—

આવી રીતે પ્રેમ તમારો, રે'જો અચળઆશિષયેવી. પ્રેમી—

વિદુષક—(કામાગવરીને છુટી પડતી જોઈ) જો! જો! શર-

મનાં સાપોલીયાં નાડાં! અરે એતો બેનપણી છે.

શાને શરમાયોછો? “કરતાં હોય તે કરીએ ને છા-

શની દોંણી ભરીએ.”

નીતિલક્ષ્મી—બેન! તું શા વાસ્તે શરમાયછે? મને કાંઈ

આથી દીલગીરી થતી નથી. હું તો આથી બહુજ

સંતોષ પામુંછું. આવ્ય આવ્ય! ખેસ !

વિદુષક—ધેરધેર માટીના ચુલા હોય તે શાને ખોટું લાગે?

હવે તો તાહારી પાસે ખેસાડીશસ્તો તહારી બેનપણી

થઈછે તે ! નહીંતો તો બતાવત. (કામાગવરી નીતિ-

લક્ષ્મી પાસે આવી ખેસેછે. કમજાનંદ તરફ જોઈને)

બાઈ! તમે તો હવે આરીયાં તુરીયાંમાં ગણાઈ ગયાં

કે શુ? તમારો તો કોઈ ભાવે પૂછવું નથી.

નીતિલક્ષ્મી—કમજાનંદ સૂર્યના તેજનો નીકટ સંબંધ છે તો

પણ હજી કમજાનંદ શરમાયછે?

કમજાનંદ—સૂર્યના જોરે ચંદ્ર સૂર્ય થવા જાય તેથી કાંઈ

કમજાનંદ બૂલાવો ખાય ?

વિદુષક—બાઈ, લક્ષ્મી ચાંદ્રો કરવા આવે ત્યારે મોં ધોવા

જાએ એવા છોતો ! (કમજાનંદ હાગડાં પેહેરેછે તે

વામાં બગવતરાય પ્રવેશ કરેછે.) આવોરે મહેરબાન!

તમારોજ અપ હતોને ! સૂર્ય વનાનો ચંદ્ર હલકોપડે છે.
કામાગવરી—(ભગવતરાયને પગે પડી) પ્રાણનાથના સુમિચ્છક!
વિદુષક—છઠ્ઠા કેહેતાં અપ થઈ જવાયું ! કેમ અગાડી અ-
બાં ફાડતી નથી ?

ભગવતરાય—બેન ! આમ પગે પડી શું કેહેવા માગો છો ?
વિદુષક—જીવ્યો સુમિચ્છક બાઈ પૂછે છે !!!

કામાગવરી—બાઈ !

વિદુષક—આવો બાઈની બેન !

કામાગવરી—બાઈ ! હું તમારી પાસે મા—

વિદુષક—આતો વળી બાઈની મા થઈ ગઈ. ડાચું ફાટી ગયું.
બોલાવો વૈદ્યને !

ભગવતરાય—બેન ! વારે વારે બંધ આમ કેમ થઈ જાયો છો ?
બોલવાનું સત્વર બોલો, હીમત રાખો.

કામાગવરી—બાઈ મહારી નિર્લજ્જ જીભ બોલવાને શક્તિ
ધરી શકતી નથી. હું—વાંક—ની—માફી—માગુ છું.

વિદુષક—અલ્યા સારંગીનું પાકુ અ્યાં બરાડે છે ?

ભગવતરાય—બેન ! માફ થઈ ચૂકેલ છે. મનની લાગણી
એજ તમને માફી છે. હવે એ રસ્તે ન જશો, એ-
ટલે બસ છે. (કામાગવરી એકદમ નીતિલક્ષ્મી પાસે
જઈ બેસી જાય છે, ભગવતરાય બેસે છે ને ચાકર ચાહા
મુકવા આવે છે.)

ભગવતરાય—(ગજવામાંથી રૂપેએ કાઢી ચાકરને) જલ્યા !
આ રૂપીઆની પાન સોપારી, હારગોટા અને મી-
ઠાઈ લાવ્ય.

વિદુષક—(લોકો તરફ જોઈને) એકલ પેટા તો અહીંયાંજ
દીઠા. ચારજ પ્યાલા મંગાવ્યા છે ! બાઈ ચારના કુ-
ટી મરે છે તોએ બંદાને તો કોઈ પુછવુંજ નથી. (ચાકર
જાય છે ને બધા ચાહા પીયે છે ને થોડી વારમાં ચાકર

લઈને આવેછે.) હવે પાક્યુ. આપડું મોં ગળ્યું થઈ ગયું. આજની રાતતો સફળ થઈ. પેટમાં આબાવગરજ-ભગવતરાય—(હાથમાં બે રકેમીને ફૂલના હાર ગોઠા લેને કમળાનંદ અને કામાગવરીને) જો તમે મને પેહેલ-થીજ તમારો મુભેચ્છક ગણ્યોછે અને જો તમારી ખુશી માહારી શીખામણ વખતો વખત સાંભળવાની છે તો તેના આધારથી હું આજ જો આ તમને એક બીજાના પ્રેમની ખાતર આપુછું તે સ્વીકારીને એક બીજાની સાથે અપ્રિતિ ભાવ કાઢાડી નાંખી જાયુંને માટે પ્રેમની સજ્જડ ગાંડ બાંધશે એમ આશા છે.(રકાખીયો હાથમાં આપી હાર પેહેરાવેછે.)

વિદુષક—કલ્યાણું ભવત્.

(મંગળાષ્ટક)

પ્રેમી દંપતીનું અખંડ તપજ્ઞે, જોડુ પુરા જોરથી,
ધાડો પ્રેમ વધારજો દીલ વીંશે, નીતિ સહી હર્ષથી;
થાઓ ઈશ્વર ખુશ આ નીરખીને, શાંતી સદા મોકલો,
આશીર્વાદ રૂડા વિદુષક તણો, સાચો સદા પામજો.

કામાગવરી—(ભગવતરાય તથા નીતિલક્ષ્મી ઉડવા જાયછે તેવામાં કામાગવરી મીઠાઈ વીગેરે હાથમાં લઈ) તમારો અપૂર્વ પ્રેમ અમારા ઉપર સદાને માટેછે એથી અધીક રહે એ આશાએ આ લઘુ ભેટ આપુછું.

વિદુષક—ધન્ય છે!!!

ભગવતરાય }
નીતિલક્ષ્મી } —(કામાગવરી તથાકમળાનંદને માથે હાથરાખી)

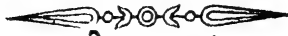
(મુણો દીક્ષી તત્ત ધરનાર, ક્ષત્રી કલંક કેમ લેશે રે.)એરાહ.

બ્રહ્મો દંપતી જોડ અખંડ, પ્રેમી પ્રેમ મહાલજો રે;

કદી થાય ન પ્રેમનો ભંગ, પ્રેમી પ્રેમ મહાલજો રે.

સદા વધારતા રહો પ્રેમ, પ્રેમી. ચુકો એક બીજાનો ન નેમ, પ્રેમી-

પ્રભુસાક્ષ રે'જીરે સદાય, પ્રેમીંપ્રભુકૃપાથીરૂકુ થાય, પ્રેમી-
રમો આનંદ માંહી ખુબ, પ્રેમીંકૃરીઆદની આવે ન ખુબ. પ્રેમી-
ડોપસીન.

દર્શન પ મું.

સ્થળ—સંભાષણશાળા (લેકચરહોલ)

ચંદ્રસિંહ...વિવેકવર્મા...વિદુષક...કામાગવરી...છડીદાર...
ત્યારબાદ સાંભળવા આવેલા લોકો.

વિદુષક—સપરમે દહોડે સમડાક સમડાક. વાહ ! વાહ !
શા લોકો ડડમઠ ભરાઈ ગયા છે !! મને જોઈને ઘણો હર્ષ
થાય છે કે આપણા આપો હરકોઈ શુભ કામમાં પોતાની
ખરેખરી હેંશ ખતાવે છે, પણ બાઈયો ! તમે બધા કાન
ખાન શાકૂ સ્કૂ કરીને આવ્યા છો કે પછી નાગા, દીશી-
ખોર અને મિથ્યાભિમાની વિદ્વાન સ્વદેશીયો જેમને ના-
ટક ચેટક વીગેરે જોવાની ટેવજ પડી ગયેલી હોય છે તે-
ની માફક સેહેજસાજ રહેતે જતાં આવી પોહોઆ છો ?
જો એમ હોયતો તમારા કોઈનું અહીંયાં કામ નથી કા-
રણ કે અહીંયાંતો નીતિદેવીના પવિત્ર મુખમાંથી ખર-
તાં મોતીની ખેપ કરી લેવાનું છે માટે આશા છે કે
અહીંયાં આપ સર્વે સદ્ગૃહસ્થો ઢોંગથી યાતો સેહેજસા-
જ નહીં આવ્યા હો. અરે ! જુઓ ! જુઓ ! પવિત્ર
ન્યાઈ અને નીતિદેવીનો જાથુ ભક્ત રૂપિ સરસ્વતિનો
પ્રસાદ પામેલો અને આપણો વાહાલો તેજસ્વી અને
યશવાન રાજા આવે છે, માટે સર્વ તેને માન આપવાને
તત્પર થાઓ. (બધા ઉભા થાય છે.)

છડીદાર—નીધા રખે મેહેરખાન ! ઘણીખંમ્મા માહારાજ-
ધિરાજ૦૦૦૦૦૦(તજ ખતાવે છે.)

ચંદ્રસિંહ—(ખેશીને) પ્રધાનજી ! હજી પેલી સ્ત્રી કેમ નથી
આવી વાર ? શું એણે દગોતો નહીં દીધો હોય ?

વિવેકવર્મા—જી માહારાજ ! તે આવતીજ હશે. વીલંબ
થવાનું કારણ ભાષણનો વિષયજ હશે. અરે ! એતો
આ આવી. (કામાગવરી રાજાને નીચો પડી પગે
લાગે છે.)

ચંદ્રસિંહ—બાઈ તું ઉઠ. જલદી ઉઠ; કારણ બધા અક-
ળાયછે, માટે ભાષણ શરૂ કર. આ માહારી પાસેની
જગ્યા ઉપર તાહારે ઉભારેલેવાનું છે, (કામાગવરી
તે જગ્યા ઉપર ઉભી રહેછે.)

વિદુષક—(કામાગવરીને ઉભેલી જોઈ લોકોને) જીઓ !
જીઓ ! નીતિનું તત્ત્વ રાજ્યાસન કરતાં કેટલું ઉંચું અને
શોભાયમાન જણાઈ આવેછે ? કારણ માત્ર એજ કે
નીતિદેવી મનુષ્યની પ્રતીમામાં ચળકાટ મારી રહી છે,
અને તેજસ્વી મુખરૂપિ ધૃતના દીવામાંથી વચનરૂપિ
અમુલ્ય જ્યોતી સર્વ સ્થળને પ્રકાશમાન કરી રહી છે,
અને તેના બોલવાને તેની બાહાદુર છાતી શોકી મુખ
અને હાથના ચાળા વધારે સાબીતીનો ટેકો આવેછે.

કામાગવરી—(બે હાથ જોડી)

(પદ.)

સાદ્યતા કરી કૃપાળ, કીર્તિ આજ દીજે;
શુભ કામ દીલતાણું, પૂર્ણ પ્રભુ કીજે. સાદ્યતા૦
તે કરી દયાળ સાદ્ય, અન્ય કામ વીશે;
રહાય તું વીનાછે કામ, અધરું અતીશે. સાદ્યતા૦
અઝલને જ્ઞાન નહીં, મુજ વીશે કાંઈ;
પૂરતો કરો વિચાર, શબ્દ વદું આંહીં. સાદ્યતા૦
પા'ણ આણમાંથી હિરો, પરખિ સર્વ લેજે;
દૂર ખોટું નાંખી દઈ, સાર સર્વ લેજે. સાદ્યતા૦

ભાઈયો ! અને બેનાયો ! મુરખીયો અને સદ્ગૃહસ્થો !
 આંજે મહારે તમને માહારી પોતીકી સ્થીતિ ઉપરથીજ
 કાંઈક બોધ દેવાનો છે, જેનું માહારી આશા પ્રમાણે સર્વ
 કોઈએ સાંભળી પૂર્ણ વિચાર સાથે પાછા ફરતી વખતે
 મનન કરવું જોઈએ ! હું ધારું કે માહારી પોતીકી સ્થી-
 તિ તો કોઈની અજાણી નહીં હોય તેથી તે કેહેવામાં વ-
 ખત નગાળતાં જે માહારી યથાશક્તિ પ્રમાણે થોડું ઘણું
 કહું છું તે સર્વે કોઈ સ્વીકારી લેશે એમ આશા છે. હું પ્રથમ
 અનીતિને આહાતાર હમણાં માહારો વિચાર તદ્દન બદ-
 લાઈને પૂર્ણ રીતિયે નીતિને આહું છું. નીતિમાં સુખ છે અને
 અનીતિમાં શું દુઃખ છે તે અનુભવથીજ માલમ પડશે.
 કદાચ અનીતિમાં પ્રથમતો સુખ મળેજ પણ તે નીરંતર
 રહેવાનું નથી, અને નીતિનું સુખતો સદાને માટે છે. હવે
 નીતિ, અનીતિ એટલે શું તે જાણવું પણ જરૂરીઆતનું
 છે કારણ કે તે જાણ્યા શીવાય લોકોને ગુંચવણ પડે કે એ
 બેમાંથી શામાં વધારે સુખ હશે ? નીતિ એટલે દુનિયાનાં
 એજ અંધારણો અને માણસની અમુક મરીયાદાની અંદર
 રહીને વર્તવું તે; અને અનીતિ એટલે તે મરીયાદાની
 બાહાર જવું તે; સારે વિચાર કરોકે એકજ ઘોડો સપાટ
 જમીન ઉપર કેવી સહેલાઈથી દોડી શકશે અને તેનો તેજ
 ઘોડો વાડ કુદતાં અથવાતે ગુંચવણ ભરેલા રસ્તાઓમાં
 વળતાં કેટલો ગુંચવઈ જશે, અટકી જશે અને પોતાના
 ખેસનારનો માર ખમશે ? તેવી રીતે ભાઈયો ! અને બેના-
 યો ! નીતિનો રસ્તો સપાટ છે અને અનીતિનો દુઃખદાતા
 તથા ગુંચવણીયો છે. પેહેલે રસ્તે ચાલતાં દુનિયામાં સુખ-
 શાંતીથી રહેવાશે, કળયો કંકાસે ફીટીજશે, અને સઘળે
 ભ્રાતૃભાવ ને ભ્રાતૃભાવજ છવાઈ જશે પણ બીજે રસ્તે
 ચાલતાં દુઃખના અગાધ ખાડામાં પડી ઘણાકાળ પર્યંત

યેદનાની વીઠબણા વેઠવી પડશે. ત્યારે મુરખખીયો! કોહોકે
 શાંમાં સુખ વધારેછે ? છાતી ઠોકીને કહો અને તેની પા-
 ણે પરવરો. પ્રયાસ કરો અને સુખનું અમૃત ઝરણ પીયો.
 અનીતિએ ધણા માણસોને અનાથ અને અડકડતા તથા
 હેરાત કરી નાંખ્યાછે, પરંતુ નીતિનો એવો એક દાખલો
 મને યાદ નથી. જો નીતિનું મંદીર દરેક ગામમાં, દરેક શે-
 શેહેરમાં, દરેક રાજ્યધાનીમાં, ને દરેક ઝૂંપડીમાં પણ હોય
 તો માણસનું આયુષ્ય સલાહસંપન્ન અને શાંતીથી દીર્ઘ થ-
 યા વીના રહેતુંજ નથી પણ તેથી ઉલટું કળ્યા કંકાસને
 ક્લેશના ઉપદ્રવથી વૈરભાવની વૃદ્ધિ થતી જઈ માણસનો
 અંત એક બીજના ધાતકીપણથી જલદી આવવાનો સં-
 ભવછે. ખેનીયો ! વીચાર કરો નીતિ કોને અગત્યની ન-
 થી ? જો માણસ ઉડાઉ યાતો કંજુસ ન થતાં મધ્યમસ્થી-
 તિથી ધન ખરચેછે તે જોતો સુખી થાયછે તેટલોજ મરી-
 યાદામાં રહેવાથી એટલે નીતિએ ચાલવાથી સુખી થાય
 છે. ત્યારે હવે નીતિનો ફાયદો જુઓ અને ફતા ચીજનો
 ફીટકાર કરો તેના ફાંસામાં ન ફસાતાં મુક્તાફળનો સ્વાદ
 ચાખો. નીતિથીજ માણસ પંકાયુંછે, ને પંકાશે. ઈશ્વરને તે
 વાહાલીછે અને તેને તામે રહેનારપર પણ ઈશ્વર પ્રસન્ન
 રહેછે, માટે સર્વે કોઈ, ઈશ્વરને પ્રિય, નીતિના સાથી થાઓ
 અને તેની શોભાનો સુંદર દેખાવ હંમેશને માટે જોયા કરો.
 નીતિનો પ્રયાસ કરવાથી પવિત્ર થશે, જતુરેહેલું પ્રહ્લતજ
 ફરીથી પ્રગટ થશે, આયુષ્યની વૃદ્ધિ થશે, ઈશ્વરકૃપા રાખશે,
 તમારી મનકામનાઓ સંપૂર્ણ થશે, મન નીશકલંકનિર્મળ,
 અને કપરહીત થશે, અને આખરે તમારી સદ્ગતિ થશે,
 અને લોકોમાં તમારી પવીત્રાઈથી તમને માન મળશે. તો
 પછી જોએને આ સુખ સંગ્રહ કરવાની ઈચ્છા હોય તે-
 માણે વીલંબ ન કરતાં તે તરફ ત્વરાથી દોડવું જોઈએ.

અનીતિના હવાતી ઈશ્વરને અપ્રીયછે, માટે બાધયો ! અ-
 ને બેનીયો ! સર્વે મારા કરતાં વિશેષ અનુભવી, વિચાર-
 પંત, જ્ઞાની અને શાંણાં હોઈ તમે પોતેજ વીચાર કરીલ્યો
 અને સાચાનો શોધ કરો. નીતિવાન મા, બાપ, બાઈ, બે-
 ન, દંપતી વીગેરે હરકોઈનું સુખ જીવ્યો. તે કેટલુંખડું ઉ-
 ત્તમ, પવિત્ર અને પ્રિય લાગે એવુંછે ? જ્યારે નીતિમય પ્રેમ-
 ભાવ હરકોઈ જોડામાં ઉત્પન્ન થાયછે ત્યારે કેવો આશ્ચ-
 મય દેખાવ દીપી ઉઠેછે !!! નીતિથી જ્ઞાન, ડાહ્યાપણ,
 વિવેક, અને શુશીલતા તથા નમ્રભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે.
 પણ અનીતિથીતો હડીલાઈ, અહંકાર, અજ્ઞાન અને ઇ-
 ર્ષા એવા એવા દૈત્યી ગુણનીજ પ્રાપ્તિ થાયછે ત્યારે કહો દૈવ
 ગુણો મુકીને દૈત્યના ગુણો કેને વાહાલા લાગે ? શું કહ
 મુકીને કાંઈ આલવાનું કોઈને મન થાયછે ? દેવનું રક્ષણ
 મુકીને રાક્ષસ પાસે કોઈને જવાની અપેક્ષા થાયછે ? અરે !
 કદીજ નહીં. પૃથ્વી, સૂર્ય કે ગંભે તે ચીજના અવળી ગતિ
 થાય તોપણ ઈશ્વરેચ્છા શીવાય કદીજ નહીં. ત્યારે નીતિનું
 પણ તેમજ સમજી અને સર્વે યાદ રાખો કે આપણું કલ્યાણ
 કરનાર નીતિ નીતિને નીતિજેછે. નીતિના નામથી આપણે
 પાવન થઈએ છીએ. ત્યારે હવે સર્વે કાંઈ નીતિની નદીમાં
 નાહાઓ, અનીતિથી ચોખ્ખા થાઓ ! અને સુખ સંપત્તિ ઘેર
 જીવો, એજ માહારી મનકામનાછે. બેનીયો, જો હવે માહારે
 થોડુંકાણું કેહેલું તમારા મનમાં ઉતરતું હોય=અરે ! પરમેશ્વર
 કરેને તેમ થાઓ=તો પછી હવે હું બોલવું બંધ કરું છું. પણ
 યાદ રાખજો કે નીતિથી તમારા પતિ પ્રત્યેનો તમારો પ્રેમ
 બહુ વધશે તેની લાગણી તમારાપર બહુ ખેંચાશે અને
 એકબીજા બહુજ સુખી થશે. (બેસેછે એટલે લોકો હર્ષ
 થી તાળીયો પાડેછે ને જવાની ગરબડ કરેછે.)

વિદુષક—જીવો બાઈ ! ગરજ મરી એટલે ચાલ્યા ! જરાક

ત્રીતિદેવીને ખરા દીલથી નમસ્કાર તો કરતા જાઓ.
 ચંદ્રસિંહ—માહારી શાંણી પ્રજાના સદ્ગૃહસ્થો ! તમને
 ખબરતો હશેજ કે આ સ્ત્રીને ફાંશીએથી બચાવવાનું
 કારણ તેના મન ઉપર પૂર્ણ અસર થવાથી તેના બા-
 ધણુ રૂપિ પ્રયત્નથી તમારા મનમાં તે લાગણીનો પ્ર-
 વેશ થાય એજ છે. અને હું આશા રાખું છું કે એના
 કેહેવા પ્રમાણે પોતાનું શુભ કરનાર નીતિ નીતિને
 નીતિજ છે, એ યાદ રાખી એ પ્રમાણે વર્તવું જોઈ-
 એ. તથા હું ધારું છું કે આ પ્રમાણે કરવાને બચેલી
 આ બાઈએ પોતાની ફરજ આજ બજાવી છે તેમ
 બજાવી મહારા ન્યાયને કલંક નહીં લગાડે. (લોકો હ-
 ર્ષના પોકાર પાડી વેરઈ જાય છે.) (પડદો પડે છે.)

દર્શન ૬ હું

સ્થળ—નાટકશાળા.

સૂત્રધાર... વિદુષક ..બાદ—સર્વ પાત્રો.

વિદુષક—(સૂત્રધારને જોઈ) ઓહો! બાઈસાહેબ! તમે તો
 નાટક બજાવવાનું નામ દઈને ગયા તે ગયાજ! ચેટક
 બજાવવા બેસી ગયા કે શું? બળતું ઘર કૃષ્ણાર્પણ આ
 ખંદાને માથેજ પડ્યું! કેમ બાઈ, હવે તો આંખો ઉ-
 ધડી કની? કે હજીએ ઓળોછો? હે ઊંઘણસી આર્ય
 સુભેચ્છક! ત્હારા જેવાજ સુભેચ્છકો પેદા થાય છે તે-
 થી આર્યાવૃત્તનું ખરાબ થતું જાય છે! પ્રીયાતો પાતા-
 જમાં ગયા હશે! તેમાં મોં નહીં બતાવ્યું હોય!
 બાઈ, આવાં નાટક બજાવશે તો કોઈ કોડીએ નહીં
 આપે.

સૂત્રધાર—અરે! બાઈ તું જુલો કેમ જાય છે? અનાતિનું

નાટક બજવું તે તને ખબર પણ નથી? હું નહીં
તો કોણ બજવું?

વિદુષક—ખંદાએ ! નામ દેતાં બહુ સાફ લાગેછે ? રમ્મતે
જતાં નાંણાવટીને ગળે પડજે કે રૂપેઆની થેલીમળશે.

સૂત્રધાર—બાઈ! તારે મન તો “આંધળા આગળ આ-
રસીની માફક બેહેરા આગળ શંખ ક્રમ્યા તો પણ
હાડકાં કરડ્યાં કેહેવાયછે.” તાહારો જેવી બીતના
માં આગળ બાગવત તે શા ખપનું? ગઈ ગુજરી
વાતની ખબર તો છે નહીં. તું તાહારો ઘર બવહાર
શી રીતે ચલાવી શકતો હૅય?

વિદુષક—પગમાં પાઘડી ને માથે જોડા મુકીનેસ્તો. આવો
શંખ ! આ બધા બેઠાંજે બાઈસાહેબો, તેને પુછી
જુઓ કે અફલવાન તે તું કે હું? બાઈના કેવા ઝડકા
વાગતાતા? તું બેહેરો માટે તાહારે મન તો બધા
બેહેરા કે? પણ બાઈશ્યાખ ! ઊંઘ આવેછે હીંડને
હવે ધેર.

સૂત્રધાર—હા ! હા ! ચાલો, પણ જરા સર્વ મળી ધધર
સ્તુતી કરીયે તથા સદ્ગૃહસ્થોની માફી માગી લઈએ.
સર્વપાત્રો— (કલ્યાણ.)

શાંણા ગૃહસ્થો સહ, છે કૃપા કરી બહુ;

નાટક કુમિત્ર તણું, નીરખું સહ; ટેક.

આંખે જોયું, કાંતે સુણ્યું, કરજે પૂર્ણ વિચાર;

ખે ફીકરા તે તર્ક સર્વે, રે'શો નહીં લગાર, શાંણા—

કૂડા મિત્રો નજરે આવે, જગમાં ઠામો ઠામ;

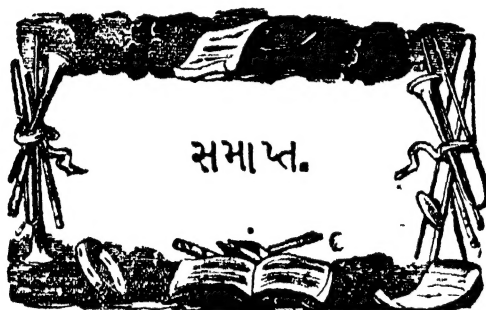
સુચવવા કેરી આશાએ, આરંભ્યું તું કામ, શાંણા—

પૂરતો જો વિચાર કરી, સુધારો કરશો કાંઈ;

મુરાદ સર્વે પાર પડી, સમજીયું મનનીમાંહી, શાંણા—

બૂલ ક ખામી હોય, તેની દે જો માફ;

જરૂરનું મૂલ્યવશોએવી, આશાએ સમાજ, શાંણા—
 આવીને આભારી કીધા, અમને સર્વે આજ;
 દેશ હીતેચ્છુ આત્રય દેશે, આશાએ સમાજ, શાંણા—
 તસ્દી જે સર્વને આપી, પ્રેમ કરશે માફ;
 પોતાને મુકામે જાવા, આસા માગે સાથ, શાંણા—
 કરીએ ધનને શીશ નમાવી, વિનતિ વારમવાર;
 આપુષ સુખની વૃદ્ધિપ્રસરો, સદ્ગૃહસ્થોની માંજ, શાંણા—
 પેહેલો સારો બીજો ભુંડો, એમાંનો નવ આપ;
 કહ્યું સુવચન સાચુ માનો, પકડી કા'ડો આપ, શાંણા—

ભૂલચૂક.

દીલગીરી સાથે કબુલ કરવું પડે છે કે પ્રથમ પ્રયાસને
 બીધે તથા પ્રેસની ઉતાવળને બીધે કેટલીક દ્રષ્ટી ગોચર બારે
 ભૂલો આંહો કે શબ્દોની રહી ગઈ છે તે દર ચુજર કરવી.

ભારે આશ્રય.

આખર વખતે કેટલાક ઉમરાવોનો ઉમદા
આશ્રય મળ્યો છે જે વખત વહી જવાથી
દીલગીરી સાથે પ્રસિદ્ધ યતાં આચકો આ-
ય છે, તે છતાં પણ ઘણાજ હર્ષ સાથે જગ્યા
ન મળતે પણ જ્યાં ત્યાં માહારાજ
શ્રી કચ્છ દરબાર સાહેબ
ને પ્રસિદ્ધ કરવા પડે છે અને તેમનાજ
સાથે તેઓના માણ દીવાન ખા-
લાદુર યશભાઈ પુત્ર મણી-
ભાઈને હરકોઈ પુસ્તકને અચળ આ-
શ્રયદાતા છે તેઓને અચળ કીરતીને
માટે પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ.

